

ISSN 2789294-8

ISBN 978-99947-278-10

АКАДЕМИЯ ИЛМҶОИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАҶРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ
БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

МУАРРИХ

(мачаллаи илмӣ-назариявӣ)

№ 1 (17) 2019

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША

ИСТОРИК

(научно-теоретический журнал)

№ 1 (17) 2019

ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
AHMAD DONISH INSTITUTE OF HISTORY, ARCHAEOLOGY
AND ETHNOGRAPHY

HISTORIAN

(scientific-theoretical journal)

№ 1 (17) 2019

Душанбе-Dushanbe

Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Муаррих» соли 2015 таъсис ёфта, дар давоми як сол чаҳор шумора ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад. Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 0228/МҶ аз санаи 14-уми апрели соли 2015 ба қайд гирифта шудааст. Маҷалла аз 26-уми апрели соли 2018 дар Рӯйхати маҷаллаҳои илмӣ тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст.

САРМУҲАРРИР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктори илмҳои таърих, профессор*

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ: *Ҳамза КАМОЛ, доктори илмҳои таърих, профессор*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Юсуфшо ЁКУБШО-академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, **Хайдаршо ПИРУМШО**-узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор; **Абдулло ҒАФУРОВ**-номзади илмҳои таърих, дотсент; **Лариса ДОДХУДОЕВА**-доктори илмҳои таърих, профессор; **Аскаралӣ РАҶАБОВ** -доктори илмҳои таърих, профессор; **Виктор ДУБОВИЦКИЙ**-доктори илмҳои таърих, дотсент; **Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ**-доктори илмҳои таърих; **Қосимшо ИСКАНДАРОВ**-доктори илмҳои таърих, профессор; **Александр ЧУБАРЯН**-академики Академияи илмҳои Русия, доктори илмҳои таърих, профессор (Русия); **Франсис РИШАР**-узви вобастаи хориҷии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса), **Анри-Пол ФРАНКФОР**-доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса).

Науҷно-теоретический журнал «Историк» основан в 2015 г., выходит четыре раза в год на таджикском, русском и английском языках. Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №0228/МҶ от 14 апреля 2015 г. Журнал с 26 апреля 2018 года зарегистрирован в Перечне рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктор исторических наук, профессор*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР: *Ҳамза КАМОЛ, доктор исторических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Юсуфшо ЁКУБШО-академик Академии наук Республики Таджикистан, **Хайдаршо ПИРУМШО**-член-корреспондент АН РТ, доктор исторических наук, профессор; **Абдулло ҒАФУРОВ**-кандидат исторических наук, доцент; **Лариса ДОДХУДОЕВА** - доктор исторических наук, профессор; **Аскаралӣ РАДЖАБОВ**-доктор исторических наук, профессор; **Виктор ДУБОВИЦКИЙ** - доктор исторических наук, доцент; **Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ**-доктор исторических наук; **Қосимшо ИСКАНДАРОВ**-доктор исторических наук, профессор; **Александр ЧУБАРЯН**-академик РАН, доктор исторических наук, профессор (Россия); **Франсис РИШАР**-иностранный член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор исторических наук, профессор (Франция), **Анри-Поль ФРАНКФОР**-доктор исторических наук, профессор (Франция).

The scientific-theoretical journal «Historian» founded in 2015, issues four times a year in Tajik, Russian and English languages. The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan under the № 0228 / MJ dated April 14, 2015. Since 26 April 2018 the journal has been registered in the Inventory of scientific journals of Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

CHIEF EDITOR: *Nasrullo UBAYDULLO Dr. of History, Professor*

EXECUTIVE EDITOR:- *Hamza KAMOL Dr. of History, Professor*

EDITORIAL BOARD:

Yusufsho YOKUBSHO - Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, **Haydarsho PIRUMSHO**-corresponding member of the AS Republic of Tajikistan, Dr. of History, Professor; **Abdullo GAFUROV** - Candidate of History, dotsent; **Larisa DODKHUODOEVA** - Dr. of History, Professor; **Askarali RAJABOV** - Dr. of History, Professor; **Victor DUBOVITSKIY** - Dr. of History, dotsent; **Saidmurod BOBOMULLOEV** - Dr. of History; **Kosimsho ISKANDAROV** - Dr. of History, Professor, **Alexander CHUBARYAN**-academician of the RAS, Dr. of History, Professor (Russia); **Francis RISHAR** – foreign corresponding member of the AS Republic of Tajikistan, Dr. of History, Professor (France), **Henri-Paul FRANKFOR** - Dr. of History, Professor (France).

© *Институтуи таърих, бостонишиносӣ ва мардмушиносӣ ба номи Аҳмади Донии АИ ҶТ, 2019*

© *Институт истории, археологии и этнографии им. Ахмада Донии АН РТ, 2019*

© *Ahmad Donish Institute of history, archaeology and ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, 2019*

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТАЪРИХ-ИСТОРИЯ-HISTORY

ЁҚУБШО Ю. Мудирият дар замони Каёнӣён	4
САИДОВ А. Набардҳои Чониҳо бо Сафавӣён барои ба даст овардани Хуросон дар нимаи аввали асри XVII	16
ХОТАМОВ Н. Б. Ташкилҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қадами устувор ба сӯи истиқлолият	25
ХОКИРОЕВ А. Ю. Деятельность милиции северного Таджикистана в 1924-1929 г.г.	37
ДАВЛАТОВ Р. М. Истифода аз захираҳои обҳои фаромарзӣ омили бухрони давомдор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон	46
АБДУРАШИТОВ Ф. М. Реорганизация сельскохозяйственных предприятий Таджикистана в условиях трансформации аграрного сектора в конце XX-начале XXI вв.	58
НУР А. М. Омилҳои минтақавӣ ва байналмилалӣи пирӯзии Ҷунбиши «Толибон» дар солҳои 90-уми садаи XX ва шаклгирии марказҳои муковимати зидди толибон.....	67

ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАЪХАЗШИНОСӢ-ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ-HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY

Ҳ. КАМОЛ. Инъикоси хурӯҷи Синбодӣ Муғ дар манобеи таърихии асрҳои IX-XIII	76
ПИРУМШО Ҳ. Мулоҳизоте чанд перомуни насабномаи Сомониён.....	84

БОСТОНШИНОСӢ-АРХЕОЛОГИЯ-ARCHAEOLOGY

КАРИМОВА Г. Р. Религия в петроглифах Таджикистана.....	98
--	----

МАРДУМШИНОСӢ-ЭТНОГРАФИЯ-ETHNOGRAPHY

ДОДХУДОЕВА Л. Н. Архивные материалы М.А. Рузиева о ремеслах Памира ...	121
ОДИНАЗОДА Б. Э., ХОСТИХУДОЕВА. О. Х. История гончарного искусства и его особенности в различных регионах Таджикистана	130

ТАЪРИХИ ИЛМ ВА ТЕХНИКА-ИСТОРИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ- THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

НУРАЛИЕВ Ю. Из истории краевой медицины АН РТ.....	138
--	-----

РОБИТАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО-INTERNATIONAL REALATIONS

КАРИМОВА Г. Р. Международный научный круглый стол «Культурное наследие в контексте традиционных и междисциплинарных исследований»	147
---	-----

ТАҚРИЗ-РЕЦЕНЗИЯ-REVIEW

БОБОМУЛЛОЕВ С., КЕНҶАЕВ М. «Тоҷики тоҷвар» масъулияти таъриҳӣ дорад. Китобе, ки хушдор медунад ва раҳнамоӣ мекунад	157
--	-----

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ - HISTORY

МУДИРИЯТ ДАР ЗАМОНИ КАЁНИЁН

Юсуфшо ЁҚУБШО

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҶТ

И.М. Дяконов дар мақолаи “Эрони Шарқӣ то Куруш” дар бораи пайдо шудани давлатҳо менависад, ки “давлатҳои қадим дар Шарқ дар асоси иттиҳодҳо пайдо шуда, ба империя табдил ёфтаанд. Онҳо дар ҳудуди обшинаҳо, дар муҳити муайяни ҷуғрофӣ, водӣ, тӯли канали марказӣ ба намуди шахр-давлат ташкил шудаанд. Дар Ориёни Шарқӣ-осиёи Марказӣ, айнан ба монанди Ориёни Ғарбӣ муттаҳидҳои Бохтар ва Хоразмиҳо, ки Херодот дар бораи онҳо навишта аст, дар гузашта аз давлатҳои хурд иборат буданд.[8. 135-136]. Ин ақида дуруст аст, зеро ёдгориҳои даврони қадим, дар дара ё водӣҳо, дар атрофи теппаи бузурги марказии нисбат ба дигар теппаҳои сунӣ баланд ва мавқеи стратегӣ дошта, дар масофаи бо якдигар наздик ҷойгир мебошанд, яъне ин гувоҳи он аст, ки теппаи калон шахре буд ва дар атрофи худ деҳаҳои гуногунро дар тобеъ дошт. Масалан, В.И. Саранидӣ дар бораи ёдгориҳои Марғуш чунин менависад. Дар мавзеи бо номи Кулӯла, ки қадимтаринаш дар Марғуш аст: аз теппаи бузург, маркази ноҳия ва 10-то теппаҳои хурди тобеи он иборат мебошанд.

Ҳамин ҳолатро дар ноҳияҳои Ачин, дар атрофи теппаи марказии Ачинкун то № 9 теппаи хурд, Овчин 16 ва Тоголок то 30 теппаҳои гуногунҳаҷм ҷойгиранд. [16.7-53]. Ҳамин ҳолатро А. Аскарров дар гирду атрофи шаҳраки Саппалӣ (Сафолтеппа) низ қайд менамояд [3.6-8].

Дар ҳазораи сеюм ва дуюми пеш аз милод, дар Марғуш шаҳри маркази маъмурӣ Намозгоҳ, баъдтар Олтинтеппа ва ҳазораи дувум Гонур мешавад. Дар Бохтари Шимолӣ чунин шаҳрҳо: Саппалӣ, Ҷаркутан ва Даштлӣ буданд. Дар Суғд танҳо Саразм кашфу таҳқиқ шудааст, ки ба ҳазораи чорум ва дуюми пеш аз мелод нисбат дорад. Дар Сиистон Шаҳрисӯхта, дар Мукрон Шаҳдод ва дар Хуросон Теппаи Ҳисор ба шаҳрҳои марказии давлатҳои ҷудогона табдил меёбанд. Шаҳрҳои зикршуда, дорои марказҳои маъмурӣ, динӣ, ҳунармандӣ ва савдо буданд. Дар атрофи онҳо даҳо деҳаҳои хурду миёна ва калон амал менамуданд ва ба сардори худ ва ҳукумати марказӣ итоат доштанд. Масалан В.М. Массон, дар атрофи шаҳри марказӣ Намозгоҳ ва Олтинтеппа чор намуд деҳаҳои гуногунҳаҷмро ҷудо кардааст. Ба гурӯҳи якум деҳаҳои вориданд, ки ҳаҷмашон аз як то ду гектар заминро дар бар

доранд. Ба гурӯҳи дувум деҳаҳое, ки аз чор то дувоздаҳ гектарро фарогиранд. Ба гурӯҳи сеюм деҳаҳои масоҳати зиёда аз бист гектарро дар бар дошта дохиланд. Ба гурӯҳи чорум шаҳрҳои масоҳати то сад гектар заминро ишғол намуда ворид мебошанд (11.192). Дар Авесто низ аз варҳои гуногунҳаҷм сухан меравад [2.655].

Дар Бохтар дар натиҷаи ташкил шудани Давлати Каёнӣ маҷмӯаи калони Марғушу Бохтар пайдо мешаванд, ки садҳо шаҳр-давлатҳо ва дахюпатҳои хурду бузургро гирд оварда буданд. Аммо мушкили дар он аст, ки сохтори давлату идоравии онҳо маълум нест. Ин масъала дар адабиёти таърихӣ кам таҳқиқ шудааст, бо баҳонаи он, ки дар ин бахш дар сарчашмаҳо маълумот кам мебошад. Аммо ҳеҷ яке аз муҳаққиқон ба Авесто, ки сарчашмаи асосӣ барои таърихи ориётаборон мебошад назар накардаанд.

Дар Авесто, дар фарғарди дувум, бахши якум, Зардушт аз Аҳура Маздо савол мекунад, ки аввалин бор дини аҳуроиро ба кӣ супоридӣ? Аҳура Маздо посух гуфт: Эй Зардушти ашаван! Ҷами хурчехри хубрама нахустин кас аз мардумон буд, ки пеш аз ту Зардушт, ман Аҳура Маздо бо ӯ ҳампурсагӣ кардам ва он гоҳ дини Аҳура ва Зардуштро ба ду фароз намудам.

Эй Зардушт! Пас ман, ки Аҳура Маздоям ӯро гуфтам; Ҷон, эй Ҷами хурчехр, писари Вивангаҳон! Ту диноғоҳу динбурдори ман (дар ҷаҳон) бош, Эй Зардушт! Он гоҳ Ҷами хурчехр маро посух гуфт: Ман зодаву омӯхта нашудаам, ки диноғоҳу динбурдори ту бошам.

Эй Зардушт! Он гоҳ ман, ки Аҳура Маздоям ӯро гуфтам; Эй Ҷам! Агар диноғоҳиву динбурдориро аз ман напазирӣ, пас ҷаҳони маро фароҳӣ бахш; пас ҷаҳони маро биболон ва ба нигоҳдории солору нигоҳбони он бош!

Эй Зардушт! Он гоҳ Ҷами хурчехр маро посух гуфт: Ман ҷаҳони туро фароҳӣ бахшам. Ман ҷаҳони туро биболонам ва ба нигоҳдории солору нигоҳбони он бошам. Ба шаҳриёрии ман на боди сард бошад, на гарм, на бемориву на марг. Пас ман, ки Аҳура Маздоям ӯро ду зин бахшидам; суvari зарин ва аштраи зарин. Пас Ҷам барандаи шаҳриёрист". Аз ин оварда маълум мешавад, ки Аҳура Маздо ба Ҷам барои идора намудани олам ва одамон ду чиз: муҳр-суваро ва аштаро-ҷӯбдастаи идора намудани давлатро бахшидааст. Мувофиқи ин ривоят, Ҷамшед аввалин подшоҳи ориёӣ буд, ки Худованд расман идора намудани давлатро ба ӯ супорида аст. Ҷам 900 сол подшоҳӣ намуд ва дар замони он тинҷӣ, амонӣ, серию фаровонӣ ва бемаргӣ ҳукмрон буд. Муаррихони пешин ин ривоятро ҳамчун устура сарфи назар кардаанд. Аммо дар ҳазораи чор пеш аз милод пайдо шудани муҳр нишонаи сарвату маъмурият ва давлат мебошад.

Дар Авесто, дар бахшҳои қадими он, дар Ясно ҳоти 13, банди 1 аз ратҳо-ratw (роҳбар): наманарат (namanarati), хонахудо, рати виспат (vispati) деҳхудо, рати шаҳрбон, рати зантупат (zantupati), рустохудо (ноҳия), рати даҳюпат (dahyupati) кишвар ва рати магупати (magupati) мубади мубадон ёд мешаванд. Дар ҳамин банд гуфта мешавад "Дини маздопарастӣ ва Ашии неку Порсидӣ ва он зани ашавану ин замини дарбаргирандаи моро рати занон мехонам". Дар ин ҷо, дар бораи рати занон, яъне роҳбару ташкилотӣ занон сухан меравад, ки бори аввал дар таърихи ориёӣҳо, дар бораи мавҷуд будани идораи маъмурии ин табақаи ҷомеа зикр мешавад, ки озода ва баробархуқуқии марду занро Худованди бузург Ахура Маздо дар дини зардуштӣ ҳидоят медиҳад.

Мо аз таърих медонем, ки пеш аз падаршоҳӣ модаршоҳӣ буд, аммо дар дини зардуштӣ баробархуқуқии зану мард қонунӣ буд.

Дар банди 2, ҳамин Ҳот, дар бораи рати барзагарон, рати сутурварон рати артишдорон, рати отурбон, рати омӯзгорон Ахура Маздо хоҳон мешавад. Ёд намудани рати сутурдорон далел ба чорводорӣ машғул будани табақаи зиёди мардумро ифода мекунад. Аз сарчашмаҳои бостоншиносӣ маълум аст, ки дар асри биринҷӣ шумораи мардуми чорводор аз кишоварз беш будааст ва чорводорӣ соҳаи даромадноки ҷомеа ба шумор мерафт. Дар ҳамин давра тақсмоти якуми меҳнат ба вучуд меояд, яъне зироаткорон аз чорводорон ҷудо мешаванд. Дар Авесто Ахура Маздо Ҷамшедро хурчехра ва хубрама меномад, ки дар назди Худованд дорандагони молу гов, асп, шутур макоми баланд доштани онҳоро ифода мекунад. Бинобар ин мавҷуд будани идораи роҳбарикунандаи чорводорон табиӣ ва амри он замон буд ва Афросиёб подшоҳи турониён, сутурдоронро яъне чорводорони кӯчӣ меҳисобид. Умуман дар ҷомеаи чорводорони кӯчӣ ташкилотӣ идоравии чорводорон ҳама вақт амал менамуд ва ин аз ҳуҷумҳои муташшакилонаи турониён бо сарвари Афросиёб маълум мебошад, яъне федератсияи гурӯҳҳои чорводорон буд, бо роҳбари ягона.

Аз ин овардаҳо бармеояд, ки дар сохтори маъмурии замони Авесто ташкилотҳои барзагарон (кишоварзон), сутурдорон (чорводорон), артишдорон (лашкар), отурбонон (диндорон), дабирон (омӯзгорон) бонувон, дастварзон (хунармандон) вучуд доштаанд.

А.Кристинсин дар замони Каёниён созмонҳои иҷтимоиро ҷудо менамояд: Намон патӣ-naman pati, табақаи виспатӣ-vispati, табақаи зантупатӣ-zantu pfti, табақаи даҳюпатӣ-dahyu pati шох-khshaethya [12].

Дар бораи аз чор табақа иборат будани ҷомеаи Авесто И.М.Оранский менависад: "Дар Авесто ҷомеа иборат аст: аз хона-оила (naman), авлод, деҳа (vis), қабила (zantu), мамлакат (dahyu), тақсмоти

ҷомеа ба гурӯҳҳо (pistra) ва ғуломон, аъзои комилҳуқуқ набуда (vira,-vfcsa-raicuaetar) [14.48]

Ҳафриёти бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар охири ҳазораи сеум ва аввали дувуми пеш аз милод, дар Бохтар, шаҳрҳои масоҳати 100га дошта, ба монанди Ҷарқутан, дорои дижи шоҳӣ, маркази динӣ (маъбад), биноҳои маъмурӣ мавҷуд буданд ва бо овардаҳо аз Авесто дар бораи идора намудани хона, деҳа, шаҳр ва давлат мувофиқанд. Бо тахмини мо чунин шаҳрҳо метавонистанд, маркази кишвар шоҳӣ ва ё шоҳанҳоии тамоми Каёниён бошанд. То имрӯз аз Ҷарқутан шаҳри калонтар бо маркази маъмурӣ ва маъбади суннати ойини зардуштӣ пайдо нашудааст, ки мо интихобан ғеъм, ин ҷо марқади давлати Каёниён буд, бинобар ин, ба тахмини мо, Ҷарқутан маркази Ориёнама-даштҳои паҳновари ориёӣҳо мебошад, зеро водии Сурхондарё, Қундуз, Ҷузҷон, яъне заминҳои миёнаҳои рӯди Ому мувофиқанд ба Ориёнами авестой. Ҳоло дар ин бахши Бохтари бузург се маъбад: яке дар Ҷарқутан, ки бо суннатҳои дини Зардуштӣ сохта шуда аст ва ду бурҷи оташ (маъбад) яке дар Самангон ва дигар дар Карон кашфу таҳқиқ шуданд. Шояд дар болои бурҷи Карон оташ дар меҳроби болоии пӯшиши чортоқ дошта месӯхт. Ба тахмини мо бурҷҳо низ ба ҳазораҳои дувуми пеш аз милод нисбат доранд ва аз марказҳои дини зардуштӣ будани онҳо дар ноҳияи худ дарак медиҳанд. Аз матнҳои Авесто маълум мешавад, ки дини зардуштӣ бонуфуз буд ва саршумори мубадон зиёд буданд ва беҳуда нест, ки мубади мубадон шахси дувум дар давлат шуморида мешуд ва ба сари қудрат омадани Бардӣ далели ин гуфтаҳост.

Дар кардаи 12-и Яшти-5, “Ковуси тавоно дар пой кӯҳи Ерезифӣ сад аспу ҳазор гову даҳ ҳазор ғӯсфанд ўро пешкаш овард... ва аз вай хостор шуд: Эй Аредвисура Аноҳита! Эй нек! Эй тавонотарин!

Маро ин комёбӣ арзонӣ дор, ки ман бузургтарин шаҳриёри ҳамаи кишварҳо шавам, ки бар ҳамаи девону мардумони (дурванд) ва ҷодувону париёну кавихову карапҳои ситамкор чирагӣ ёбам Аредвисур...ўро комёб намуд”. Аз ин оварда маълум мешавад, ковиҳо-шоҳигариҳои алоҳидаи мустақил вучуд доштаанд ва ба Ковус итоат надоштанд. Карпонҳо низ диндорони бо дастгоҳҳои маъмурии мустақил, яъне шоҳ-муъбад буданд, ки ба давлати Ковус итоат надоштанд ва аз ҳамин сабаб аз Худованди обҳо Аредвисура ёрӣ металабад, то онҳоро ба итоат дарорад ва маълум аст, ки онҳоро ба итоат дароварда, ба мақсадаш расидааст.

Дар кардаи 13-уми ҳамин боб “Кай Хусрав паҳлавони сарзаминҳои ориёӣ ва устувордорандаи кишвар, дар қаронаи дарёчаи жарфу паҳновари Чайчаст сад аспу ҳазор гову даҳ ҳазор ғӯсфанд ўро пешкаш овард... ва аз вай хостгор шуд: Эй Аредвисур Аноҳита! Эй нек! Эй тавонотарин!

Маро ин комёбӣ арзонӣ дор,ки ман бузургтарин шахриёри ҳамаи кишварҳо шавам; ки бар ҳамаи девону мардумони дурванд ва ҷодувон париёну Кавихову Карапҳои ситамкор чирагӣ ёбам; ки ман дар дарозии роҳи тохту тоз ҳамеша дар такопӯ пеш аз ҳама гардунаҳо биронам, ки ману размоваронам ҳангоме ки ба душмани табоҳкори бадхоҳ савора ба разми мо шитобад, ба доми ӯ наафтем. Ардвисур ӯро комёбӣ бахшид” Дар ин оварда, шоҳҳои машхури каёнӣ, соҳиби ҳамаи 16 кишвари офаридаи Ахура Маздо буда, аз ҷангҳои бо шоҳони хурди ҷудоихоҳ кардаи худ суҳбат менамоянд.Аз дostonҳои Яштҳо ва “Шoҳнома” бармеояд, ки дар замони ҳукмронии Кай Хусрав тамоми Ориёни Осиёи Марказӣ муттаҳид буд ва Турон низ итoат дошт.

Дар бораи сохтори идоравӣ, дар ҳоти 19 банди 17 гуфта мешавад, ки “кадомонанд ҷаҳор радон-пешво (роҳбар) отурбон, артишдор, барзгар, сутурпарвар ва дастварзи созанда (хунарманд).”Дар ин ҷо аз вучуди вазифаи сардори дин, сарлашкар, саркишоварз, сарсутурбон, саркосиб, мағупат ва дабирпат (омӯзгор) суҳан меравад.

Дар банди 18 мушаххас дар бораи роҳбарияти кишвари Роғ гуфта мешавад: “кадоманд панҷ радони ин сарзамин? Наманпат,виспат, затупат, даҳюпат ва зуатар дар Роғи зардуштӣ, яъне аз панҷумин роҳбари муғон суҳан меравад, ки сардори он пайғамбар Зардушт будааст” ва кишвари Роғро ба Зардушт нисбат додаанд, яъне онро ватани Зардушт номидаанд. Дар ин банд аз мавҷудоти панҷ унвони маъмурӣ ва динӣ дар кишвари Роғ суҳан рафтааст. Дар шарҳи вожаи зуатар, ки Зардушт худро “зуатар” номидааст, муҳаққиқи Авесто Ҷалили Дӯстхоҳ менависад:“Дар Авесто зуатар унвони бузургтарин пешвои динӣ аст, ки Ҷазишин (оини ситоишу ниёиш)-ро роҳбарӣ мекунад ва ҳафт мубади дигар, ки унвони онҳо Оберест, Отарвахш, Оснатар, Роспӣ, Срушаварез, Фараберетар ва Ҳованан аст, ба роҳнамунии ӯ уҳдадори корҳои баргузории ин оинанд.”[9. 644].

Саволе ба миён меояд, ки ин кишвари Роғ дар кучо буд ва кадом ноҳияҳоро дар бар дошт? Дар китоби “Давлати Каёнӣ” (2012) мо дар бораи Роғ муфассал изҳори ақида намудаем.Мувофиқи таҳлили сарчашмаҳои авестой ба он ҳудуди бахши шимолии Таҳор, яъне Чаёбу Руток, Бадахшон, Дарвозу Дашти Чам ворид буданд. Вожаи “роғ” кушодиҳои доманкӯҳҳои болооби Панҷро фаро мегирифт ва номи Дарвоз то андозае маъноии роғро ифода мекунад. Дар Дарвоз даҳҳо номҳои деҳа ва мавзеъ бо монанди Роғ, Роғи роғон, Пуштароғ, Усроғ, Пастироғ, Роғистон, Кумроғ, Бимроғ, Зингроғ, Хумроғ, Нимроғ, Роғак ва ғайра арзи вучуд доранд. Имрӯз дар Бадахшони Афғонистон Роғ, ки мо модари Зардушт Дуғдуғаро аз онҷо меҳисобем аз се вулсувоӣ дошта аз 180 деҳаҳои хурду

бузург иборат мебошад ва таҳқиқоти муаллифи ин сатрҳо дар онҳо нишон дод, ки дар ҳазораи дувуми пеш аз милод дар ин маконҳо ободихоӣ зиёд будааст.

Дар Ҳоти 33, 13 унвони хушатра вайра, шоҳи шоҳон ёд мешавад. Дар Ҳоти 32, 12, дар бораи муттаҳид шудани кайҳо ва карпанҳо (диндорон) ба муқобили Зардушт сухан меравад, яъне барои дини яктопарастӣ овардаи паёмбар карпанҳои ба динҳои авлодӣ эътиқод дошта муттаҳид мешаванд. Албатта муттаҳидшудагон ҳар кадом шоҳ-мубад буд ва муттаҳид шудан бо роҳбари умумӣ маъноӣ вучуд доштанро ифода мекунад.

Дар Ҳоти 19, банди 17, гуфта мешавад: “Кадоманд чаҳор пеша (пешво, сардор). Отурбон, артишдор, барзагари сутурпарвар ва дастварзи созанда”. Дар ин ҷо кишоварзонро сутурдорон ном бурда, ҳунармандонро созанда номиданд. Албатта кишоварзон низ дорои чорвои зиёд буданд, ки дар инҷо сутуда шудаанд, аммо дар бахшҳои дар боло оварда аз сутурдорӣ алоҳида, ҷудо аз кишоварзӣ сухан меравад, ташкилоту идораи худро доштанд.

Дар Ҳоти 23, банди 1 ёд аз хонумонҳо (деҳаҳо), рустоҳо, шаҳрҳо ва кишварҳои Ориён нақл мешавад.

Дар Миҳр яшт, карди 5, банди 17 ва 18 аз хонахудо, деҳхудо, шаҳрхудо ва кишварбон низ ёд мешавад.

Дар Фарвардин яшт кардаи 2, банди 21 гуфта мешавад: “Мо фаравашиҳои вобаста ба хонумону русто ва шаҳру кишвару Зардуштро меситоем”. Дар банди 150 ҳамин яшт аз хонумонҳо, рустоҳо, шаҳрҳо ва кишварҳо сухан меравад. Ҳамин тавр овардаҳо аз Авесто басанда мебошанд, ки хулоса намоем, ки дар замони Каёнӣ дар назди шоҳ шартан вазоратҳо ё дафтарҳои идора намудани кишоварзон, чорводорон, косибон, дабирон (омӯзгорон), сипоҳиён ва диндорон амал менамуданд. Ин дафтарҳо дар дахюпатҳо, зантупатҳо ва виспатҳо буданд, яъне сохтори идоравӣ рушд ёфта буд ва идораи давлатӣ аз оила, аз хонахудо, домонпат сар мешуд ва то ба шоҳи шоҳон идома дошт.

Дар Ром яшт кардаи 7, банди 28, “Горшаспи пешдодӣ дар Гава Суғда ва Рангҳа аз фариштаи Андарвойи забардаст хосгор мешавад, ки ба ӯ ёрӣ диҳад то кини бародари хеш Урвашайаро аз Хастаспа бихоҳам ва ӯро бикӯшаму тани ӯро ба гардунаи худ бикашам; ҳамонсон ки ба Аштигафӣи сарвар бо Аеугафӣи бузург ва бо Гандарева, ки дар об мезист кардам”. Дар ин оварда вожаҳои “сардор” ва “бузург” истифода шуданд, ки маънояшон чандон маълум нест, аммо маълум мешавад, ки дар кадоме аз ноҳияҳои Ориён Кай бузург ҳукумат доштааст ва ба Гаршосп итоат намекард, ноҳияҳои бо номи асп пайваст бештар дар Бохтар буданд ва шояд Хастаспа дар ин ҷо буд.

Дар карди 8, банди 31, аз Адурвасараи бузург зикр мешавад, ки дар чангали Сафед зиндагӣ менамуд. Дар Хурд Авесто, дар намози Узайарингоҳ, банди 8 аз ради бузургвор ва шаҳриёри шедвар ёд мешаванд. Дар ин оварда чандон маълум нест, ки рада-роҳбари бузургвор Аҳура Маздо аст ва Зардушт ва шоҳи нурафшон кӣ буд? Вожаи “нурпош” ба дорандаи тоҷи нурпош нисбат дорад ва дар қадим Ҷамшед чунин лақаб дошт. Аммо муҳимаш он аст, чунин унвонҳо, вазифаҳо дар замони Каёниён буданд.

Дар Ясно ҳоти 29, аз анҷумани муғон ёд мешавад, дар он мағупат ва дигаронро интиҳоб менамуданд.

Намудҳои гуногуни вожаҳои иҷтимоиро дар Авесто И.М.Оранский аз қабилӣ: озода-azata, аспа-асилзода, радастра-сарханг (radaeshta), satar-sardor, кай, аспа-охурсолор сардори саворагон; radaesta-dahyu-ma-sarvari мамлакат, satar-sardor қайд менамояд [14.48].

Лозим ба тазаккур аст, ки дар қабристонҳои асри биринҷӣ ба ҳазораҳои 2 пеш аз милод нисбат дошта, муҳрҳои зиёди гуногунмазмун ба даст омадаанд, ки ҳуҷҷатгузориҳои маъмурии давлатӣ истифода мешуданд. Ин муҳрҳо ба он далолат менамоянд, ки дар сохтори идоравии Каёниён ҳуҷҷатгузорӣ хеле раванқ дошт.

Ҳамин тавр, дар бахшҳои қадимтарини Авесто вожаҳои маъмури фаровон истифода шудаанд, ки мутахассисони таърихи халқи тоҷик аз онҳо истифода накардаанд. Дар замони Зардушт анҷумани муғон буд, ки атурпатро интиҳоб менамуданд [2], яъне сохтори динӣ тараққӣ карда буд. Ҳамин панҷ, шашзинагӣ, ки дар сохтори идора намудани кишварҳо мушоҳида мешавад, дар сохтори динӣ низ вучуд дошт. Сардорони деҳа, ноҳия, шаҳр ва шоҳ вазифаи диниро иҷро наменамуданд.

Дар замони Каёниён давлат ба даҳюпатҳо (кишварҳо) тақсим буд. Даҳюпат дар навбати худ ба зантупатҳо ва зантупатҳо ба виспатҳо ва виспатҳо ба намонапат (хонахудо) тақсим мешуданд. Даҳюпатҳо унвони кай кишварро доштанд. Шоҳи умумӣ ориёӣ унвони Ҳушатра вайраро дошт ва мувофиқ ба шоҳи шоҳони давраҳои баъдин буд, яъне давлати федералӣ вучуд дошт ва аз ҳамин ҷиҳат унвони шоҳи шоҳонро доштанд. Вожаи “хушатра”-“ksathra”, ба маънои “шаҳриёр” ва “вайра” сифат буда, маънои “интиҳобшуда” аст, яъне вазифаҳо интиҳобӣ буданд. Дар ин бора дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ нақл мешавад, ки “Кай Кубод яке аз шоҳзодагони фаридуннаҷод буд, ки дар доманкӯҳҳои Албурз мезист. Бузургони Ориён дар анҷумани худ бо пешниҳоди Зол ўро шоҳи шоҳон интиҳоб намуданд ва ба Рустам фармуданд, ки ба он ҷо рафта ўро биёранд. Рустам дар роҳ дастаҳои турониёнро шикаст дода, ба доманкӯҳҳои Албурз меояд. Дар боғе бо дастаи зарринкамарон, ки

машғули базму шодӣ буданд бармехӯрад. Онҳо ҷаҳонпахлавонро ба зиёфат даъват мекунанд, аммо Рустам бо арзи сипос мегӯяд, ки ӯ сӯи Албурзкӯҳ шитоб дорад. Онҳо сабаби омаданаширо ба ин диёр мепурсанд. Рустам посух медиҳад, ки ман бояд Кай Қубодро пайдо намоям, чун ки сарони Ориён ӯро дар анҷумани умумии ориёӣҳо шоҳаншоҳ интиҳоб намуданд ва ман онро огаҳ созам ва ба онҳо барам. Ҷавонон пурсиданд, ки оё ту вайро мешиноӣ? Рустам посух дод, ки не. Дар миёни ҷавонон шахси пахлавонҷуссае нишаста буд, гуфт: “Ман Кайқубодам”. Рустам ба ӯ таъзим намуд ва ба интиҳоб шуданаш ба шоҳаншоҳии Ориён табрик намуд.

Дар катибаи Бесутун Дориюш худро хшайратҳа (*xsayath yaha*), яъне шоҳи Ориён ва анориён номидааст. [17.118-123].

Дар хучҷатҳои Бобул бисёр вожаҳои маъмури мавҷуданд, ки аз забони порсии қадим гирифта шудаанд, ба монанди *databaga*-додситон, *ganzabaga*-ғанҷдор, *hamarakara*-ҳисобчӣ, *gitepati*-ҳазиначӣ, *bara*-андоз [7.109].

Давлати Ҳахоманишҳо ба сатрапҳо тақсим шуда буд. Вожаи “сатрап” истифодаи юнонии хшатрбони ориёӣ буда, маънояш нигоҳдорандаи тартиботи давлат аст. Сатрапҳо ба деҳхудудҳо, затупатҳо ва даюпатҳо тақсим мешуд. Ҳамин тавр, тақсими маъмурии давлати Ҳахоманишҳо давоми анъанаи Каёниён буда аст.

Аз гуфтаи “Шоҳнома” дар замони Гуштосп сарвазири он Ҷомосп буд, вожаи “вазир” дар замони Сосониён пайдо шудааст. Аз хучҷатгузориҳои суғдӣ аз кӯҳи Муғ ёфта, сарвазири шоҳи Суғд Деваштич унвони «фрамандар»-ро дошт [13.180]. Дар “Форснома” вазири бузургро “бузург фрамандар” (*vuzurg framandar*) мегуфтаанд. [5. 53].

Вазифаи ориёандарз (*ariandarz*) мавҷуд буд ва алоқамандии миёни шоҳу вазирро таъмин мекард, яъне ноиб, то ҷое шахси севум буд. Дар “Форснома” аз ду девон: девони замони Каёниён: божкарам, дабирпат, маош, харҷ (нафақот) амал менамуданд. [5.53].

Дар замони Ҳахоманишҳо шоҳ дастаи ҳазора дошт, ки онро ҳазорпат сарварӣ менамуд, ҳазорпат дар вақти ҷангҳо фармондеҳи кулли лашкар меҳисобид. Ҳамаи даюпатҳо ва зантупатҳо дастаҳои ҳарбии худро доштанд ва дар вақти ҷанг дастаҳои ихтиёрӣ аз деҳаву шаҳрҳо ҷамъ карда мешуданд. Лашкар ба найзадорон, аспсаворон дорои гурз, шамшер ва найза буданд, тирандозон тақсим буд. Камонкашони суғдӣ ва бохтарӣ борҳо қанотҳои лашкари Искандарро раҳна ва парешон карда буданд.

Наршаҳӣ дар бораи дар дарбори Хутак хонум, ҳаррӯза ба дастаҳои деҳқонони бо навбат аз ноҳияҳо омада хизмат менамуда маълумот медиҳад.

Даҳюпати мудирияти худро дошт, дорои дабирпат, лашкар, магупат ва ғайра буд ва ба шоҳи умумиорией итоат дошт.

Мувофиқи навиштаи Ясно 19, банди 17 ҷомеа аз чаҳор табақаи иҷтимоӣ иборат буд: адурванон (adrvan), артишдорон (zataesta), варзишгарон (vastryo) ва дасмарзон (dasvarzi), (хунармандон). Ҳамин чортабақагӣ дар ҷомеаи модҳо, ҳахоманишо, портҳо, кушонӣён, сосонӣён ва бохтариёну суғдиён то омадани ислом вучуд дошт.

Аз мазмун ва мундариҷаи Готҳо бармеояд, ки ковиҳо байни худ меҷангиданд ва ба мардуму мамлакат харобиҳо меоварданд. Онҳо барои шуҳрати худ молу гови зиёдро қурбонӣ менамуданд ва ба мардум зарар меоварданд. Аз таҳлили Авесто бармеояд, то ташкил шудани давлати Каёнӣён, давлати бузурги умуми орией набуд, аммо шоҳигарихои зиёд мавҷуд буданд, ки барои бузургии худ меҷангиданд ва ба мардум харобӣ меоварданд, яъне замони муттаҳид намудани ин ковиҳои ҷангҷӯ ва сохтани давлати ягона ба вучуд омада буд ва аз ҳамин сабаб дар анҷумани умумиорией Кай Қубодро, ки аз афташ пурзӯр буд, шоҳаншоҳи Ориён интихоб намуданд. Аз тарафи шоҳони кишварҳо интихоб намудани шоҳаншоҳ ин маънои давлати федералӣ аз шоҳони хурду бузург иборат будани Ориёнро ифода мекунад. Ва яке аз сабабҳои шикасти форсҳо дар ҷанги макдуниҳо ба дили ноҳолам ҷангидани баъзе дастаҳои аз Доро норизо ва нофаҳмоии якдигар буданд. Ҳамин ҳолатро мо дар ҷанги арабҳо мушоҳида менамоем.

То зуҳури пайғамбар Зардушт, дар байни ориёиҳо бисёрхудоӣ, ниёпарастӣ, бутпарастӣ, тотемпарастӣ, бузургдошти долу дарахт амал менамуд. Ҳар ноҳия худоиву ниёи худро бузург гуфта, дигаронро таҳқир менамуд, ки сабаби муноқиша ва задухӯрди хунин мешуд ва зарурати ташкил намудани давлати муттамарказонида ба вучуд омада буд. Аммо барои чунин давлатро сохтан, ақида, назарияи илоҳии умумиорией лозим буд, то ки қабули ҳамагон шавад ва сабаби ваҳдату муттаҳидии мардуми гуногунақоид бошад. Зардушт фиристодаи Худованд ақидаи худованди ягонаи умуми орией, умумибашариро эълон кард, ки қобили қабули ҳамагон буд. Зардушт эълон кард, дар дунё як Худо аст ва ӯ офаридгори заминро осмон ва ҳамаи мавҷудоти болои он мебошад ва он Аҳура Маздо ном дорад.

Вақте Пайғамбар ба дарбори Гуштосп омад, ӯро бовар кунанд, ки дар осмон Худованд яқтост ва дар замин ҳам бояд як подшоҳ бошад. Танҳо Худои ягона ва давлати ягона метавонад оромиро дар мамлакат, дар кишварҳо, дар дунё ҷорӣ намояд ва рушду осудаҳолиро таъмин кунад. Бинобар ин Гуштосп ва Исфандиёр бо шоҳони маҳаллӣ ҷанг намуда, вилоятҳои ҷудогоноро ба давлати марказӣ ҳамроҳ ва дини

ягонаро ҷорӣ намуданд. Таҳлили сарчашмаҳои авестой, нишон медиҳанд, ки ба давлати Каёниён ҳамаи 16 каришвари Ахура Маздо офарида дохил буданд.

Аз овардаҳои боло аз Авесто ба ҳубӣ пайдост, сохтори давлати Каёниён мутараққӣ буд ва он аз вазоратҳои артишдорон, кишоварзон, косибон, чорводорон, мубадон ва дабирон иборат буд ва ҳар кадом анҷумани интиҳоб менамудаи намоёндогон, саронро доштанд.

Дар “Шохнома” Каюмарсро аввалин шоҳ медонанд.” Ба гетӣ дарун соли сӣ шоҳ буд”. Азбаски Каюмарс аввалин инсон аст, Худованд ӯро барои подшоҳӣ ба замин фиристода буд, аммо танҳо буд ва дар муборизаи сисола бо қувваҳои аҳриманӣ ҳалок мешавад. Худованд тухмаи ӯро ба офтоб бурда, бо рӯшноӣ пок менамояд ва дар замин чун рустанӣ паҳн менамояд ва баъди 40 сол шамшераки чукрӣ (ревоҷ) мерӯяд ва баъди 15 сол 15 баргҳо ва аз замин Худованд Мошиён ва Мошиёнро ба дунё меорад, аммо дастҳо дар китфҳо часпида буданд. Онҳо 150 сол зану шавҳар набуданд, Худованд фармуд, ки шумо падару модари дунё мебошед ва дар муддати 90 сол дугоникӣ таваллуд менамоянд.[6.284-285].

Дар “Шохнома” баъди Каюмарс Ҳушанг шоҳ мешавад ва 40 сол давлатдорӣ менамояд ва ба мардумон кишоварзӣ, ҳунармандӣ, ободонӣ ва ҷашни Садаро ба бузургдошти оташ асос мегузорад. Пасон Тахмураш ба тахти шоҳӣ нишаста 30 сол даврон меронад ва баъди он Ҷамшед подшоҳ мешавад. Ба фикри мо аз Каюмарс то Ҷамшед подшоҳӣ ба ном буд, дар замони Ҷамшед ориёӣҳо соҳиби чорвои зиёд шуда, зарурати сарвари умумӣ доштан ба вучуд меояд ва Худованд ӯро шоҳи ориёӣҳо таъин менамояд ва давлатдорӣ мо аз он шурӯъ мешавад. Аммо таърихан аввалин давлати қадими тоҷиконро Кай Қубод ташкил менамояд ва он аз Кубодиёни Тоҷикистон буд. Муфассал нигаред ба китоби “Давлати Каёниён”, [10.134-138].

АДАБИЁТ

1. Авесто. Душанбе, 2001.
2. Авасто. Душанбе, 2014.
3. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Ташкент, 1973.
4. Асадии Тӯсӣ Гаршоспнома. Пешовар, 1378 (ба хати арабиасос).
5. Балхӣ Форснома. Душанбе, 1989.
6. Бундаҳишн.-Зороастрийские тексты. М. 1997.
7. Дандамаев М.А., Луконин В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. М.1980.
8. Дьяконов И.М. Восточный Иран до Кира. М. 1971.
9. Дӯстхоҳ Ҷ. Авесто. Душанбе, 2001.

10. Ёқубшо Ю. Давлати Каёниён. Душанбе, 2012.
11. История таджикского народа. Т.1, Душанбе, 1998.
12. Кристинсин А. Таърихи мардуми Эрон. Техрон, 1377.
13. Лившиц В.А. Юридические документы и письма. Согдийские документы с горы Муг. Вып. 2, М. 1962.
14. Оранский И.М. Изучение памятников древнеиранской письменности в СССР (1917 -1970)-История иранского государства и культуры. М. 1971.
15. Пьянков И.В. Царства древних кави.-История таджикского народа. Т.1, Душанбе, 1998.
16. Сарианиди В. И. В поисках страны Маргуш. -М., 1993. -362 с
17. Якубов Ю. Государственное управление в авестийском периоде.-Труды Института мировой культуры. Т.1, Бишкек-Лейпсиг, 2003.
18. Ёқубшо Ю. Давлати Каёниён. Душанбе, 2012.

МУДИРИЯТ ДАР ЗАМОНИ КАЁНИЁН

Дар мақолаи мазкур перомуни мудирият дар замони пайдо шудани аввалин давлат-шаҳрҳо, аз ҷумла, замони Каёниён сухан меравад. Дар мақола маводи зиёд аз бахшҳои бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои авестойиқтибос оварда шудаанд. Далелҳо бар он шаҳодат медиҳанд, ки сохтори маъмурият дар давлатҳои ҳазораҳои 111 ва 11 пеш аз милоди ориёӣҳои Осиёи Марказӣ хуб раванқ ёфта буд.

Яке аз масъалаҳои камомӯхтаи таърихи халқи тоҷик, ин мудирияти сохтори давлатҳои ориёӣҳои замони Каёниён ва умуман давлатҳои пеш аз исломӣ мебошад. Ин масъала дар таърихи халқи тоҷик нисбатан укам таҳқиқ шудааст. Дар таърихи халқи тоҷик ташаккули аввалин давлатҳоро И.В. Пянков ба асрҳои V111-V11п.м. нисбат медиҳад, ки баҳсталаб аст. [Пянков, с.228-248].

Калидвожаҳо: *Каёниён, давлат-шаҳрҳо, сарчашмаҳои авестойӣ, сохтори маъмурият, ориёӣҳо, таърихи халқи тоҷик, шоҳанишоҳ, Авесто.*

АДМИНИСТРАЦИЯ В ПЕРИОД КАЯНИДОВ

Статья посвящена мало исследованному вопросу административных должностей аппаратов первых городов-государств периода Каянидов. Для решения данного вопроса использованы собранные археологические и письменные сведения из Авесты.

Ключевые слова: *Каяниды, город-государство, авестийские источники, административное устройство, арийцы, история таджикского народа, шаханишах, Авеста.*

ADMINISTRATION DURING THE KAYANID PERIOD

The article is dedicated to the insufficiently studied question regarding the administrative posts of the first city-states of the Kayanid period. To resolve this issue, there were used collected archaeological and written data from the Avesta.

Key words: *Kayanids, city-states, Avestan sources, administrative device, Arians, The history of the Tajik people, Shakhanshakh, Avesta.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфшо Якубшо, доктори илмҳои таърих, профессор, узви пайвастаи (академики) Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарҳодими илми Шӯбаи бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АИ ҶТ. Тел.:(+992) 938775622.

Сведения об авторе: Юсуфшо Якубшо, доктор исторических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, главный научный сотрудник Отдела археологии Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша АН РТ. Тел.:(+992) 938775622.

Information about the author: Yusufsho Yokubsho, Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Chief Researcher of the Department of Archaeology of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the AS RT. Tel.:(+992) 938775622.

НАБАРДҶОИ ҶОНИҶО БО САФАВИЁН БАРОИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ХУРОСОН ДАР НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XVII

Абдуқаҳҳор САИДОВ

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи А. Дониши АИ ҶТ

Валимуҳаммадхон (1605-1611) пас аз ба тахти Бухоро ништастан, идораи Самарқанд ва Балхро ба бародарзодагони худ Имомқулӣ султон ва Надирмуҳаммад воғузур намуд. Валимуҳаммадхон ба қорҳои давлатӣ қам машғул буд ва ақсари вақти худро бо майхорагӣ ва фосиқӣ меғузаронд [8, 132; 9, В.35а; 11, В. 80а]. Бо истифода аз ин ҳокимони маҳаллӣ нисбат ба мардуми бумӣ бедодгариҳо намуда, бар дӯши онҳо андозҳои гуногунро бор менамуданд.

Сафавиён аз замонҳои пештар мақсади тасхири Балхро доштанд ва барои ба даст овардани он талошҳои зиёд менамуданд. Дар ибтидои соли 1606 Сафавиён бо сардории Ҷаҳонгирхон ва Салим султон лашқари 12 ҳазор нафараро ба Балх фиристоданд. Аз ин ҳодиса Валимуҳаммадхон огоҳ шуда, лашқари худро бо сардории Ҷоҷибӣ ба Балх фиристод. Дар мавзеи Алмор ҳар ду лашқар бо ҳам рӯ ба рӯ гаштанд, ки дар натиҷа лашқари Сафавӣ ба шикаст дучор гардида, Ҷаҳонгирхону Салим султон ба Фарҷистон фирор намуданд [3, В. 174а; 2, 744]. Дар миёнаи соли 1606 лашқари Сафавӣ бори дигар кӯшиши тасхири Балхро намуда, дар худуди Чичекту ва Гурзувон қарор гирифтанд. Вале ин лашқарқашӣ низ бе натиҷа анҷом ёфт [3, В. 175б].

Валимуҳаммадхон хабари шикасти лашқари Сафавиро шунида, соли 1607 аз дарёи Ому убур намуда, мутаваҷҷеҳи Хуросон шуд. Вале дар натиҷаи муқобилияти саҳти ҳокими Марв Бактошхон, ки ҷонибдорӣ аз Сафавиён менамуд, лашқари Валимуҳаммадхон рӯ ба ғузур овард [3, В. 175б].

Сафавӣ аз тасхири Балх даст намекашиданд ва барои амалӣ гаштани мақсади худ борҳо кӯшиш ба харҷ додаанд, вале ин мақсади онҳо амалӣ намегашт. Пас онҳо хостанд, ки дар байни хони Бухоро ва ҳокими Балх низоъ андохта онҳоро бо ҳам муқобил гузоранд, то ки бар зидди якдигар мубориза баранд ва қудрати ҳарбии онҳо заиф гардад. Дар ҷунун ҳолат онҳо метавонистанд бо осонӣ соҳиби Балх гарданд. Барои амалӣ гаштани ин мақсад Сафавӣ фурсати муносибро интизор буданд.

Соли 1610 байни Валимуҳаммадхон ва бародарзодаҳои ӯ-ҳокими Самарқанд Имомқулӣ султон ва ҳокими Балх, Андхуй ва Шибирғон Надирмуҳаммад барои ҳокимият зиддияти шадид ба амал омад. Ин ду нафар меҳостанд, ки мустақил бошанд ва ба ҳокимияти марказӣ итоат

накунанд. Рақобати онҳо хело авҷ мегирифт ва Сафавиҳо аз ин вазъият огоҳ гардида, Валимуҳаммадхонро дастгирӣ намуданд [7, 427].

Солҳои 1610-1611 байни Бухоро ва Балх ҷангҳои шадид оғоз ёфт, ки он тақдирӣ тахти Бухороро ҳал менамуд. Дар вазъияти ба амал омада гурӯҳи зиёди амирон бо ҳамроҳии Имомқулӣ султон ва Надирмуҳаммад ба сӯи Бухоро ҳаракат намуданд.

Валимуҳаммадхон аз Бухоро ба муқобили онҳо бархост ва ба маҳалли Катлиш расид. Дар он ҷо ӯ дар бораи хиёнати як зумра бекҳои Самарқанд хабар ёфт. Дар айни замон гурӯҳи зиёди ҷонибдорон ва сарбозонаш ӯро тарк намуда, ба нерӯҳои Имомқулӣ султон ва Надирмуҳаммад пайвастанд. Валимуҳаммадхон аз ин амали тарафдоронаш саҳт ошуфта гардида, ба Бухоро баргашт. Дар Бухоро амирон султонҳо бар зидди ӯ бархестанд ва дастаи сипоҳиёне, ки ӯро тарк карда буданд, ба гурӯҳи Имомқулӣ султон ва Надирмуҳаммад ҳамроҳ шуданд. Тамоми кӯшишҳои Валимуҳаммадхон барои ҳимояи Бухоро бесамар монданд. Ӯ маҷбур шуд бо ҳамроҳии ҷаҳорсад-панҷсад нафар наздикони худ ба Эрон фирор намояд [8, 134-136; 9, В. 36а-36б].

Шоҳ Аббос, ки барои ба қорҳои дохилии Мовароуннаҳр даҳолат намудан фурсати муносиб мечуст, аз омадани Валимуҳаммадхон шод шуда, ӯро боэҳтироми зиёд қабул кард.

Бо фармони вай дар тӯли роҳ аз марзи Хуросон то Исфаҳон, амирон ва ҳокимони эронӣ ӯро истиқбол карданд. Дар Марв ӯро ҳокими ин минтақа Меҳробхон хуш пазироӣ намуд. Ҳамроҳи Валимуҳаммадхон дар ин сафар писараш Рустам султон низ буд. Валимуҳаммадхон Рустам султонро аз Марв ба ҷониби Ҳирот фиристод ва амр намуд, ки дар Фарҷистон барои бар зидди Имомқулӣ султон ва Надирмуҳаммад мубориза бурдан лашкар ҷамъ намояд. Пас аз он Валимуҳаммадхон ба сӯи Исфаҳон равон шуд. Ҳангоми ба Исфаҳон омадани Валимуҳаммадхон шоҳ ба ифтихори ӯ ҷашни бошуқӯҳ орошт [2, 835-837; 12, 231; 4, 27].

Пас аз меҳмоннавозиҳои дӯстона ва дилҷӯиҳои мушфиқона шоҳ Аббос ӯро бо лашкар ва лавозимоти зарурӣ мучаҳҳаз намуда, Зайналхонбеки Шомлуру, ки аз муътабарони тоифаи шомлу буд, вазифадор намуд, ки то аз қаламрави Эрон берун рафтани Валимуҳаммадхон ӯро ҳамроҳӣ намояд [2, 839-840].

Дар бораи ёрии шоҳ Аббос ба Валимуҳаммадхон миёни муаллифони осори таърихӣ андешаҳои мухталиф вучуд доранд. Гибқи ахбори таърихнигорони эронӣ Валимуҳаммадхон барои аз ҳарифи худ бозпас гирифтани салтанати аз даст рафта интизор буд, ки шоҳ Аббос ба ӯ лашкари сершумор медиҳад. Вале шоҳ Аббос ба баҳонаи юриши туркони Усмонӣ ба Озарбойҷон ба ӯ кӯмаки муассире накард ва аз вай бихост то соли оянда, яъне то замоне ки сулҳи пайдор бо давлати Усмонӣ барқарор шавад, дар Эрон бимонад. Таърихнависони мовароуннаҳрӣ ба ин

назаранд, ки шумори нерӯҳои кӯмакии шоҳ Аббос ба Валимуҳаммадхонро ба ҳаштод ҳазор тан буд [8, 1354; 9, В. 36а; 10, 246] ва таърихнигорони ҳиндӣ бо зикри шумори нерӯи андак ёд кардаанд [4, 28].

Вақте ки Валимуҳаммадхон Бухороро тарк намуда ба Эрон фирор кард, сипоҳиёни ӯ ба ҷониби Имомқулӣ султон гузаштанд.

Оқибат соли 1611 дар мавзеи Боғи Шимол байни лашкари Валимуҳаммадхон ва Имомқулӣ султон задухӯрди шадид ба амал омад, ки дар он Валимуҳаммадхон шикаст хӯрда, ба қатл расид ва Имомқулӣ султон тахти Бухороро соҳиб гашта, бародараш Надирмуҳаммадро ҳокими Балх таъйин намуд.

Соли 1613 писари Валимуҳаммадхон Рустам султон, ки дар Ҳирот буд, бе рухсати ҳокими Хуросон Ҳусайнхон ва бо игвои баъзе амирон ба Фарҷистон рафта, барои ба даст овардани мероси падарӣ дар марзҳои Фарҷистон ба гирдоварии лашкар машғул шуд [2, 857; 14, 17; 1, 308].

Дар ин ҳангом миёни Имомқулихон ва салотини қазоқ ихтилоф афтод, зеро онҳо Тошкандро забт намуда, қасди тасхири Самарқандро доштанд. Имомқулхон барои дафъи онҳо озими Самарқанд шуд ва аз бародараш Надирмуҳаммад хоҳиш намуд, ки аз Балх барои берун рондани қазоқҳо ба ёрии ӯ биёяд. Рустам султон аз набудани Надирмуҳаммад ва лашкари ӯ дар Балх огоҳ шуда, бо лашкари сеҳазорнафара ба он сӯ ҳаракат намуд. Ҳокими Балх, ки қудрати дифоъ аз лашкари Рустам султонро надошт, шаҳрро ба ихтиёри ӯ гузошта, бо хонаводаи Надирмуҳаммадхон ба арк паноҳ бурд. Дар ин вақт модари Надирмуҳаммадхон барои ҳифзи мулки писараш Рустам султонро фиреб дод. Ин зан барои барқарории сулҳ ба Рустам султон пешниҳод намуд, ки духтари Надирмуҳаммадхонро ба ақди издивоҷи худ дарорад. Издивоҷ бо ин духтар Рустам султонро ба тоҷу тахти Самарқанд мутмаин месохт. Аммо модари Надирмуҳаммадхон мақсад дошт, ки бо ин роҳ вақтро гузаронад, то ки писараш ба Балх омада, хонавода ва пойтахтро раҳо намояд. Найрангҳои ин зан саранҷом ба натиҷа расид. Ҳаноме ки Рустам султон дар хоб буд ва ҳаёли ба даст овардани арӯс ва тахту тоҷи подшоҳиро мекард, Надирмуҳаммадхон расида, ба ӯ ҳамла намуд. Ҳамлаи Надирмуҳаммадхон чунон ногаҳонӣ буд, ки Рустам султон барои дифоъ фурсат наёфт ва бо ҳамроҳии бисту се нафар аз наздикони худ савори асп ба сӯи Моручоқ фирор намуд. Ӯ бо душвории зиёд ба Фарҷистон расид ва пас аз он ба Ҳирот баргашт [2, 865; 1, 308; 4, 31].

Соли 1615 яке аз фармондеҳони сипоҳи Мовароуннаҳр, ки Қаронағма ном дошт, дар ҳудуди Балх гурӯҳе аз тоифаи олмончиро ҷамъ намуда, ба сӯи Хуросон ҳаракат карда, Ҷом, Хавоф ва Бохарзро ғорат намуда, ғаноими фаровон ба даст овард. Дар ин амалиёт касе ба ӯ муқобилият нишон надод. Худи ҳамон сол ӯ боз ба ғорати Хуросон даст зад. Пас бо

дастгирии волии Хирот Ҳусайнхон ва ҳокими Моручоқ Хусрав султон ин дастаи ғоратгар аз Хуросон ронда шуд [2, 893-894; 1, 309].

Ҳамин сол Ялангтуш бо 20 ҳазор нафар аз лашкари бухориҳо аз дарёи Ому убур намуда, ба Марв омад. Ҷонибдорони ҳокими Марв Меҳробхон ба муқобили ӯ бархестанд, вале шикаст хӯрда, ба сӯи қалъа фирор намуданд. Меҳробхон тасмим гирифт, ки ба мудофияи қалъа бархезад. Ялангтуш чанд рӯз дар гирду атрофи шаҳр монд ва лашкариёро фармуд, ки ба ғорати шаҳр машғул шаванд. Баъд онҳо аз Марв то Пасокӯҳи Машҳад омаданд ва ба тохту тозу ғорат пардохтанд. Дар ин вақт хабари бозгашти пирӯзмандонаи шоҳ Аббос аз Гурҷистон ба лашкари Ялангтуш расид ва онҳо ба Мовароуннаҳр баргаштанд [1, 309].

Дар охири тирамоҳ ва аввалҳои зимистони соли 1617 Имомқулихон тақрибан лашкари сӣ ҳазорнафараи Бухоро бо сардории Надир Туғой девонбегӣ барои тасхири Хуросон фиристод. Онҳо аз дарёи Ому убур намуда, ба худуди Марв омаданд ва аз он ҷо ба Абевард расида, аз Дараи Газ то худуди Нишопур тохту тоз намуда, ба сӯи Машҳад раҳсипор шуданд. Дар ин вақт хабар расид, ки лашкари 1500 нафараи Ҳисори Шодмон бо сардории Тулак Баҳодур ва Рустам Мирзо ба кӯмаки Надир Туғой девонбегӣ меоянд. Ҳокими Марв Меҳробхон аз ин боҳабар гашта, бо ҳазор нафар лашкар ва туфангчиёни сафавӣ аз қалъа берун омада, ба ҳисориҳо ҳамла намуд. Байни онҳо муҳорибаи шадид сар зад, ки дар натиҷа аз лашкари ҳисориҳо 500 нафар кушта шуда, 250 нафар ба асири афтоданд, ки дар байни онҳо Тулак Баҳодур ва Рустам Мирзо низ буданд. Меҳробхон даҳ нафар амиронро, аз ҷумлаи асирон ба назди шоҳ Аббос фиристод. Надир Туғой девонбегӣ пас аз шунидани хабари шикасти лашкари ҳисориҳо аз лашкаркашӣ ба сӯи Машҳад даст кашид [2, 927-928; 1, 309-310].

Тибқи ахбори сайёҳи итолиявӣ Петро делла Валле (1586-1652), ки аз моҳи январӣ соли 1617 то моҳи июли соли 1623 дар Эрон буд ва бо шоҳ Аббос борҳо мулоқот карда аст дар бораи асирони мовароуннаҳрӣ менависад, ки ҳокими Хуросон сесад сари буридаи асиронро ҳамроҳ бо ҳашт ё даҳ савори асир ба назди шоҳ фиристод. Шоҳ асиронро озод кард ва эълон намуд, ки агар фармони қатли онҳоро содир кунад, он шумораи лашкари ба қаламрави Эрон ҳуҷум мекардаи онҳоро коста намегардонад. Агар дастури озодии онҳоро диҳад ва онҳо ба дигарон ҳамроҳ гарданд, боз ҳам вазъ дигаргун намешавад. Шоҳ ба асирони мовароуннаҳрӣ муҳаббати зиёд нишон дода, изҳор дошт, ки ӯ майл дорад бо онҳо дӯстӣ барқарор намояд. Ҷангҳои гузашта нишон медиҳанд, ки хусумат бо эронӣён фоидае намеорад ва дар баъзе ҳолатҳо ғаноиме ба даст оранд ҳам, вале ҳар маротиба ба шикаст дучор мешаванд. Шоҳ асиронро қасам дод, ки дар бозгашт ба сарзамини худ он чиро дар Эрон бо чашми худ дидаанд, ба хон гузориш кунанд ва муносибати эронӣёро нисбат ба онҳо ба

иттилои ӯ расонанд. Асирон қавл доданд, ки чунин кунанд ва пой шохро бӯсиданд. Шоҳ то нисфи шаб асиронро меҳмондорӣ кард ва баъд раҳо намуд [13, 317; 1, 310-311].

Рустам султон, ки дар ҳудуди Хуросон ва Балх буд, аз фурсатҳои муносиб истифода бурда, бо дастгирии лашкари Сафавиён доимо ба Балх ва ҳудудҳои он ҳучумҳои ғоратгарона анҷом медод. Аз ҷумла, ӯ соли 1029/1619-1620 бо лашкари 2000-3000 нафара ба Андхуй ва Шибирғон ҳамла овард. Надирмуҳаммадхон ба муқобили онҳо лашкари худро сафарбар намуд, ки дар натиҷа лашкари Сафавиён шикаст хӯрда, ба Ҳирот ақибнишинӣ намуд [3, 1906-1916].

Ба Надирмуҳаммад лозим меомад, ки дар ду ҷабҳа амал намояд. Яке дифоъ аз ҳучуми Сафавиҳо, дигаре дастгирии хони Мовароуннаҳр Имомқулихон. Кӯчиёни қазоқ ва қалмиқ низ аз фурсатҳои муносиб истифода намуда, ба қаламрави Мовароуннаҳр ҳучумҳои ғоратгарона менамуданд. Надирмуҳаммад барои дафъи ҳучуми душманон аз ҳудуди Мовароуннаҳр лашкари худро ба ёрии бародараш Имомқулихон мефиристод. Рафъи чунин ҳучумҳо сарфи молиявии зиёдеро талаб менамуд, ки ин ба иқтисодиёти мамлакат зарар меовард. Мубориза дар ду ҷабҳа ба Надирмуҳаммад бори гарон буд ва ӯ ба чунин қарор омад, ки барои ҳалли ин масоил аз роҳҳои дипломатӣ истифода барад. Аз ин хотир соли 1621 ӯ сафири худ Поянда мирзоро ба Исфаҳон ба назди шоҳ Аббос фиристод. Сафир бо шоҳ дар бораи барқарор намудани сулҳи байни давлатҳо гуфтушунид кард. Шоҳ Аббос низ дар навбати худ сафири Эрон Муҳаммад Солеҳбекро ба Балх фиристод [2, 962-963].

Имомқулихон ва Надирмуҳаммад пас аз таҳлили воқеаҳои дар мамлакат сар зада, ба чунин хулоса омаданд, ки сабабгори асосии муносибатҳои душманонаи онҳо бо Сафавиён Рустам султон аст, ки дар наздикии ҳудуди Балх қарор гирифта, ба Балх ва навоҳии гирду атрофҳои он ҳучумҳои ғоратгаронаро анҷом медиҳад. Барои инро ба шоҳ Аббос расонидан соли 1622 Надирмуҳаммад сафири худ Иброҳимхочаро ба Эрон ба назди шоҳ Аббос фиристод. Иброҳимхоча бо шоҳ Аббос музокира карда, суҳанони Имомқулихон ва Надирмуҳаммадро дар бораи кирдорҳои Рустам султон ба ӯ расонд ва қайд намуд, ки Рустам султон дар ин амалиёти душманонаи худ ашхоси мочарочӯи дигарро, ки барои манфиати худ ба ҳар амалии зишт даст мезананд, ҷалб менамояд. Сафир қайд намуд, ки мақсади ҳокимони Бухоро ва Балх таҳкими робитаҳои дӯстона бо Эрон аст. Агар шоҳ Аббос низ ҷонибдори сулҳ ва оромӣ дар минтақа бошад, Рустам султонро аз ҳудуди Балх дур намуда, ба Ироқ фиристад. Дар ин ҳолат тамоми мамониат барои истиқрори сулҳ ва муносибатҳои дӯстонаи байни кишварҳо аз байн бардошта мешаванд [2, 983].

Вале воқеаҳои минбаъда аз он далолат мекарданд, ки шоҳ Аббос Рустам султонро аз ҳудуди Балх дур накард, балки дар баъзе ҳолатҳо ба

наздикони худ амр дод, ки дар ҳучумҳои Рустам султон ба навоҳии Балх ӯро дастгирӣ намоянд.

Баъдан Надирмуҳаммад сафирони худро ба назди шоҳ Аббос фиристода, аз ӯ талаб намуд, ки гунаҳкори ҳамаи ин бадбахтиҳо- Рустам султонро ба дасти онҳо супорад. Шоҳ Аббос бо баҳонаҳои мухталиф аз иҷрои ин талабот даст мекашид. Дар навбати худ Надирмуҳаммад ба раъйи худ истода, намояндагони худро барои ҳалли ин мушкилот ба дарбори шоҳ Аббос паи ҳам мефиристод. Охируламр байни Надирмуҳаммад ва шоҳ Аббос созишнома имзо гардид, ки тибқи он шоҳ Аббос Рустам султонро аз наздикии ҳудуди Балх дур менамуд ва Надирмуҳаммад бар ивази ин кор вилояти Боло Мурғобро зери тасарруфи Эрон воғузур мекард [3, 1996]. Вилояти Боло Мурғоб шомили қаламрави Эрон гардид, вале Рустам султон ба ҳучумҳои худ идома меод.

Замони дар Эрон ба сари тахт омадани шоҳ Сафӣ (1629-1642) низ Рустам султон аз ҳучумҳои ғоратгаронаи худ ба ҳудуди Балх даст накашид. Ӯ соли 1631 ба Моручоқ, Маймана ва Ҷузҷон лашкар кашида, он ҷойҳоро ғорат намуд [3, 2066-2096].

Солҳои 1632-1637 Абдулазиз султон бо лашкари Бухоро борҳо ба Ҳирот ва навоҳии Машҳад ҳучум намуда, соли 1637 Ҳиротро муҳосира кард. Надирмуҳаммадхон ҳучумҳои лашкари худро ба Хуросон бо он асоснок менамуд ки Рустам султон бо дастгирии Сафавиҳо ҳучумҳои ғоратгаронаи худро идома меод.

Соли 1632 ҳокими Бухоро Имомқулихон бо нерӯи 15 ҳазор нафара ба Марв лашкар кашид. Ин замон ҳокими Балх Надирмуҳаммад бо лашкари 20 ҳазор нафара ба сӯи Моручоқ ҳаракат намуд. Шоҳ Сафӣ аз ин огоҳ гардида, барои дастгирии хуросониҳо дар мубориза бар зидди лашкари аштархониҳо Рустам султонро бо лашкари зиёд ба Машҳад фиристод [7, 123-124]. Имомқулихон ва Надирмуҳаммад хабари омадани лашкари сершумори Сафавиҳоро шунида, Марв ва Моручоқро тарк намуда, ба ватан баргаштанд.

Ҳокими Балх Надирмуҳаммад пас аз лашкаркашии номуваффақ ба Моручоқ тасмим гирифт, ки бо Сафавиҳо муносибати дӯстона барқарор намояд ва бо ин мақсад намояндагони худро ба Исфохон фиристода, созишномаи сулҳро имзо намуд. Вале баъдтар писари ӯ Абдулазиз султон соли 1634 бо лашкари чаҳор ҳазор нафараи Бухоро ба Ҷом ва Хавоф ҳучум намуд. Ҳангоми наздик шудани лашкари Сафавӣ онҳо ақибнишинӣ намуданд [7, 174].

Пас аз ин воқеа Абдулазиз султон бо лашкари бист ҳазорнафараи саворагон ба мавзеи Фароҳи Хуросон ҳучум намуда, дар муддати бист рӯз қалъаи онро муҳосира кард, вале онро фатҳ карда натавонист ва ба Балх баргашт. Моҳи ҷумодиулаввали соли 1044/ октябр-ноябри соли 1634 Абдулазиз султон бо лашкари се ҳазор нафара ба Машҳад,

Сабзавор ва Ҷом ҳучум намуда, он ҷойҳоро ғорат кард, вале дар натиҷаи муҳорибаи шадид лашкари зиёди Абдулазиз султон кушта шуд ва ӯ бо мушкилии зиёде ҷони худро аз марг халос намуд [5, 108].

Абдулазиз султон барои ҷуброни мағлубияти худ аз ҷониби Сафавиҳо мохи сафари соли 1046 / июл-август соли 1636 бо лашкари се ҳазор нафара боз ба Хуросон ҳучум намуд, вале ин дафъа ҳам ғолибият ба ӯ муяссар нагашт [6, 249; 5, 145].

Имомқулихон дар охири ҳаёташ ба дарди чашм мубтало шуда, нобино гардид ва ба нафъи бародари худ, ҳокими Балх Надирмуҳаммадхон аз тахт даст кашид [8, 154; 9, В. 446; 11, В.а,б]. Пас ба зиёрати Каъба рафт ва дар синни 62-солагӣ аз олам чашм пӯшид. Ҷасади ӯро дар шаҳри Мадина дар гӯристони Бақийъ ба хок супориданд [8, 155; 9, В. 45а].

Хулоса, дар нимаи аввали асри XVII байни давлати Аштархониҳо ва Сафавиён барои тавсеъаи ҳудуд дар Хуросон муборизаҳои шадид рух дода буданд. Ҳарчанд барои аз байн бурдани зиддиятҳо кӯшишҳо ба харҷ дода шуда бошанд ҳам, вале онҳо натиҷаҳои дилхоҳ надоданд. Зеро мақсади асосии ҳокимони ҳар ду давлат илова бар васеъ намудани ҳудуд, инчунин истехкоми мавқеи стратегии худ дар ин минтақаҳо буд.

АДАБИЁТ

1. Аббосқули Ғаффорифард. Равобити Сафавия ва ўзбакон (913-1031). Техрон, 1374 х.ш.
2. Искандарбеки Туркмон. Таърихи оламорои Аббосӣ. Нимаи дуюми ҷилди дуюм ва ҷилди сеюм. Бо эҳтимом ва танзими Эрачи Афшор. Техрон, 1387 х.ш.
3. Маҳмуд ибни Валӣ. Баҳру-л-асрор фи манокӣбу-л-ахёр Фотонусхаи дастхати китобхонаи Индия Офис, № 575.
4. Мирзо Шамси Бухорой. Таърихи Бухоро, Хуқанд ва Кошғар. Ба эҳтимоми Муҳаммад Акбари Ошиқ. Техрон, 1998.
5. Мирмуҳаммад Хусайн ал-Хусайнӣ Тафришӣ. Таърихи шоҳ Сафӣ. Ба эҳтимоми доктор Мухасини Баҳромнаҷод. Техрон, 1388 х.ш.
6. Муҳаммад Маъсум ибни Хочагии Исфаҳонӣ. Хуласату-с-сияр (Таърихи рӯзгори шоҳ Сафӣ). Зери таҳрири Эрачи Афшор. Техрон, 1368 х.ш.
7. Муҳаммад Юсуф Волаи Қазвинии Исфаҳонӣ. Хулди барин. Ба эҳтимоми Маҳмуди Афшор. Техрон, 1383 х.ш.
8. Муҳаммад Юсуфи муншӣ. Тазкираи Муқимхонӣ. Пешгуфтор ва тавзеҳоти Фаришгаи Саррофон. Техрон: Мероси мактуб, 1370 х.ш. (1979).
9. Муҳаммад Юсуфи муншӣ. Таърихи Муқимхонӣ. Дастхати китобхонаи ба номи А.А. Семёнови Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АИ ҶТ, № 33.
10. Муҳаммадсалим ибни Муҳаммадраҳим. Кашқӯли Салимӣ. Ба эҳтимоми Мулло Абдулқарим ибни Мулло Абдуразоқ. Чопи сангӣ. Тошканд, 1331

х.к.

11. Муҳаммадшариф ибни Муҳаммаднақӣ. Точу-т-таворих. Дастхати Маркази мероси хаттии АИ ҚТ № 2282.
12. Насруллоҳи Фалсафӣ. Зиндагии шоҳ Аббоси аввал. Ҷ. 4. Техрон: Донишгоҳ, 1353 х.к.
13. Петро делла Валле. Сафарномаи Петро делла Валле. Тарҷумаи Маҳмуди Беҳфирӯзӣ. Техрон, 1380 х.к.
14. Шоҳ Аббос. Ба эҳтимоми дуктур Абдулхусайни Навоӣ. Ҷ.1. Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1352 х.к.

ЗАДУХҶҶРДҶОИ ҶАРБИИ ҶОНИҶО БО САФАВИЁН ДАР НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XVII

Дар нимаи аввали асри XVII байни Аштархониён ва Сафавиён барои васеъ намудани ҳудуди давлатҳояшон муборизаҳои шадид мерафт. Ин замон байни ҳокимони сулолаи Ҷониҳо низ муборизаҳои дохилӣ авҷ гирифта, дар натиҷа хони Бухоро Валимуҳаммадхон кишварро тарк карда, ба Эрон ба назди шоҳ Аббос фирор намуд. Шоҳи Эрон Аббос ӯро барои соҳиб шудан ба ҳукумати аз даст рафта, бо лашкари худ ба Мовароуннаҳр фиростод. Дар натиҷа Валимуҳаммад асир афтада, ба қатл расид. Писари ӯ Рустам султон бо дастгирии Сафавиҳо ба ҳудуди давлати Аштархониҳо ҳучумҳои ғоратгарона намуда, ба аҳоли зарари зиёд мерасонд. Ҷар ду давлат аз фурсатҳои муносиб истифода бурда, ба ҳудуди якдигар лашкаркашӣ мекарданд, ки дар натиҷа ба вазъи иқтисодии кишварҳо таъсири манфӣ мерасонд. Байни ду давлат борҳо шартномаи дӯстӣ имзо шуда буд, вале амалан онҳо риоя намешуданд.

Калидвожаҳо: *Бухоро, Балх, Сафавиҳо, Хуросон, шоҳ Аббос, Валимуҳаммадхон, Рустам султон, Эрон, ҳоким, лашкар, ҳучум.*

СРАЖЕНИЕ ДЖАНИДОВ С СЕФЕВИДАМИ ЗА ВЛАДЕНИЕ ХОРАСАНОМ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII В.

В первой половине XVII в. между государствами Аштарханидов и Сефевидов из-за расширения территорий шла ожесточённая борьба. В то же время среди правителей династии Джанидов шла борьба за власть, в результате которой великий хан Бухары Валимухаммадхан покинул страну и обратился к правителю Ирана шаху Аббасу приютить его и оказать военную помощь. Шах Аббас отправил с Валимухаммадханом в Мавераннахр сефевидское войско. Но Валимухаммадхан попав в плен, был убит. Сын Валимухаммадхана Рустам-султан при поддержке сефевидского войска неоднократно совершал грабительские набеги на территорию Бухарского ханства и нанёс огромный ущерб местному населению. Обе страны, используя удобный случай, совершали нападение на территории друг друга, что отрицательно сказалось на политическом и экономическом положении стран. Между ними неоднократно подписывались мирные соглашения, однако практически они не соблюдались.

Ключевые слова: *Бухара, Балх, Сефевиды, Хорасан, шах Аббас, Валимухаммадхан, Рустам-султан, Иран, правитель, войско, нападение.*

THE BATTLE OF THE JANIDS WITH THE SAFAVIDS FOR CAPTURING KHORASAN IN THE FIRST HALF OF THE 17th CENTURY

In the first half of the 17th century there was a fierce fight between the countries of Ashtarkhanids and Safavids because of expansion of territories. At the same time between governors of dynasty of Dzhaniids there were also internal confrontations for the power as a result of which the great khan of Bukhara Vali Muhammadkhan left the country and fled to the refuge of Shah Abbas, the governor of Iran. The governor of Iran sent Valimukhammadkhan with Sefevids army to Transoxiana for the return of the lost power. As a result, Valimukhammadkhan was taken prisoner and was killed. The son of Valimukhammadkhan, Rustam Sultan with assistance of Sefevids troops repeatedly made extortionate attacks on the territory of the Bukhara khanate and caused huge damage to local population. Both countries used each opportunity to commit an assault on territories each other that negatively influenced political and economic situation of the countries. Peace agreements were repeatedly signed between the two countries, however practically were not observed.

Key words: *Bukhara, Balkh, Safavids, Khorasan, Shah Abbas, Valimukhammadkhan, Rustam sultan, Iran, ruler, army, attack.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуқаҳҳор Саидов-доктори илмҳои таърих, сарҳодими илмии Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави халқи тоҷики Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел: (+992) 919134184. E-mail: saidov.45@mail.ru

Сведения об авторе: Саидов Абдукаҳҳор-доктор исторических наук, главный научный сотрудник Отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел: (+992) 919134184. E-mail: saidov.45@mail.ru

Information about the author: Saidov Abdukahhor-Doctor of Historical Sciences, Senior researcher in the Department of Ancient, Medieval and New History of the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences named after A. Donish, Republic of Tajikistan. 734025, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel: (+992) 919134184. E-mail: saidov.45@mail.ru

ТАШКИЛЁБИИ ҶУМҲУРИИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН ҚАДАМИ УСТУВОР БА СҶИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

ҶОТАМОВ Намоз Басарович

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Чеҳраҳои мондагор», дар мақолаи «Нусратулло Махсум-ҷонфидои миллат» дар бораи хавфу хатарҳои маънавие, ки халқи тоҷикро таҳдид мекард, таваққуф намуда, таъкид намудаанд: «Тавре, ки таърих собит месозад, дар охири асри XIX ва оғози асри XX миллати тоҷик бинобар омилҳои зиёд дар марҳилаи ниҳоят ҳассос ва хатарноки таърихи хеш қарор дошт. Асолат ва ҳатто бақои таърихии ӯ таҳти хатари бевосита қарор гирифта буд. Доираҳо ва гурӯҳҳои манфиатдор на фақат асолат ва ҳастии таърихии тоҷиконро аз ҷиҳати идеявӣ ва сиёсӣ бадқасдона инкор мекарданд, балки бо ҳамдастӣ ва мусоидати фаъоли як тоифа фарзандони нохалафи халқи мо меқӯшиданд, ки миллати тоҷик ҳамчун миллати асил ва соҳибватан асари фаромӯшноаи таърих гардад» [6,346,].

Дар мақолаи «Шириншо Шотемур-тулӯи офтоби зиёбахш» низ Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардаанд, ки «ҳадафи ин сиёсати шовинистӣ аслан таҳрибу маҳвсозии асолати миллӣ, инқори ҳастии миллати тоҷик ва давлатдорӣи тоҷикон буд» [6,321].

Ба андешаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар натиҷаи муборизаи часуруна ва фаъолонаи чунин фарзандони фарзонаи миллат, ба монанди: Садриддин Айнӣ, Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Абдуқодир Муҳиддинов, Абдурахим Ҳочибоев ва дигарон «талози пайгирунаву ватандӯстонаи ҳамаи онҳо ба таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон мусоидати фаъол намуд, ки дар сарнавишти таърихии кишвари мо воқеаи хеле муҳим мебошад» [6,321].

Аммо таъсиси ин ҷумҳурӣ чандон кори осон набуд. Дар сарзамини Осиёи Миёна баъди бунёди низоми Шӯравӣ се ҷумҳурӣ: Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон (дар ҳайати Федератсияи Русия) ва ҷумҳуриҳои мустақили халқии Шӯравии Бухоро ва Хоразм вучуд доштанд. Дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ҳам, чун дар Русия, Ҳизби Коммунистӣ ягона ҳизби ҳукмрон ба ҳисоб мерафт. Мақсаду мароми ҳамаи ин ҳизбҳо, чун Ҳизби Коммунистии (болшевикии) Русия бунёди ҷамъияти сотсиалистӣ буд.

Барои сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ дар шароити Осиёи Миёна пеш аз ҳама ҳал намудани масъалаи миллӣ зарур шуморида мешуд. Ҳалли масъалаи миллӣ бошад, ҷуноне асосгузори ҳизби болшевикии Русия ва сарвари Ҳокимияти Шӯравӣ В.И. Ленин тавсия ва асоснок намуда буд, ин ба ҳамаи миллатҳои собиқ мазлуми империяи Русия додани ҳуқуқи худмуайянкунии миллӣ, то ин ки онҳо озодона шакли давлатдорӣ миллии худро бунёд намоянд, ба ҳисоб мерафт.

Ҷумҳуриҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразм дар навбати худ ҷумҳуриҳои миллӣ набуда, сермиллат ба шумор мерафтанд. Аниқтараш номи онҳо ифодакунандаи номи ягон миллате набуд.

Бо ҳамин сабабҳо дар ҳудуди Осиёи Миёна ва ҳатто берун аз он ҳам то ба ин давр намояндагони тоҷикон ва ўзбекҳо ҳеҷ гоҳ масъалаи бунёди давлатдорӣ миллии худро нагузоштаанд. Баръакс, дар байни онҳо андешаҳои: “истиклолияти Туркистон”, “аз нав барқарор намудани хониғарии Қўқанд”, “истиклолияти ҳақиқии Бухоро” ва ғайраҳо вучуд доштанд. Дар замони мустамликавӣ дар ҳаракатҳои миллию озодихонаи халқҳои тоҷику ўзбек маҳз ҳамин тамоюлотҳоро пай бурдан мумкин аст.

Ҳамин тавр ба миён омадани масъалаи бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон ва ўзбекҳо натиҷаи талаби худи ин халқҳо набуда, балки натиҷаи сиёсати миллии Ҳизби Коммунистии (болшевикии) Русия ба ҳисоб меравад. Дар Осиёи Миёна маҳз бо талабу ташаббуси онҳо, бо мақсади тезонидани сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ, масъалаи тақсимои ҳудуди миллӣ ба миён гузошта шуд. Ҳизбҳои коммунистии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна бошанд, оид ба ин масъала, асосан иҷрокунандагони дастур ва талабу дархостҳои сарварони Ҳизби Коммунистии (болшевикии) Русия, Ҳокимияти Шӯравӣ ва фиристодагони онҳо буданд.

Ниҳоят, бо душвории хеле зиёд, 14-уми октябри соли 1924 Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон таъсис ёфт. Охири бевосита ба ИҶШС (СССР) шомил буд.

Ҳангоми ташкили ҶМШС Тоҷикистон ба ҳайати он: аз ҶХШ Бухоро вилоятҳои Фарм, Душанбе, Кўлоб ва Қўрғонтеппа; аз ҶМШС Туркистон вилоятҳои Панҷакент ва Ўротеппа (Истаравшан) дохил шуданд, ки он вақт масоҳати ҷумҳури ҳамагӣ 135,6 ҳазор км² буда, аҳолиаш 739,5 ҳазор нафарро ташкил медод, ки 78,33 фоизаш аз тоҷикон иборат буд [10,383].

26-уми ноябри соли 1924 дар шаҳри Тошканд Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон бо сарвари Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) ташкил ёфт. 3-юми феввали соли 1925 Ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати пурра ба Душанбе омад. Рӯзи дигар, 4-уми феврал дар Душанбе гирдиҳамоии серодам барпо гардид. Дар он Эълomiaи ташкили ҶМШС Тоҷикистон хонда шуд.

Нусратулло Махсум ханӯз дар замони сарвари Кумитаи Иҷроияи Марказии Бухорои Шарқӣ буданаш, бо маводи тақсимои ҳудуди миллии Осиёи Миёна шинос шуда, бо ибораи Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон, ки дар маросими кушодани нимпайкараи Нусратулло Махсум гуфтаанд, ҳамчун «... ватандӯсту ватанпарастӣ асил...»[7,306] аввалин шуда, беадолатихоеро, ки нисбат ба тоҷикон зоҳир гардидааст, эҳсос намуда, нисбати он овози эътирозии худро баён кардааст.

Ҳанӯз моҳи сентябри соли 1924 Нусратулло Махсум ба номи И. В. Сталин, ки Котиби генералии КМ ҲК (б) Русия буди масъалаи миллиро маҳз ӯ назорат мекард, махсус мактуб навиштааст. Ҳамон лаҳза маъракаи тақсимои ҳудуди миллии дар Осиёи Миёна дар арафаи анҷомёбӣ буд ва ба тоҷикон танҳо ҳуқуқи «вилояти мухторӣ»-ро медоданд. Дар он мактуб Нусратулло Махсум И. В. Сталинро чунин хотиррасон намудааст: 1) Сарҳади «вилояти мухтори Тоҷикистон» нодуруст муайян карда шудааст. Зеро бисёре аз маҳалҳои тоҷикнишин дар ҳудуди Ўзбекистон мондааст; 2). Қарори ба ҳайати Ўзбекистон дохил шудани Тоҷикистон, ҳамчун вилояти мухтор, бо ҳуқуқи миллии тоҷикон барои худмуайянкунӣ мутобиқат намекунад, ҳол он ки ба ўзбекҳо ва туркманҳо ҳуқуқи ҷумҳурии иттифоқӣ дода шудааст. Аз ин рӯ, Нусратулло Махсум мурочиат мекард, ки ба Тоҷикистон ҳам, мисли Ўзбекистон ва Туркменистон ҳуқуқи бунёди ҷумҳурии иттифоқӣ дода шавад [7,35].

Тоҷикони баъзе ноҳияҳои бевосита дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон монда, аз натиҷаи тақсимои ҳудуди миллии чандон розӣ набуданд. Аз ҷумла, охири соли 1924 мардуми Конибодом, чун эътироз, пеши роҳи Раиси КИМ ИҶШС (СССР) М.И. Калининро гирифтанд. Дар натиҷа онҳо соли 1925 ҳуқуқи “ноҳияи мухторӣ”-ро соҳиб шуданд [8,331-332].

ҶМШС Тоҷикистон 5 сол, яъне солҳои 1924-1929 дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон буд. Бо мақсади мунтазам нигоҳ доштани алоқаи байниҳукумати Тоҷикистон ва Ўзбекистон, 20-уми декабри соли 1924 аз тарафи Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон намояндагии доимии ҷумҳурии мухтор дар ҶШС Ўзбекистон таъсис гардид. Барои ба эътибор гирифтани манфиати Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии мухтор, махсусан барои ҳалли масъалаҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, дар назди ташкилотҳои давлатии Ўзбекистон бюро ва комиссияҳои махсус ташкил карда шуд. Инчунин дар ташкилотҳои ҳукумати он низ намояндагони ҶМШС Тоҷикистон шомил буданд. Аз ҷумла, дар назди Комиссариати маорифи халқии ҶШС Ўзбекистон Шӯро оид ба миллатҳои ақал ташкил карда шуд, ки ба он намояндаи ҶМШС Тоҷикистон сарварӣ мекард [10,406].

Аммо Ҳукумати ҳамонвақтаи Ҷумҳурии Ўзбекистон, на ҳама вақт ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолисона назар мекард. ҶМШС Тоҷикистон дар як гӯшаи қафомондатарини собиқ аморати Бухоро бунёд карда шуда буд. Бо ҳамин сабаб ҳукумати Иттифоқ, ҳамчун кӯмак ба ҶМШС Тоҷикистон

бештар маблағ чудо мекард. Аммо ин кӯмак, ки ба воситаи Ҷумҳурии Ўзбекистон мерасид, Ҳукумати ҳамонвақтаи ин ҷумҳурӣ қисме аз он кӯмаки барои Тоҷикистон муайяншударо ба манфиати вилоятҳои худӣ Ўзбекистон сарф мекард. [3,104] Махсусан дар соҳаи маориф манфиати тоҷикон бештар ба эътибор гирифта намешуд. Ба мансабҳо асосан шахсонеро таъйин мекарданд, ки онҳо дар ҳуҷҷат ҳамчун «ӯзбек» номнавис шуда бошанд. Тоҷиконро бештар маҷбур менамуданд, ки худро ҳамин тавр, яъне «ӯзбек» муаррифӣ кунанд. Тоҷиконро, ки худро «ӯзбек» номнавис мекарданд, ба мансабҳои гуногун таъйин менамуданд. Ба дасти ҳамин тоҷикони ўзбекшуда мактабҳои тоҷикиро мебастанд ва ҳаёти маънавии тоҷиконро маҳдуд менамуданд [10,406]. Чунин беадолатӣҳо ҳамон давр борҳо сабабгори эътирози сарварони ҳамонвақтаи Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон гардидааст, ки ба Ҳукумати Иттифоқ навиштаанд. [Пурратар ниг:9].

Сентябри соли 1926 дар натиҷаи тақсимои ноҳиявӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бунёди округи Хучанд пешниҳод гардид ва он феввали соли 1927 аз ҷиҳати ташкилӣ таъсис ёфт. Ҳамон вақт ба ҳайати округи Хучанд, ноҳияҳои Исфара, Конибодом ва Ашт низ шомил буданд. Ҳатто роҳбарияти ҳамонвақтаи Ҷумҳурии Ўзбекистон ошкоро иқроӣ шуда буданд, ки аксарияти аҳолии ин округро тоҷикон ташкил мекунанд ва майли ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ шуданро доранд. Роҳбарияти Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон борҳо, дар сатҳи гуногун ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани округи Хучандро гузошта буданд. Охири соли 1926 вилоятҳои Панҷакент ва Ўротеппа ба ихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштанд.

Апрели соли 1929 Анҷумани II Шӯроҳои округи Хучанд ва Анҷумани II Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон барпо гардиданд. Онҳо масъалаи ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани округи Хучандро муҳокима карда, аз Анҷумани III Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон хоҳиш намуданд, ки пешниҳоди онҳоро тасдиқ намояд. 25-уми майи соли 1929 Кумитаи Иҷроияи Марказии (КИМ) ҶШС Ўзбекистон қарорро дар бораи ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани округи Хучанд қабул кард. Аммо амалӣ шудани он ҳам кашол ёфт.

Сентябри соли 1929 округи Хучанд ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ карда шуд. Ҳамон вақт аҳолии округ 250,8 ҳазор нафарро ташкил меод. Минбаъд аҳолии ҷумҳурии мухтор ба зиёда аз 1150 ҳазор нафар расид ва дар он 72% -ро тоҷикон ташкил меоданд. Яқоя бо округи Хучанд масоҳати ҷумҳурӣ ба 142,5 ҳазор км² расид. (2,473) Ноҳияҳои округи Хучанд, нисбат ба ноҳияҳои ҷумҳурии мухтор, аз ҷиҳати иқтисодӣ ва фарҳангӣ пешрафта ҳисоб мешуданд.

Дар замони мавҷудияти Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон аксари арбобони он масъалаи тоҷиконро то ҳанӯз пурра ҳалнашуда ҳисобида, ба

ташкилотҳои гуногуни иттифоқӣ арзу шикоятҳо фиристодаанд. Дар ин асос онҳо дар назди ташкилотҳои иттифоқӣ борҳо масъалаи ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил додани ҶМШС Тоҷикистонро гузоштаанд. 6-уми июни соли 1929 Бюрои сиёсии Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии (болшевикии) Умумииттифоқӣ масъалагузори аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон баромадани ҶМШС Тоҷикистон ва ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил додани онро маъқул шуморид. 12-уми июни соли 1929 Раёсати Кумитаи Иҷроияи Марказии ИҶШС, 17-июни ҳамон сол Бюрои Иҷроияи Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии (болшевикии) Ўзбекистон низ чунин ҳалли масъаларо маъқул шумориданд [10,407-408].

6-уми июли соли 1929 Бюрои Осиёмиёнагии Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии (болшевикии) Умумииттифоқӣ оид ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил додани ҶМШС Тоҷикистон нақшаҳои омодагиро тасдиқ намуд. Он ба сарвари комиссия оид ба аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон ҷудо намудани ҶМШС Тоҷикистон-Макеев, ки ҷонишини Раиси Шӯрои Иқтисодии Осиёи Миёна буд, фармуд, ки аз 1-уми октябр, яъне то оғози буҷаи нави солона, қорҳои муайян намудани сарҳади байни ҶШС Ўзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистонро ба итмом расонанд. Комиссияи номбурда бо сарвари Макеев, бо танаффусҳо, аз 25-уми июл то 8-уми сентябри соли 1929 фаъолият намуд. Дар ҷамъомадҳои он дар байни намоёндагони Тоҷикистон ва Ўзбекистон баҳсу мунозираҳои тезу тунд ба амал омаданд. Дар он намоёндагии Тоҷикистонро Абдурахим Ҳочибоев ва намоёндагии Ўзбекистонро Р.Исломов сарварӣ мекарданд. [10,408]. Махсусан талаби тарафи Тоҷикистон оид ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани Бухорою Самарқанд ва ноҳияҳои атрофи онҳо, қисми округи Сурхандарё (оиди Бойсун, Дехнав, ва Сарисийё), талаби тарафи Ўзбекистон ба вилояти Қўрғонтеппа, Конибодом, Исфара ва Нов боиси баҳсҳои тӯлонӣ гардиданд.

Аз ҷумла, намоёндаи Ўзбекистон Р. Исломов даъво дошт, ки ҳарчанд аксарияти аҳолии ноҳияҳои Конибодом ва Исфара тоҷикон бошанд ҳам, аммо ин ноҳияҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ гӯё танҳо бо округи Фарғона иртиботдоранд, ҳатто низомии ягонаи обёриро ташкил мекунанд, бинобар ин ноҳияҳои номбурда, бояд ба ҳайати Ўзбекистон монанд. Дар ҷавоб намоёндаи Тоҷикистон А. Ҳочибоев таъкид намуд, ки округи Хучанд масъалаи баҳс шуда наметавонад. Зеро, дар вақташ ин округ бо қарори на ин ки органҳои тоҷикистонӣ, балки ўзбекистонӣ таъсис дода шудааст. Бо ҳамин сабаб, округи Хучанд бояд дар ҳудуди ҳозирааш пурра ба ихтиёри ҶМШС Тоҷикистон гузарад [1,476].

26-уми июли соли 1929 сарвари комиссия Макеев дар баромади худ ба масъалаи Бухоро дахл намуда, мавқеи нодурустро ишғол карда буд. Ба андешаи ӯ гӯё «Бухоро барои тоҷикон луқмаи ноҷо» бошад, бинобар ин муҳокима намудани онро лозим надонист. Ҳол он ки барои санҷидани

арзу шикоятҳо оид ба нодуруст ба рӯйхат гирифтани ҳайати миллии аҳолии Бухоро ва атрофи он комиссияи дигар ташкил карда буданд. Ин комиссия дар муҳлати ду моҳ шаҳрҳои Бухоро, Ғичдувон ва Паркентро омӯхта, ба хулосае омад, ки аксари аҳолии маҳалҳои санчидашуда, махсусан шаҳри Бухоро ва атрофи он тоҷикон мебошанд. Дар ин маҳалҳои омӯхташуда «ҳеҷ кас забони ўзбекиро намедонад, ҳама бо забони тоҷикӣ гап мезананд ва бо ҳамин забон доду фарёд мекунанд». Аммо Макеев хулосаи сарвари комиссияро оид ба масъалаи Бухоро ба инобат нагирифта, талаб кард, ки маълумоти ба рӯйхатгирии соли 1926-ро асос ҳисоб карда шаванд [1,476-477].

Ба ҳама маълум аст, ки ба рӯйхатгирии аҳолии соли 1926 пурра дар зери фишори туркпарастон ва ўзбекпарастон гузашта буд. Камина солҳои 70-уми асри XX ҳангоми ҷамъоварии мавод аз собиқ бойгонии Институти марксизм-ленинизми шаҳри Москва (ҳоло Бойгонии давлатии таърихи иҷтимоию сиёсии Федератсияи Русия) бо ҳуччат-рӯйхатҳои шинос шудам, ки онҳо ба рӯйхатгирии аҳолии ҳамаи соли 1926 дахл дошт. Дар аксари рӯйхатҳо мардум ҳамчун «тоҷик» номнавис шудаанд. Аммо, мутаассифона дигар аз болои он, аксар бо қалам, аз кунҷи поён ба боло, бо ҳарфҳои калон «ўзбек» навиштаанд. Афсӯс, ки он солҳо нусха гирифтани он тараф истад, ҳатто ба онҳо ишора карданро рухсат намедоданд.

А.Ҳочибоев Макеевро хотиррасон намуд, ки тарафи Тоҷикистон аз 1-уми январи соли 1929 масъалаи ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани Бухоро ва Самарқандро гузошта буд. Дар баромадҳои худ ӯ бо далелҳои зиёд исбот мекард, ки Бухоро ва Самарқанд шаҳрҳои тоҷикнишин буда, бо тоҷикон ҷудонашаванда аст [3,121]. Аммо сарвари комиссия-Макеев ба ин аҳамият надод. Ҳангоме, ки тарафи тоҷикон масъалаи ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Хучандро ба миён гузоштанд, сарварони ҳамаҷаи Ўзбекистон ба хулосае омаданд, ки муваққатан пойтахтро ба Самарқанд кӯчонанд [4,473].

Водии Вахш, ҳоло водии зарҳез ва сераҳолии низ соли 1929 мавзӯи баҳс қарор гирифта буд. Ин водӣ он замон камаҳолии буда, дар як км² ҳамагӣ 0,9 нафар аҳолии рост меомад. Аксари онҳо туркзабон буда, бештар бо чорводорӣ машғул буданд. Тоҷикони ин водӣ дар солҳои 1921-1923 ба хоки Афғонистон фирор карда, бо кӯшишҳои Нусратулло Махсум қисме аз онҳо баргашта буданд. Аммо, Р.Исломов талаб мекард, ки ин вилоят бояд ба ҳайати Ўзбекистон ҳамроҳ карда шавад. А. Ҳочибоев талаби ба Ўзбекистон додани водии Вахш, яъне вилояти Кӯрғон-теппаро рад намуд. Ӯ таъкид мекард, ки соли 1924, ҳангоми тақсимои ҳудуди миллии, дар ин вилоят дар ҳақиқат ўзбекҳо аксариятро ташкил медоданд. Аммо дар муддати солҳои 1925-1929, дар натиҷаи азхудкунии водии Вахш ва аз ноҳияҳои кӯҳӣ муҳоҷир намудани одамон, дар ин вилоят ҳайати этникии одамон ба қулӣ тағйир ёфт. Дар натиҷа, соли 1929 дар вилоят шумораи

точикон 30.604 нафар, ўзбекҳо бошанд 20 ҳазор нафарро ташкил менамоянд [1,476].

Барои муҳокимаи комиссияи махсус, ки Макеев сарварӣ мекард, масъалаи округи Сурхандарё ҳам гузошта шуда буд. Оид ба ин масъала А. Ҳочибоев талаб мекард, ки ноҳияҳои Дехнав, Патта, Ҳисор ва Сари Осӣ, ки аксари аҳолиашон тоҷикон мебошанд, инчунин шаҳри Тирмиз, ки аксари аҳолиаш русзабонҳо ҳастанд, бояд ба ҳудуди ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ карда шаванд. Зеро ноҳияҳои номбурда, яққоя бо шаҳри Тирмиз, аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар ба шаҳри Душанбе майл доранд. Аммо намояндаи Ўзбекистон Р. Исломов даъво мекард, ки ин ноҳияҳо ва шаҳри Тирмиз гӯё аз ҳар ҷиҳат майл ба Ўзбекистон доранд [1,477].

Ниҳоят он комиссияи махсус, ба ҳулосае омад, ки округи Хучанд дар ҳудуди ҳамонвақтааш, пурра ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон дода, масъалаи Бухоро ва Самарқанд ҳоло муҳокима карда нашавад. Таъкид гардид, ки Тоҷикистон ин масъалаҳоро метавонад махсус ба миён гузорад. Бо сабаби он, ки округи Хучанд аз ҳисоби ҶШС Ўзбекистон ба ихтиёри ҶМШС Тоҷикистон мегузарад, бинобар ин талаби тарафи Тоҷикистон оид ба қисми округи Сурхандарё қонеъ нагардад [1,477].

Намояндагони ҶМШС Тоҷикистон Абдуқодир Муҳиддинов ва Нисормухаммадов оид ба муҳокима нагардидани масъалаи Бухоро ва Самарқанд эътироз баён карданд. Онҳо талаб мекарданд, ки шаҳрҳои номбурда бо деҳаҳои аксар тоҷикнишин, инчунин шаҳри Тирмиз бояд ба ҳудуди ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ карда шаванд.[1,477]

Лозим ба тазаққур, ки чӣ ҳангоми тақсимоти ҳудуди миллии соли 1924 ва чӣ ҳангоми ҳалли масъалаи ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил додани ҶМШС Тоҷикистон бо тақя ба тезиси беасоси «иртиботи иқтисодӣ» рад карда мешуд. Зеро, ҳар ду тараф ҳам махсус ба он тақя намуда, ҳалли масъаларо ба ғоидаи худ карданӣ мешуданд. Дар ҷунин ҳолат мавқеи раиси комиссия-Макеев гӯё ҳалқунанда мебуд.

Соли 1929 таъсири туркпарастӣ пурра бартараф нашуда, воқеаҳои дигар зам гардид. Аз ҷумла, илова бар мавҷудияти туркпарастӣ, дар ин сол фишор ба деҳқонони миёнаҳол барои сафарбар намудан ба хочагиҳои коллективӣ бештар гардид, ки ин боиси норозигии зиёди деҳқонон ва ба давлати ҳамсоя-Афғонистон фирор кардани қисме аз онҳо шуд. Ҳамон вақт амири гурезаи Бухоро-Олимхон ҳам дар Афғонистон қарор дошт. Ў қувваҳои зиддишӯравии Осӣи Миёна, аз он ҷумла, дар ҳудуди ҶМШС Тоҷикистон мавҷуд буда ва гурезагони аз ин мулкҳо рафтаре дастгирӣ мекард. Ҳанӯз охири соли 1928 дар Афғонистон Амонуллохон, ки нисбат ба давлати Шӯравӣ хайрхоҳ буд, сарнагун карда шуд. Ба ҳокимияти ин мамлакат Ҳабибуллохони Калақонӣ (Бачаи Сақо), ки аслан тоҷик буд, соҳиб шуд. Ў ҳам нисбат ба давлати Шӯравӣ душман ва нисбат ба қувваҳои зиддишӯравии Осӣи Миёна ва гурезагони ин диёр хайрхоҳ буд.

Маҳз сиёсати зиддишӯравии амири нави Афғонистон Фузайл Махсумро рӯхбаланд карда буд, ки моҳи апрели соли 1929 ба хоки Тоҷикистон ҳучум кунад. Ин ҳучум, ки хисороти зиёд овард, шикаст ёфт. 19-уми майи он сол амир Олимхон ба воситаи матбуоти мамлакатҳои Фарб «Ба мардуми Бухоро, Хева ва Туркистон» муроҷиат карда, онҳоро ба муқобили тартиботи Шӯравӣ, ба мубориза даъват кард. Ҳукуматдории Ҳабибуллоҳи Калакони дар Афғонистон то моҳи октябри соли 1929 давом карда истода буд, ки дар ин моҳ ҳокимиятро дар ин кишвари ҳамсоя Нодиршоҳ гирифта, ўро қатл намуд.

Ҳамаи ин воқеаҳои дар боло зикршуда барои ҳалли тақдири тоҷикон таъсири манфӣ мерасонад. Зеро комиссияи махсусе, ки ба он Макеев сарварӣ мекард, бе розигии роҳбарони иттифоқӣ, махсусан Иосиф Виссарионович Сталин ҳеҷ коре карда наметавонист.

Ба андешаи мо барои нисбат ба тоҷикон одилона ҳал намудани масъалаи миллӣ роҳбарияти ҳизбию давлатии Иттифоқ, пеш аз ҳама худи И.В. Сталин чандон майлу рағбат надоштанд. И.В. Сталин, ки на танҳо муайянқунандаи сиёсати миллии Иттифоқ, балки сарварии ягонаи онро ба зимма дошт, эҳтимол намехост, ки дар Осиёи Миёна тоҷикон соҳиби ҷумҳурии бонуфуз бошанд. Ў ҳарчанд нисбат ба тоҷикон суҳанҳои хеле хуб гуфта, бо таъриху фарҳанги ин халқи қадима шинос гардида, ба он баҳои баланд додааст, аммо аз ислоҳ намудани беадолатиҳо нисбат ба тоҷикон худдорӣ намуд. Зеро дар ҳолати ҳамсарҳад будани Тоҷикистон бо чунин давлатҳои ҳамзабони хоричӣ, ба монанди Афғонистон ва Эрон, ки бештар бо давлати Шӯравӣ муносибати хуб надоштанд, эҳтимол бонуфуз гардидани Тоҷикистон, чандон ба манфиати Иттиҳоди Шӯравӣ набуд. Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад, он ҳарчанд бонуфуз гардад ҳам, бо ягон давлати ҳамзабони худ ҳамсарҳад шуда наметавонист ва он нерӯманд дар доираи Иттифоқ мемонд. Маҳз бо ҳамин мақсадҳо сарварони тақдирмуайянқунанда ва тақдирсози Иттифоқ ҳангоми тақсимои ҳудуди миллии соли 1924 рӯйрост ба зарари тоҷикон, мавқеи ўзбекпарастонро дастгирӣ кардаанд. Вагарна онҳо метавонистанд, ҳангоми мураккабии масъала ба шарқшиносони номии Шӯравӣ, ба монанди В.В. Бартолд муроҷиат намоянд. Аммо ин корро накарданд. Чунки хавфи онро доштанд, ки дар Осиёи Миёна пурра риоия кардани ҳақиқат эҳтимол сиёсати минбаъдаи онҳоро мураккаб намояд.

15-уми октябри соли 1929 дар шаҳри Душанбе Анҷумани III ҷавкулуддаи Шӯроҳои ҷумҳурӣ ба қори худ шурӯъ кард. 16-уми октябр дар майдони назди Хонаи деҳқон (ҳозира ҷойи бинои ба қарибӣ баргарафгардидаи Театри драммати русии ба номи В. Маяковский), дар ҳузури намояндагони анҷуман, қисмҳои аскарони сурх ва мардуми аз гӯшаҳои гуногун омада Эълomia дар бораи ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон табдил додани ҶМШС Тоҷикистон қабул

гардид. Ҳамин тавр, бо душвориҳои хеле зиёд Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфт. Ҳамон лаҳза ба ҳайати ҷумҳурӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, округҳои Хучанд, Ёротеппа, Ҳисор, Фарм, Қўрғонтеппа, Кўлоб ва Панҷакент шомил буданд.

18-уми октябри соли 1929 Раиси КИМ Тоҷикистон Нусратулло Махсум дар Анҷумани III ҷавулолдаи Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон дастовардҳои ҷумҳурии мухторро дар солҳои 1926-1929 таҳлил карда, хотиррасон намуд, ки дар мамлакат то соли 1926 бо дастаҳои босмачиён мечангиданд. Баъди он, танҳо дар се соли охир ҷумҳурӣ аз ҳолати як гӯшаи қашшоқи мулки собиқ амирӣ баромада, ба ҷумҳурии ҷавони мустақкам табдил ёфта, ҳоло иқтисодиёт ва фарҳангаш мисли пештара набуда, балки тараққӣ карда истодааст [7,183].

Инчунин, дар ҳамон Эълومия таъкид мегардид, ки ҶШС Тоҷикистон ихтиёран, дар асоси Эълумияи Анҷумани якуми Шӯроҳои ИҶШС (СССР), ҳамчун узви комилҳуқуқ ба ҳайати Иттифок дохил мешавад. 5-уми декабри соли 1929 Иҷлосияи Кумитаи Иҷроияи Марказии ИҶШС (СССР) қарор кард, ки Шартнома дар бораи таъсиси ИҶШС (СССР) дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон низ паҳн карда шавад. Онро Анҷумани VI Шӯроҳои ИҶШС (СССР) низ маъқул шуморид. Дар натиҷа Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ҳафтуми ИҶШС гардид.

Ҳамин тавр, соли 1929 Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон чун замони мухторият, бо душвориҳо таъсис ёфт, ки ин натиҷаи ҷонбозиҳои бемисли фарзандони фарзонаи миллат Садриддин Айнӣ, Нусратулло Махсум (Лутфуллоев), Шириншо Шотемур, Абдурахим Ҳочибоев, Абдуқодир Муҳиддинов, Аббос Алиев, Чинор Имомов ва дигарон мебошад. Устод Садриддин Айнӣ бо асари безаволи худ «Намунаи адабиёти тоҷик» иродаи ин шермардонро дар майдони мубориза боз ҳам қавитар намуда буд. Вале, аксари аз ин бузургмардони ҳақталаш, ки бисёр иллатҳои замони мухториятро ошкор намудаанд, беадолатиҳои нисбат ба тоҷикон содиршударо маҳкум кардаанд, ниҳоят худашон қурбони беадолатиҳо гардиданд.

Таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон баъди мухторият дуҷумин қадами ҷиддие буд дар роҳи худшиносии миллии тоҷикон, зарбаи дигаре буд ба муқобили душманони миллати тоҷик, махсусан ба муқобили туркпарастон, ўзбекпарастон, хоинони миллат ва ғайраҳо.

Хулоса, агар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон намебуд, имрӯзҳо Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳам арзи вучуд карда наметавонист. Бо ҳамин сабаб таъсиси ҶШС Тоҷикистон низ аҳамияти бузурги таърихӣ дошт. Аз ин рӯ зарур аст, ки мо ба хотири ҷонбозиҳои он бузургмардони миллат ва бо мақсади баланд бардоштани худшиносии миллии ҷавонон, дар баробари абадӣ гардонидани номи

онҳо, санаҳои бунёди Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон рӯзҳои 14-уми октябри соли 1924 ва таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон 16-уми октябри соли 1929-ро ҳар сол ба хотир оварем ва онро таҷлил намоем.

АДАБИЁТ

1. История таджикского народа. Т. V. Новейшая история (1917-1941гг.) -Душанбе, «ИмпериаЛ-групп», 2008. -752 стр.
2. Масов Р. М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане.-Душанбе, «Дониш», 1988. -328.
3. Масов Р. М. История топорного разделения.-Душанбе,«Ирфон». 1991. -190 стр.
4. Масов Р. М. Таджики: История национальной трагедия.-Душанбе, «Ирфон», 2008. -635 стр.
5. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. -Душанбе, «Ирфон», 2009. -704 саҳ.
6. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. -Душанбе, «Эр-граф», 2016. 368 саҳ.
7. У истоков истории. К 130-летию со дня рождения Нусратулло Махсума. - Душанбе, «Mega basim», 2011. -528 стр.
8. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик (Аз солҳои 60-уми асри XIX то соли 1924). Китоби дарсӣ. Нашри 2-юм.-Душанбе, «Эр-граф», 2007. -368саҳ.
9. Ҳотамов Н. Эътирози арбобони ҳизбию давлатии ҶМШС Тоҷикистон аз беадолатӣ, ки нисбати тоҷикон дар замони мухторият кардаанд. // «Садои Шарк», 2013. №6.
10. Ҳотамов Н., Давлатхоча Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ. Нашри 2-юм. -Душанбе, «Эр-граф», 2015. -544 саҳ.

ТАШКИЛҲЕИ ҶУМҲУРИИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН ҚАДАМИ УСТУВОР БА СҶИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Соли 1929 Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ки соли 1924 дар ҳайати ҶШС Ёзбекистон таъсис ёфта буд ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон табдил ёфт. Барои ҳалли ин масъала бо сарвари Мақеев комиссияи махсус ташкил карда буданд, ки он аз 25-уми июл то 8-уми сентябри соли 1929 фаъолият кардааст. Дар ин комиссия манфиати Тоҷикистонро Абдурахим Ҳочибоев ва манфиати Ёзбекистонро Р. Исломов ҳимоя намудаанд. Дар байни онҳо баҳси зиёде ба амал омадааст. Ниҳоят, 16-уми октябри соли 1929 Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфт. Агар ҳамон вақт ҶШС Тоҷикистон таъсис намеёфт, имрӯз 9-уми сентябри соли 1991 Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳам бунёд намегардид.

Калидвожаҳо: *Осиёи Миёна, Бухоро, Туркистон, Хоразм, тақсимоти ҳудуди миллӣ, ҷумҳурӣ, масъалаи миллӣ, ҳудудиносии миллӣ, туркпарастӣ, Ҳизби Коммунистӣ, Кумитаи Иҷроияи Марказӣ, Федератсияи Русия, Ҳокимияти Шӯравӣ, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Туркменистон, Қирғизистон, В. И. Ленин, Шӯрои нозирони халқӣ, анҷуман, конфронс, Садриддин Айни, Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Р. Исломов, А. Ҳоҷибоев.*

ОБРАЗОВАНИЕ ТАДЖИКСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ СЕРЬЁЗНЫЙ ШАГ К СУВЕРЕНИТЕТУ

В 1929г. Таджикская Автономная Советская Социалистическая Республика, которая была образована в 1924 г. и входила в состав Узбекской ССР, была преобразована в Таджикскую Советскую Социалистическую Республику. Для решения этого вопроса под руководством Makeeva была создана специальная комиссия, которая действовала с 25 июля по 8 сентября 1929г. В этой комиссии интересы Таджикистана защищал А. Ходжибаев, интересы Узбекистана - Р. Исломов. Между ними происходили споры. Наконец, 16 октября 1929г. образовалась Таджикская Советская Социалистическая Республика. Если в то время не образовалась бы Таджикская ССР, то 9 сентября 1991г. не образовалась бы Таджикская суверенная республика.

Ключевые слова: *Средняя Азия, Бухара, Туркестан, Хорезм, национально-территориальное размежевание, республика, национальный вопрос, национальное самосознание, пантюркизм, Коммунистическая Партия, Центральный Исполнительный Комитет, Российская Федерация, Советская власть, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Киргизстан, В. И. Ленин, Совет народных назиров, съезд, конференция, Садриддин Айни, Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Р. Исламов, А. Хаджибаев.*

THE FORMATION OF THE TAJIK SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IS A SERIOUS STEP TOWARDS THE INDEPENDENCE

In 1929, the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, which was formed in 1924 as part of the Uzbek SSR, was transformed into the Tajik Soviet Socialist Republic. To resolve this issue, a special room was created under the leadership of Makeev, which operated from July 25 to September 8, 1929. A. Hojibaev fed the interests of Tajikistan in this commission, R. Islomov defended the interests of Uzbekistan, disputes occurred between them. Finally, on October 16, 1929, the Tajik Soviet Socialist Republic was formed. If then the

Tajik SSR would not have been formed, then on September 9, 1991, the Tajik independent republic would not have been formed.

Key words: *Central Asia, Bukhara, Turkestan, Khorezm, national territorial delimitation, republic, republic question, national identity, Pan-Turkism, Communist Party, Central Executive Committee, Russian Federation, Soviet Power, Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, V. I. Lenin, Council of Folk Nazirov, congress, conference, Sadriddin Ayni, Nusratullo Makhsom, Shirinsho Shotemur, R. Islomov, A. Hadzhibaev.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хотамов Намоз Басарович-доктори илмҳои таърих, профессор, сарҳодими илмии Шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 918215536. E-mail: namaz_hotamov@mail.ru

Сведения об авторе: Хотамов Намоз Басарович-доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 918215536. E-mail: namaz_hotamov@mail.ru

Information about the author: Hotamov Namoz Basarovich-Doctor of historical sciences, the senior scientific employee of the newest history Department of Institute of history, archaeology and ethnography named after A. Donish, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 918215536. E-mail: namaz_hotamov@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИЛИЦИИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В ТАДЖИКСКОЙ АССР

ХОКИРОЕВ А.Ю.

Академия МВД Республики Таджикистан

В ноябре 1924 г. на заседании Ревкома Узбекской ССР был создан Ревком Таджикской АССР, состоящий из 15 человек, на первом заседании которого 7 декабря 1924 года было создано Правительство Таджикской АССР и определена организационная структура государственного аппарата республики.

Для борьбы с преступностью в республике, а также в связи с необходимостью уничтожения басмаческих шаек, которые проникали на территорию Таджикской АССР из Афганистана, НКВД Таджикской АССР занялся организацией государственной милиции. На территории Северного Таджикистана процесс формирования государственной милиции продолжался до середины 1926 года [9.87].

В этот исторический период басмаческое движение на территории Северного Таджикистана потеряло свою контрреволюционную направленность, и рассматривалось как совокупность бандитских шаек для грабежей и разбоев [10.93].

6 февраля 1925 года на заседании Ревкома Таджикской АССР Ярмухаммедов и Ижевский докладывали о состоянии милиции в Таджикистане. В докладе отмечались недостатки в работе, связанные с нехваткой квалифицированных кадров, лошадей, оружия и патронов, обмундирования. Докладчики были также озабочены из-за отсутствия оперативной связи с центральным руководством в случае необходимости по поводу решения различных вопросов, из-за нехватки нормативной и методической литературы.

В качестве резолюции заседание приняло решение об установлении бесперебойного снабжения различными видами довольствия органов милиции; о проведении планового обследования в Пенджикентской и Истравшанской районных милиций; о создании на территории области школы младшего милицейского состава для подготовки милицейских кадров на местах; о необходимости усиления учебной, воспитательной и просветительской работы среди сотрудников милиции [10.98].

Подготовка и воспитание милицейских кадров проходило в соответствии с правовыми актами Совнаркома. Главными документами в этом направлении были приказ Совнаркома от 29 января 1918 г. «Об образовании запасного кадра и реорганизации милиции» и проект Положения «Об организации кадров милиции для городов и уездов Туркестанского края».

В соответствии с требованиями данных нормативных документов, жителям Туркестанского края в возрасте от 21 до 45 лет, желающим проходить службу в милиции, необходимо было пройти обучение на двухмесячных курсах и по итогам обучения сдать экзамен. По результатам экзамена принималось решение о принятии кандидата в ряды милиционеров. Кроме результата экзамена, учитывались также нравственные качества соискателя: смелость, отзывчивость, дисциплинированность, хладнокровие, верность воинскому долгу. К милиционеру предъявлялись требования по знанию правил составления актов в различных случаях нарушения общественного порядка или норм законодательства, а также по наличию различных боевых навыков (например, по обращению с холодным и огнестрельным оружием) [13.48].

Правительство Туркестанской АССР проводило значительную агитационную работу для привлечения местного населения к работе в государственных органах, в частности, к работе в милиции. В дальнейшем местными органами власти была продолжена политика пополнения милиции представителями коренных национальностей. 7 декабря 1921 года СНК Туркестанской республики на своем заседании занимался обсуждением вопроса о состоянии милиции в республике, в результате чего вынес постановление об укомплектовании милиции преимущественно представителями коренного населения [14.26]. Такая политика была осуществлена в тридцати четырех городских отделах милиции Туркестана, в двадцати шести уездных отделах милиции, а также в девяноста двух районных отделах милиции Туркестанской республики [10.114].

В соответствии с приказом № 329 от 9 декабря 1924 г. в Таджикской АССР было создано особое государственное политическое управление (ОГПУ), которое включало особые части войск, участвовавших в подавлении контрреволюционных мятежей и бандитизма. Согласно материалам Центрального государственного архива, ОГПУ создавало и контролировало аттестационную комиссию по аттестации всего личного состава милиции. До декабря 1924 г. продолжалось создание уполномоченных органов ГПУ в различных районах Таджикистана. [7.65]

Органы охраны общественного порядка в Таджикской АССР имели следующую структуру: Народный комиссариат внутренних дел, под руководством которого функционировали следующие подразделения: отделение политического розыска по борьбе с контрреволюцией и басмаческим движением, отделение милиции, осуществляющее защиту личности граждан и их имущественных интересов, и уголовный розыск.

Особенностью деятельности следователей можно назвать тот факт, что она регламентировалась УПК РСФСР, в соответствии с которым предварительное следствие являлось обязательным по шестидесяти трем составам преступлений [1.123-125].

В 1924-1926 гг. советское уголовное право имело важное значение для установления советской государственной власти на большей части Туркестанской республики. Этот процесс являлся очень значительным потому, что во время проведения национально-государственного размежевания и создания Таджикской АССР, наблюдалось большое количество сторонников восстановления власти эмира и законов шариата, пытавшихся воспрепятствовать процессу создания новой, советской государственности. В это время в горных районах Матчи продолжалась деятельность басмаческих банд и других преступных группировок, терроризирующих население, мешающих работе государственных органов, мирному строительству и развитию таджикского общества.

В этот период времени государственными органами республики нередко принимались уголовно-правовые нормы, сформулированные как обращения и призывы к трудящимся республики. Например, для усиления борьбы с басмачеством и его пособниками, органы НКВД издали постановление, по которому тех граждан, которые будут замечены в прямой или косвенной связи с басмачеством (особенно строго данное положение касалось работников советских и государственных органов), являются врагами народа. Выявление таких граждан входило в обязанности милиции [12.36].

Представители власти, которые дискредитировали идею советской власти о равенстве всех перед законом и были уличены в получении взятки, злоупотреблении служебным положением, недобросовестном исполнении служебных обязанностей несли строгое наказание в виде снятия с должности, а в некоторых случаях привлекались к уголовной ответственности.

Было принято большое количество нормативно-правовых актов по амнистированию жителей республики, которые воевали против советской власти на стороне басмачей из-за боязни за свою жизнь и жизнь своих близких или были введены в заблуждение о политике и задачах советской власти.

В соответствии с законом об амнистии, всем беднякам, ранее состоявшим в рядах басмачей в качестве рядовых джигитов, которые во время военных действий добровольно сложили оружие и прекратили воевать против советской власти, было гарантировано освобождение от ответственности и неприкосновенность. Граждане, продолжавшие преступную деятельность, имели статус врагов народа и беспощадное преследование, и наказание [12.30].

В 1925-1926 гг. в Северном Таджикистане актуальным вопросом для органов правопорядка являлись меры по укреплению общественной и личной безопасности граждан и укреплению советской власти в населенных пунктах области. Для этих целей были созданы более

многочисленные и хорошо вооруженные отряды милиции, в обязанности которых входило оперативное реагирование на совершенные преступления, прибытие на места происшествия, обеспечение правопорядка и т.д.

Важной проблемой при формировании отрядов советской милиции являлась проблема кадров: не хватало грамотных специалистов, знающих русский и таджикский языки. Однако трудности с кадрами преодолевались благодаря прибытию милиционеров из различных городов РСФСР. Рабоче-крестьянская милиция РСФСР оказывала помощь Таджикистану, путем направления в Таджикскую АССР кадров высокой квалификации [6.35].

Необходимо было бороться с нарушениями тех лиц, обладавших ответственными должностями в государственном аппарате республики, за которые уголовным законодательством не предусматривалась ответственность. Для этого в феврале 1925 г. Ревком учредил дисциплинарный суд. Суровое наказание ожидало должностных лиц за спекуляцию, взяточничество, бюрократизм. А за проведение шпионажа, связь должностных лиц с басмачами была предусмотрена высшая мера наказания - смертная казнь [8.17].

Перед сотрудниками государственного аппарата стояла сложная задача: одновременно заниматься развитием социально-экономической сферы республики, бороться с врагами советской власти и включаться в борьбу с новыми басмаческими силами. Так, главарь басмачей Фузайл Максум в 1925 г. организовал и собрал вокруг себя отряд в несколько тысяч человек, который действовал в центральных районах Таджикистана [15.203-213].

По причине усиления басмаческого движения, Президиум Ревкома Таджикистана принял решение 13 марта 1926 г. о создании частей иррегулярной, или временной милиции для более эффективной борьбы с басмачами. Выполнив, в основном, свою функцию, отряды иррегулярной милиции просуществовали до 1927 г.

Для вооружения сил иррегулярной милиции, военное командование выдавало местным исполкомам оружие и огнестрельные припасы и, наравне с исполкомом и командованием иррегулярной милиции несло ответственность за сохранность оружия. Кроме того, военное командование обеспечивало дополнительные вооруженные отряды красноармейцев, в случае проникновения на территорию района или области, мощной и хорошо вооруженной басмаческой группировки, процесс активной борьбы с этими группировками брали на себя все вооруженные силы, дислоцированные на данной территории. В этом случае все отряды иррегулярной милиции переходили в подчинение

НКВД, при необходимости получая инструкции от военного командования [10.71].

Личный состав отрядов иррегулярной милиции во время выполнения боевых заданий вел политическую и просветительскую работу с населением. Руководители отрядов иррегулярной милиции выезжали на встречи с жителями кишлаков, беседовали с дехканами, проводили мероприятия совместно с населением.

В своих многочисленных трудах Н.Д.Назаров отмечает, что личный состав иррегулярной милиции при выполнении своих обязанностей строго придерживался устава и инструкций, установленных для таджикской милиции [11.18]. В дальнейшем материально-техническое обеспечение частей иррегулярной милиции для республики стало затруднительным, к тому же процесс стабилизации социально-политической обстановки на территории республики привел к упразднению иррегулярной милиции в 1927 году из-за отсутствия необходимости в существовании этого подразделения.

Н.Д. Назаров отмечает, что значительные силы басмачей в 1925 г. дислоцировалось в труднодоступных районах Горной Матчи. Для борьбы с басмачами в этом районе в 1926 г. был создан отряд особого назначения, включающий сотрудников милиции и красноармейцев, причем состоял он почти целиком из коммунистов и комсомольцев.

В связи с желанием окончательно искоренить басмачество, 26 января 1926 г. ревком Таджикской АССР призывал всех трудящихся республики принять участие в этой борьбе. 11 апреля 1926 г. ревком разработал план мощной ударной компании, которая была реализована силами советской и иррегулярной милиции, а также красноармейцами.

Смелость милиционеров и бойцов Красной Армии невозможно переоценить. По воспоминаниям участника этого трудного рейда против басмачей, однажды разведчики особого отряда заметили хорошо вооруженную и многочисленную банду басмачей, имевшую на вооружении пушки. Во время перестрелки с противником обнаружилось преимущество басмачей. Надежда на победу появилась, когда часть отряда, обойдя басмачей с тыла, внезапно обстреляла их из ручных пулеметов. Басмачи, под руководством бывшего царского офицера, который был правой рукой курбаши, долго пытались держать оборону, видя свое значительное численное преимущество. Лишь через несколько часов басмачи отступили» [3.32].

Органам милиции Северного Таджикистана, равно как и других областей Таджикской АССР, давалось право расстрела без суда и следствия в отношении следующих лиц:

- пойманных с оружием во время налетов и боев;
- пойманных с оружием при осуществлении ограбления;

-пойманных в момент доставки басмачам боеприпасов, оружия, продовольствия» [4.64].

К лицам, которых признавали социально опасными, захваченными при доставке продуктов басмачам или с оружием во время боя с сотрудниками милиции, судимыми за участие в бандитских формированиях, можно было применять меру пресечения в виде высылки за пределы республики.

Именно из-за применения строгих карательных мер, доблести и самоотверженности милиционеров, почти все басмаческие формирования и контрреволюционные силы в период 1926-1927 гг. в населенных пунктах Северного Таджикистана были ликвидированы. С остатками басмаческих сил, которые действовали в горных районах Матчи до конца 20-х годов прошлого века, боролись силами правоохранительных органов.

В Уголовный кодекс Узбекской ССР, который действовал на территории Таджикской АССР, поскольку она входила в состав Узбекской ССР на правах автономной республики, были внесены статьи и нормы, криминализировавшие закрепощение женщин на основе религиозных или феодальных бытовых предрассудков, которые могут выражаться в моральном или физическом насилии над личностью женщины. Действия, препятствующие раскрепощению женщин, санкционировались в виде лишения свободы на срок от трех лет и более. Если имелись отягчающие обстоятельства, могла применяться высшая мера наказания. Также была криминализована уплата калыма: наказание за это действие или аналогично за получение калыма предусматривало лишение свободы или направление на принудительные работы в течение года [1.123-125].

С целью снижения уровня преступности, на который влияет уровень потребления алкогольных напитков, органы советской власти в Таджикской АССР ограничивали производство, продажу и употребление спиртных напитков. Декрет Ревкома Таджикской АССР от 19 марта 1925 г. запретил населению изготовление и сбыт вина, водки и других спиртосодержащих напитков. С этой же целью было принято постановление, запрещающее продажу спиртных напитков несовершеннолетним. Был установлен запрет на продажу алкоголя в буфетах и столовых учреждений и организаций, и в общественных местах. Данная мера была связана с тем, что многие преступления совершались в состоянии алкогольного опьянения, особенно хулиганство в общественных местах, грабежи и кражи.

По данным архивов, в двадцатые годы прошлого века наиболее распространенными преступлениями в городах Канибадам и Ура-Тюбе были грабежи и кражи. Например, в городе Канибадам: «...ограбление кассы сельскохозяйственной артели «Рохи нав» в сентябре 1926 года в сумме 85000 рублей, совершено путем нанесения телесных повреждений

средней тяжести сторожу артели. Преступление было раскрыто уголовным розыском, было задержано четыре преступника» [16].

Данный факт свидетельствует об успешной оперативно-розыскной деятельности сотрудников уголовного розыска того времени.

Важной составляющей работы органов милиции Северного Таджикистана являлась борьба с детской беспризорностью. Дети и подростки, которые оказались на улице из-за гибели родителей, тяжелого материального положения и по ряду других причин, пополняли собой ряды преступников, принимая участие в различных преступлениях, от краж до тяжелых убийств. Такие дети и подростки привыкали к асоциальному поведению, отставали в развитии от сверстников [5.28].

Задача органов милиции Северного Таджикистана состояла в выявлении таких детей и подростков, передавая их Деткомиссиям, которые далее направляли беспризорных детей в детские дома и трудовые коммун, где организовывалось проживание, учеба и профессиональное обучение таких детей [2.4366-4370].

Сотрудники милиции раскрывали и пресекали преступления связанные с хищениями в детских учреждениях, а также выявляли оставшихся без родителей беспризорных детей, совершавших мелкие правонарушения на базарах и вокзалах. В 1925 г. в составе НКВД Таджикской АССР для работы с детьми были сформированы специальные подразделения, которые в дальнейшем были преобразованы в действующие в наши дни подразделения по делам несовершеннолетних под патронажем органов милиции.

Архивные материалы и данные историков свидетельствуют о том, что в период 1924-1926 гг. милиция Таджикской АССР осуществляла борьбу с басмаческими формированиями и другими контрреволюционными элементами, а после 1926 года переходит к выполнению свойственных ей функций, деятельность милиции приобретает четкие правовые формы.

Таким образом, рассматривая деятельность милиции Северного Таджикистана по борьбе с преступностью, можно отметить, что в период 1924-1929 гг. советская милиция являлась государственным органом охраны общественного порядка, базирующаяся на единых организационных основах. Для целей борьбы с басмачеством в 1926 г. в дополнение к регулярной милиции в Северном Таджикистане была создана иррегулярная милиция, которая, выполнив свои функции, была расформирована в 1927 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрусенко, Е.И., Муллаев, М.М. Некоторые вопросы системы Особенной части Уголовного кодекса Таджикской ССР / Е.И. Андрусенко,

- М.М. Муллаев // Вопросы кодификации законодательства Таджикской ССР. - Душанбе, 1961. - Вып. 7. - С. 123-125.
2. Бас, Ю.О. Борьба с детской беспризорностью в 20-30-е годы XX века // Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2015. -Т.13. - С. 4366-4370.
 3. Джалилов Т.А. На страже народных интересов (Из истории борьбы за установление власти Советов в Туркестане в период 1918- 1924гг). - Ташкент: «Госиздат Узбекской ССР», 1963.-78с.
 4. Джалтиев, М.Д., Рустамбаев, М.Х., Якубов, А.С. Концепция законодательства Республики Узбекистан о преступлениях и наказаниях / М.Д. Джалтиев, М.Х. Рустамбаев, А.С. Якубов.- Ташкент, 1994.-64 с.
 5. Егорькова, И.А. Борьба с детской беспризорностью и безнадзорностью в 1918-1935 гг.: дисс. ... к.и.н. - Вл., 2011.-272с.
 6. Зевелев А.И. Историография Советского Туркестана (Историография и источники по истории гражданской войны в Туркестане). – Ташкент, 1968.-185 с.
 7. Каширина Т.В. Начало пути (о деятельности Революционного комитета Таджикской АССР 1924-1926 гг.) – Душанбе: Ирфон, 1987.- 220с.
 8. Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929гг.).-Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999, с.10.
 9. Мулукаев Р.С. Организационно-правовые основы становления Советской милиции (1917-1924гг.). - М.: Академия МВД СССР. 1975.-108 с.
 10. Назаров Н.Д. История таджикской милиции: Этапы становления, развития и совершенствования. - Душанбе, 2005. -249 с.
 11. Назаров Н.Д. Организационно-правовые основы становления и развития милиции Таджикистана (1917-2006 гг.). Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – М., 2007. - 62 с.
 12. Назаров Н.Д., Абдулов А.М. Некоторые вопросы историографии таджикской милиции советского периода (1917-1991 гг.). // Вестник национального университета. – Душанбе, № 1, 2005. - с.36.
 13. Пиндюрина Н., Акопян А. В суровые годы военной интервенции и гражданской войны // Советская милиция. - 1957, № 8. - С.48.
 14. Патрунов Ф.Г. По Таджикистану. – М.:«Профиздат», 1987. -233 с.
 15. Шамсутдинов Р.Т. Советы и ревкомы Туркестана в защите завоеваний революции (1918-1923 гг.). В кн. Защита завоеваний социалистических революций. – М.: Наука, 1986.-250 с.
 16. ЦГА РТ, ф.10, оп.1, д.230. Доклад о работе уголовного розыска в г. Канибадаме.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИЛИЦИИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В 1924-1929 г.г.

В данной статье автор проводит историко-правовой анализ деятельности милиции в районах Северного Таджикистана, как органа государственной власти. Роль милиции по уничтожению басмаческих

шаек, подготовка и воспитание милицейских кадров, а также меры по укреплению общественной и личной безопасности граждан и укреплению советской власти в населенных пунктах области.

Ключевые слова: НКВД, ревком, кодекс, приказ, уголовный розыск рабоче-крестьянская, курбаши, басмачейство.

ФАЪОЛИЯТИ МИЛИТСИЯИ ТОЧИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ДАР СОЛӖОИ 1924-1929

Дар мақолаи мазкур муаллиф таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии милитсияи шимоли Тоҷикистонро ҳамчун мақомоти давлатӣ оварда, нақши милитсияро дар нобуд сохтани дастаҳои босмачигарӣ, инчунин дар хусуси омода ва тарбия кардани кормандони милитсия, дар бораи чораҳои беҳатарӣ оид ба тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти шаҳрвандон, ҳамчунин мустақкам намудани Ҳокимияти Шӯравиро дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон нишон додааст.

Калидвожаҳо: КХКД, комиссияи тафтишотӣ, кодекс, фармон, кофтукови ҷиноятӣ, коргару деҳқон, комиссариати халқӣ, қўрбошӣ, босмачӣ.

ACTIVITY OF POLICE OF NORTHERN TAJIKISTAN IN 1924-1929 YEARS

In the given article author analyses historical-legal activity of the northern department of the Tajik militia, such a total government member. He tries to show the key role of the Tajik northern militia in the deleting of the criminal groups, like qurbashi and basmachi and increasing of the Soviet Government in that area.

Key words: *The Public Committee of the Internal Affairs, the Revolution Committee, Code, Command, Criminal search, The worker's-peasantry, The Public Commissariat.*

Сведения об авторе: Хокироев А.Ю. - начальник кафедры общественных дисциплин факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции. Телефон: (+992) 927053223. E-mail: hokiroev-1966@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Хокироев А.Ю. - сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 4 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия. Телефон: (+992) 927053223. E-mail: hokiroev-1966@mail.ru

Information about the author: Khokiroev A. U.-the Head of the Society Subjects of the 4th Faculty of the Academy of Ministry of Internal Affairs, Colonel of the Militia. Telephone: (+992) 927053223. E-mail: hokiroev-1966@mail.ru

ИСТИФОДА АЗ ЗАХИРАИ ОБҲОИ ФАРОМАРЗӢ ОМИЛИ БУҲРОНИ ДАВОМДОР ДАР МУНОСИБАТҲОИ АФҶОНИСТОН ВА ЭРОН

Раҳмадкарим ДАВЛАТОВ

Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Масъалаи истифода аз ҳавзаҳои обҳои муштарак ё рӯдхонаҳои фаромарзии Афғонистон ва Эрон аз охири садаи XIX ба ин тараф ҳамеша яке аз сабабҳои ихтилофи чиддӣ миёни ду кишвар мебошад. Масъалаи мазкур барои он мушқилтар шудааст, ки чанд ҳукумати солҳои охири Афғонистон ба манбаҳои обии ҳавзаҳои мазкур ҳамчун ба манбаи гидрокарбонӣ тавачҷуҳ намудаанд. Аз назари чанд насли давлатдорони Афғонистон об ба ҳукми манобеи дигари углеводородӣ мисли нафту газ мебошад ва мехоҳанд аз омилҳои мазкур суди иқтисодӣ ва сиёсӣ ба даст оваранд. Эрон дар навбати худ ҳозир намешавад, ки даъвои ҳаққи болооб будани Афғонистон ва додани имтиёз ба ин кишварро бипазирад. Мушкили асосӣ дар заминаи ҳалли масъалаи об миёни ду кишвар аз ҳамин дидгоҳҳо манша мегирад.

Баъди тахти ҳимояи Британия қарор гирифтани Афғонистон, афсарони низомии англис амалан дар раёсати сиёсати хориҷии ин кишвар қарор гирифтанд. Аввалин талоши ин афсарон ҳалли мушкили марзӣ ва обии миёни Афғонистон бо Эрон буд. Полковникҳои бритониёӣ Голд Смит ва Мак Мойин довариҳои баҳси рӯдхонаҳои марзиро дар соли 1895-96 ба уҳда доштанд. Соли 1896 миёни Эрон ва Афғонистон тафохумнома ба имзо расид, ки бо миёнҷигарӣ ва ҳукми ин ду афсари англис аз се як ҳиссаи оби Ҷилманд ва ҳавзи Ҷомун ҳақобаи Эрон ва ду ҳиссаи он ҳақобаи Афғонистон доништа шуданд. Аммо ин муоҳида ба масъалаи мушкили истифодаи об миёни ду кишвар поён наод ва баҳси тарафҳо идома пайдо кард.

Соли 1917 Эрон ва Афғонистон тафохумномаи навро дар заминаи истифода аз обҳои минтақа имзо намуданд, ки бар асоси он бояд музокира бар сари тақсими об байни ду кишвар оғоз шуда, ҳақоба барои тарафҳо дубора тайин мешуд. Аммо ин музокирот солҳои зиёде тӯл кашид ва ба натиҷа нарасид. Ҷонибҳо ба хоҳири ҷилавгирӣ аз густариши ихтилофот дар соли 1937 як Протоколи муваққатиро дар мавриди истифода аз ҳавзаҳои обии Ҷилманд имзо карданд. Бар асоси ин санад оби Ҷилманд дар обанбори мавсум ба Камолхон ба сурати баробар (50% саҳми Афғонистон ва 50% саҳми Эрон) тақсим шуд [9].

Ҳукумати Эрон дар замони Паҳлавӣ барои ҳалли масъалаи мазкур бисёр талош ба харҷ дод. Эрон ба ин назар буд, ки қарордоди бо миёнчигарии Британия ҳосилшуда, на барои ҳалли мушкил, балки боиси эҷоди мушкилоти бештар шудааст ва зимни сафари ҳайати афғонӣ ба Техрон дар соли 1937 хостори таҳия ва имзои муоҳидаи нав шуданд.

Соли 1939 сафири Эрон дар Кобул Боқир Қосимӣ аз номи ҳукумати кишвараш бо Ҳукумати Афғонистон муоҳидаи навро дар заминаи истифода аз оби Ҳилманд имзо намуд. Афғонистон бори дигар бар асоси банди дувуми ин санад қабул кард, ки наҳри дигаре аз обанбори Камолхон барои обёрии заминҳои минтақаҳои атроф нахоҳад кашид [13, 3-26]. Ин тафохумнома бар асоси меъёрҳои пазируфтани ҳуқуқи байналмилалӣ дар заминаи танзими истифода аз оби ҳавзаи муштаракро танзим мекард. Амалӣ шудани он амалан ба “ҳусни нияти” Ҳукумати Афғонистон, ки кишвари болооб маҳсуб мешавад вобастагӣ дошт. Аммо давлати Афғонистон ин мувофиқатнома тасвиб (ратификатсия) накард ва хостори замонати Эрон барои пазируфтани ҳаққи Кобул дар муоҳида ба обанбори Камолхон шуд. Мақомоти Кобул мехостанд, ки Эрон ҳаққи моликияти Ҳукумати Кобул ба сарбанди Камолхонро эътироф ва дар як ёддошти ҷудоғона эълон наояд. Бар асоси он ба Афғонистон ҳаққи сохту соз, истифодаи озодона ва ҳатто хориҷ шудан аз муоҳида дода шавад. Сарфи назар кардани Эрон аз додани чунин ҳақ ба Афғонистон ва имзои ёддошти иловагӣ боис шуд, ки иҷрои тафохумнома солҳо ба таъхир биафтад.

Дар пайи хушксолии соли 1954 ва кам шудани оби Ҳилманд ба соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои шарқии Эрон зарари зиёд ворид шуд ва ин кор ҳатто боиси муҳожирати сокинони бархе манотиқи Сиистон гардид. Эрон масъалаи танзими об дар миёни ду кишварро бори аввал барои баррасии Шӯрои амнияти СММ пешниҳод намуд. Аммо намояндаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мақомоти Эронро қонъ кард, ки пешниҳоди худро аз рӯзномаи Шӯрои амнияти СММ бозпас бигирад. Бо миёнчигарии ИМА Комиссияи бетараф барои ҳалли масъала ташкил дода шуд. Комиссия аз се коршиноси амрикоӣ, канадагӣ ва чилигӣ ва инчунин ҳайатҳои ду кишвар иборат буд. Ин ҳайат баъдан бо номи “Комиссияи делтаи Ҳилманд” маъруф гашт. Дар тарҳи омоданамудаи ин Комиссия ҳаққи оби ошомиданӣ барои Эрон мавриди пазириш қарор гирифт, вале барои кишоварзӣ аз сӯи комиссия 22 метри мукааб об дар сония пешниҳод шуд, ҳайати давлати Эрон ба он муҳолифат намуд [2, 123-127].

Дар натиҷаи идомаи музокирот, ки то соли 1957 идома дошт, барои Эрон 26 метри мукааб об дар сония пешниҳод шуд, аммо ҳайати Афғонистон ба он муҳолифат кард, ҳарчанд ин аз меъёри таъйиннамудаи тафохумномаи соли 1896 (аз се як ҳиссаи об) камтар буд.

Эрон бо ташвиқи ИМА дар соли 1957 Комиссияи махсусе барои расонидани кӯмакҳои иқтисодӣ ба Афғонистон таъсис намуд. Ба дунболи он подшоҳи Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ барои афзудани чанд метри мукааб об ба ҳаққи Эрон ризоият дод ва музокираи ҳайатҳои идома пайдо намуд. Солҳои 1960, 1967 ва 1971 Комиссияи бетараф чаласаҳои худро бо ҳайатҳои ду кишвар борҳо баргузор намуд. Дар натиҷаи музокироти тӯлонӣ ва кори Комиссияи бетараф, ки 19 сол идома дошт, рӯзи 13-уми март соли 1973 байни Афғонистон ва Эрон “Муоҳидаи тақсими оби Ҳилманд”, ки иборат аз як қарордод, як аҳднома ва ду протоколи иловагӣ мебошад, ба имзо расид. Ин қарордодро аз ҷониби Афғонистон Муҳаммад Мӯсо Шафик, садри аъзам ва аз ҷониби Эрон Амир Аббоси Ҳувайдо, нахуствазир имзо гузоштанд [7].

Баъди имзои муоҳида 13-уми март соли 1973 Эрон 2 миллиард доллар тавассути Комиссияи махсуси расонидани кӯмаки молӣ ба Афғонистон, ки ҳанӯз дар соли 1954 таъсис карда буд, барои лоиҳаҳои тараққиёт дар Афғонистон ҷудо намуд. Аммо ин маблағ амалан бар ивази 4 метри мукааб обе буд, ки дар ҳар сония ба ҳаққи Эрон изофа шуд. Эрон ба асоси ин созиш ҳаққи дарёфти 26 метри мукааб обро аз рӯди Ҳилманд дар ҳар сония пайдо кард. Аммо бо вучуди пардохти як қисми ин маблағ тавофуқнома то поёни ҳукмронии Муҳаммад Зоҳиршоҳ ба ҳукми қонун ва иҷро надаромад.

Пас аз сарнагунии М. Зоҳиршоҳ ва чанд сол баъди бар сари қудрат омадани Муҳаммад Довудхон соли 1976 Ҳукумати Афғонистон ин муоҳидаро тасвиб намуда, “лозимулиҷро” эълон намуд [2, 123-127].

Бо оғози ҷанги дохилӣ дар Афғонистон аз соли 1979 гарчанде масъалаи истифода аз оби ҳавзаҳои муштарак ҳамчунон мушкил эҷод мекард, аммо мавриди музокира ва бозбинии ҷонибҳо қарор нагирифт. Вазъияти сиёсӣ ва низомии дохилӣ дар Афғонистон ин имконро аз ҳукуматҳои Афғонистон гирифта буд.

Истифода аз оби ҳавзаҳои Ҳилманд агарчи даҳсолаҳо мавриди баҳс ва муноқишаи ду кишвар будааст, аммо дар солҳои 1999-2000 баҳонае барои боз шудани дари гуфтугӯҳо миёни Эрон ва ҷунбиши “Толибон” шуд, ки аз соли 1996 Аморати исломии худро эълон намуда буданд, вале Эрон онро ба расмият наmeshинохт. “Толибон” аввалин бор ҷараёни оби дарёи Ҳилмандро тавассути бастании сарбандҳои “Қаҷақӣ”, “Арғандоб” ва тағйир додани маҷрои дарё ба рӯи Эрон маҳдуд кард. Хушксолӣ чор соли пай дар пай хеле шадид шуд ва дар поёни соли 2000 ҷараёни оби Ҳилманд ба Сиистони Эрон комилан қатъ шуд. Дар матбуоти Эрон ва байналмилалӣ хабарҳо роҷеъ ба ин ки гӯё “Толибон” маҷрои Ҳилмандро барои обёрии киштзорҳои кӯкнор тағйир додаанд, зиёд шуд. Вилоятҳои шарқии Сиистону Балучистон ва Хуросони Эрон дар он сол дучори

мушкили беобӣ ва экологӣ шуданд, бархе мақомоти Эрон таҳдид намуданд, ки тавассути нерӯҳои ҳавоӣ сарбандҳои дарёи Ҷилманд, хусусан сарбандҳои “Қаҷакӣ” ва “Арғандоб”-ро бомбаборон хоҳанд кард [6]. Ва ҳавопаймоҳои низомии ҶИЭ дар масири дарёи Ҷилманд чанд навбат ба парвоз даромаданд.

Вазъияти пешомада Эронро барои музокира бо мақомоти “Толибон” дар мавриди тақсими об ва фиристодани як ҳайат барои боздид аз сарбанди “Қаҷакӣ” водор намуд. Толибон дар аввал ҳар гуна пешниҳоди музокираро рад намуданд. Ба маълумоти Ваҳиди Мужда, вақте ин масъала дар ҷаласаи Шӯрои вазирони ҳукумати “Толибон” матраҳ шуд, ҳеҷ яке аз аъзои ҳукумат аз мавҷудияти қарордодҳои тақсими об миёни Эрон ва Афғонистон хабардор набуд. Ҳатто вазири ҳаҷ ва авқофи “Толибон” дар ҷаласа таъкид мекунад, ки ба далели он ки эронӣён масҷиди Шайх Файёз дар Машҳадро вайрон кардаанд, ба онҳо аслан иҷозаи истифода аз оби Ҷилманд дода нашавад. Бо талоши масъули қорҳои хориҷии “Толибон” Аҳмад Вакил Мутавакил, ҳайати Эрон бо роҳбарии Гуломризо Баҳронӣ, сардори ситоди масъалаҳои Афғонистон дар Вазорати қорҳои хориҷии Эрон ба Афғонистон омад. Ин аввалин ҳайати ҳукумати Эрон буд, ки аз замони забти Кобул тавассути гурӯҳи “Толибон” ба Афғонистон омада буд. Ҳайати мазкур аз ҳавзаҳои оби Ҷилманд, аз ҷумла, аз обанборҳои “Қаҷакӣ”, “Дахла” ва “Дарованд” боздид ва бо мақомоти расмӣ “Толибон” мулоқот намуд. Тарафи “Толибон” бо роҳбаладӣ намудани ин ҳайати ба манотиқи аз хушксолӣ осебдида, талош намуданд исбот кунанд, ки нарафтани оби дарёи Ҷилманд то вилоятҳои Эрон натиҷаи хушксолӣ, беборишӣ ва тағйири иқлим аст, на пайомади бастанӣ пеши маҷрои об ва ё ба тарафи киштзорҳои кӯкнор сарозер намудани маҷрои ҷараёни он тавассути афғонҳо.

Ҳайати Эрон дар ҳулосаи сафари қорӣ худ ба Афғонистон тайид намуд, ки ҷараёни об дар рӯдхонаи Ҷилманд 42,8 метри муқабла дар сония мебошад ва сарбанди “Қаҷакӣ” дорои 1 млрд метри муқабла захираи об мебошад. Ба ин далелҳо 14-уми сентябри соли 2001 намоёнҳои доимии Эрон дар СММ дар номае ба унвони Дабири қулӣ ин созмон аз амалқарди ҳукумати гурӯҳи “Толибон” шикоят намуда, гуфтааст, ки ин гурӯҳ бо бастанӣ дарғоти сади “Қаҷакӣ” монеи ҷараёни оби Ҷилманд ба Эрон шудааст [15].

Мақомоти Эрон даъво пеш меоранд, ки сиёсатҳои обии Афғонистон дар охири асри XX ва аввали асри XXI натиҷаи фоҷиабореро барои кишварзӣ дар шарқи ин кишвар, хусусан дар вилояти Сиистон ва Балучистон ба бор овардааст. Бино ба маълумоти манобеи эронӣ бар асари хушксолӣ ва беобӣ қисме аз мардуми Сиистон ва Балучистон

маҳалли будубош ва деҳаҳои худро гузошта, ба минтақаҳои Гулистон, Хуросон ва Машҳад муҳоҷират намудаанд [14].

Холӣ шудани деҳаҳо ва маҳаллаҳои маскунии марзӣ аз сокинон мушкили амниятиро низ дар пай дорад. Ин қор муҳофизати марзҳоро мушкил мекунад. Холӣ шудани ҳар деҳаи сарҳадӣ масрафи таъмин намудани бехатарии марзҳо ва ниғадории нерӯҳои мусаллаҳ сокинони минтақаҳои дучори камобӣ ва биёбоншуда ба вилоятҳои атроф, масъалаи афзоиши чамъият, мушкили ҷои қор ва мушкили таъмини аҳоли ба манзили истиқоматиро пеш овардааст.

Бо сарнагунии Толибон ва таъсиси Идораи муваққат дар соли 2001 бори шароит ва имкони музокирот барои ҳалли бухрони обӣ дар заминаи паймонҳои байналмилалӣ миёни ду кишвар фароҳам шуд. Моҳи март соли 2002 дар чараёни сафари Ҳомид Карзай, раиси Идораи муваққати Афғонистон ба Техрон ва мулоқоташ бо С.М. Хотамӣ, президенти ҚИЭ ду ҷониб “Санади ҳамкорӣ” имзо намуданд, ки дар банди 13-уми он ба иҷрои Муоҳидаи соли 1973 дар мавриди тақсими оби Ҳилманд миёни ду кишвар таъкид шудааст [13, 3-26].

Аз ин назар, ҚИЭ ба шиддат барои сохтани сарбандҳои нав дар ҳавзаҳои дарёҳои Ҳилманд, Ҳарирӯд ва Ҳомун муҳолифат мекунад. Далели муҳолифати Эрон ба сохтани обанбори “Салмо” дар ҳавзаҳои оби Ҳарирӯд дар ҳудуди вилояти Ҳироти Афғонистон эҳтимоли биёбон шудани заминҳои бештаре дар вилояти Хуросони Эрон аст. ҚИЭ бовар дорад, ки ин иқдом боиси хатароти зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва амниятӣ хоҳад шуд.

Афғонистон баъди он ба идомаи дубораи сохтани сарбанди “Салмо” иқдом намуд, ки Эрон сарбанди “Дӯсти”-ро дар шимолӣ вилояти Хуросон ҳамроҳ бо Ҷумҳурии Туркменистон ба анҷом расонад. Эрон дар соли 1993 ба сохтани ин сарбанд оғоз намуд. Ин иқдоми ҚИЭ боиси воқуниши ҷониби Давлати исломии Афғонистон шуда буд. Мавриди нигарони ДИА дар номаи эътирозии Ҳомид Карзай, муовини вазири қорҳои хориҷии ДИА ба унвони вазоратҳои қорҳои хориҷии Эрон ва Туркменистон баён шудааст. Дар ин нома аз ҷумла таъкид шудааст, ки “эхдоси ин садд метавонад дар оянда ба далели камбудӣ об мучиби сӯи тафохумот шавад. Зеро Афғонистон мусаммам аст эхдоси банди обгардони “Салмо”-ро, ки ба далели ҷангҳо мутаваққиф шуда буд, аз сар бигирад” [10, 746].

Афғонистон дар соли 2005 бо сармоягузории Ҷумҳурии Ҳиндустон сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии “Салмо” дар дарёи Ҳарирӯдро, ки 40 сол хобида буд, аз сар гирифт ва соли 2017 он ба истифода дода шуд.

Дар мавриди истифода ва танзими оби ҳавзаҳои Ҳарирӯд миёни Афғонистон ва Эрон ба фарқ аз масъалаи ҳавзаҳои Ҳилманд ҳеч

тафохумномае мавҷуд нест. Талошҳои Эрон барои музокира дар ин маврид ва расидан ба як тавофуқ то кунун ба натиҷа нарасидаанд. Ҷониби Афғонистон ба ҳар баҳонае оғози музокира дар мавриди танзими истифодаи муштарак аз оби ин ҳавзаро ба таъхир андохтааст.

Коршиносон ва муҳаққиқони эронӣ дар давоми мавҷудияти ин мушкил дар робитаҳои байнидавлатии ду кишвар барои ҳалли он пешниҳодҳои мухталиферо ба давлати ҚИЭ ироа намудаанд. Аз ҷумла, фишори сиёсӣ ба давлати Афғонистон, ба кор бурдани Қувваи Мусаллаҳ ва истифода аз омили муҳочирони афғон дар Эрон аз ҷумлаи ин пешниҳодҳо мебошад, ки ҳамеша матраҳ мешавад [14].

Рангин Додфар Спанто-вазири корҳои хориҷии Афғонистон (2004-2009) менависад, ки “дар нахустин сафари ман ба Эрон ба ҳайси вазири корҳои хориҷии ҚИА М. Муттақӣ-вазири корҳои хориҷии ҚИЭ дар ибтидои суҳбат аз ман хост, ки бо эҷоди як комиссияи муштарак барои баҳс рӯи ҳақобаи Эрон дар Афғонистон мувофиқат кунам” [10, 746]. Р.Д. Спанто бо пеш овардани ин далел, ки Афғонистон дар мавриди масоили ҳуқуқии рӯдхонаи Ҳарирӯд ва миқдори обе, ки аз он ба кишварҳои Эрон ва Туркменистон меравад, ҳеҷ таҳқиқи илмие анҷом надидааст, ба ташкили комиссияи муштарак байнидавлатӣ мувофиқат намекунад. Вазири корҳои хориҷии Афғонистон хостори берун кардани ин масъала аз рӯзномаи мулоқотҳои дучониба мешавад, ки боиси норозатӣ ва ҳатто ҳашии ҳайати Эрон қарор мегирад ва ба гуфтаи Р.Д. Спанто ба ин далел мулоқот бо президенти Эрон Маҳмуди Аҳмадинаҷод дар фазои сарде баргузор гашт.

М.Буруҷердӣ-раиси Комиссияи корҳои байналмилалӣ порлумони ҚИЭ дар мулоқоти аъзои Шӯрои амнияти миллии Эрон бо як ҳайати расмӣ Афғонистон дар соли 2011 дар Техрон бо ишора ба дарёи Ҳарирӯд таҳдид мекунад, ки “Раиси Ҷумҳури Миср дар бораи барномаи Судон барои сохтани банди обгардон ба рӯи дарёи Нил гуфта буд, ки мо ин бандро бомбаборон мекунем”[11].Ин суҳбон таҳдиди ошкор ба Афғонистон барои сарфи назар кардан аз сохтани банди “Салмо” дар соли 2008 буд. Аз ҷониби дигар, ин гуна шиддати ғазаб ва асабонияти мақомоти Эрон ҷиддияти амиқи масъалаи об дар муносибатҳои байнидавлатиро ба намоиш мегузорад. Эҳтимоли бештар осебпазир шудани муносибатҳои дучониба ба далели авҷ гирифтани баҳси об аз имкон дур нест.

Эрон ба истифода аз роҳи воситаҳои гуногун талош намуд, ки Афғонистонро водор намояд, то аз сохтани Нерӯгоҳи барқи обии “Салмо” дар рӯдхонаи Ҳарирӯд сарфи назар кунад. ҚИЭ интиқоли маводи мавриди ниёз барои сохтмони нерӯгоҳи “Салмо” аз тариқи қаламрави ин кишварро бо ҳар баҳона маҳдуд ва ё ғайри мумкин намуда буд. Ба маълумоти сарчашмаҳо ширкатҳои ҳиндӣ ин маводро аз тариқи Тоҷикистон ва

Ўзбекистон ба шимоли Афғонистон ва аз он чо ба маҳалли сохтмони “Салмо” дар ғарби Афғонистон интиқол меоданд. Ҳамчунин дар маҳалли сохтмони нерӯгоҳи “Салмо” чанд дафъа инфичор рух дод ва муҳофизони сохтмони обанбор кушта шуданд. Агарчанд гурӯҳҳои толибон ин масъулиятро бар дӯш мегирифтанд, аммо матбуоти маҳаллӣ аз эҳтимоли вобаста ба Эрон будани ин гурӯҳҳо маълумот нашр кардааст [11]. Мутахассисони ҳиндӣ ҳам дар тӯли иҷрои ин лоиҳа борҳо кори онро мутавакқиф намуда, дубора аз сар гирифтанд. Бо вучуди ин масъалаҳо кори сохтмони обанбори мазкур ба анҷом расонида шуд. Ин сарбанд 107 метр баландӣ, 550 метр паҳноӣ дошта, имкони захира намудани 514 млн метри мукааб об ва иқтидори тавлиди 42 мегават нерӯи барқро доро мебошад.

Сохтмони ин обанбор ба Афғонистон имкон додааст, ки оби ҳавзаҳои дарёи Ҳарирӯдро ба назорат дароварда ва истифодаи онро танзим намояд. Ин имконро соҳиб шудани Афғонистон ба шиддат барномаҳои обёрӣ ва раванди кори нерӯгоҳи “Дӯстӣ”-ро дар марзи Эрон ва Туркменистон, ки дар маҷрои поёноби ҳамин дарё сохта шудааст, таҳти таъсир қарор медиҳад. Афғонистон дар марҳилаҳои зарурӣ имкон пайдо мекунад, аз оби ин ҳавза ҳамчун зарбаи сиёсӣ ва василаи фишор ба ҳамсояи худ истифода кунад. Эрон бо Афғонистон дар мавриди истифодаи оби ҳавзаҳои Ҳарирӯд ҳеч гуна қарордоде надорад, ки аз он ба унвони асбоби фишори қонунӣ дар муқобили Афғонистон истифода намояд.

Дар адабиёти сиёсӣ ва матбуоти Эрон ва Афғонистон як истилоҳе бо номи “Ҷанги хомӯш” роиҷ шудааст, зимни тафсир ва баёни масъалаи об миёни ду кишвар ба қор бурда мешавад [14]. Дар заминаи истифода аз захираҳои обӣ байни ду кишвар муноқиша ба шакле идома дорад, ки ба далели баландтар будани садои ҷанги мусаллаҳона, садои ҷанҷоли обӣ баланд шунида намешавад. Аммо имкони шиддат гирифтани ин баҳс, сар задани муноқишаҳои ҷиддӣ ва бархурдҳои хушунатомез дар ин заминаро муҳаққиқон низ сарфи назар намекунанд.

Муҳаммад Ҷаводи Зариф-вазири қорҳои хориҷии Эрон (аз 2013) дар баёнияти матбуотии худ эълон намуд: “ҶИЭ аз аҳромҳои мухталиф барои ҳалли ихтилофот бар сари ҳаққобайи рӯдхонаи Ҳирманд бо Афғонистон истифода хоҳад кард. Шояд ҳафтае набошад, ки дар мавриди масъалаи оби Ҳилманд суҳбат накунем. Вале барои расидан ба тавофуқи ҷомеъ ба вақти бештар ниёз аст” [3]. М.Ҷ. Зариф ошқоро эълон намудааст, ки Эрон метавонад аз омили савдои марзӣ, муҳочирони афғон ва мавзӯи маводи муҳаддир барои фишор ба Афғонистон ҷиҳати ҳалли масъалаи об истифода кунад.

Раиси Ҷумҳурии исломии Эрон-Ҳасан Рӯхонӣ дар Конфаронси байналмилалӣ “Муқобила бо гарду ғубор” эълон дошт, ки “наметавонем

дар баробари ончи мухити зисти моро тахриб мекунад, бетафовут бошем, эҳдоси саддҳои мутааддид дар Афғонистон, бандҳои “Качакӣ”, “Камолхон”, “Салмо” ва дигар саддҳо ва бандҳо дар шимол ва ҷануби Афғонистон дар Хуросон, Сиистон ва Балучистони мо таъсиргузор аст” [4].

Алӣ Аҳмад Усмони-вазири энергетика ва оби ҚИА (2015-2018) дар воқуниш ба ин суҳанони Президенти ҚИЭ Ҳ. Рӯхонӣ таъкид мекунад, ки Афғонистон ҳеч навъ музокира дар масъалаи об бо Эрон надорад ва нахоҳад дошт. Зеро Эрон бо саддсозии бенизом ва беш аз ҳадди мумкин ба экосистемаи минтақа осеб ворид намуда ва ин масъала омили биёбоншавии заминҳо дар вилоятҳои Сиистон ва Балучистони он кишвар мебошад [12]. Афғонистон даъво дорад, ки Эрон дар чор ҳавзаи муштараки обӣ (Ҳилманд, Ҳарирӯд, Патрагон ва Хоф) ҳудуди 400 садди миёна ва кӯчаки обӣ сохтааст, ки сабаби асосии камобӣ дар минтақаҳои дигар мебошанд. Афғонистон дар ин чор ҳавза танҳо чор лоиҳаи сохтмони сарбанди обиро дар ҳоли иҷро намудан мебошад [1].

21-уми апрели соли 2015 сафари расмӣ М.А.Ғанӣ ба Эрон ва мулоқоти ӯ бо Сайид Алии Хоманай-роҳбари рӯхонии Эрон доир шуд, ки яке аз масъалаҳои асосии мулоқоти онҳо танзими ҳавзаҳои обии муштарак буд. С.А. Хоманай дар мулоқот таъкид мекунад, ки “масоили об байни Афғонистону Эрон бояд бо гуфтугӯ ҳал шавад ва боиси ташаннуҷи равобит нагардад” [8].

Дар маҷмӯъ шаш ҳавзаи муштараки хурду бузурги умумӣ миёни ин ду кишвар мавҷуд мебошад, ки қарордод оид ба истифодаи онҳо вучуд надорад. Ин шаш дарё ва рӯдхонае, ки аз Афғонистон сарчашма мегиранд ва ба қаламрави Эрон сарозер мешаванд, иборатанд аз:

1. Ҳилманд (Ҳирманд)
2. Арғандоб
3. Ҳарирӯд
4. Хошрӯд
5. Фарорӯд
6. Шиндан (Исфазор)

Афғонистон бинобар кишвари болооб будан, назар ба ҳамсоия ғарбии худ Эрон аз мавқеияти нисбатан бартаре бархурдор аст. Сохтани сарбандҳои обии нав, тармиму бозсозии бандҳои обии мавҷуд, хусусан ба истифода додани Нерӯгоҳи барки обии “Салмо” бо сарбанди 107 метрӣ ба Афғонистон имкон медиҳад, ки оби ҳавзаҳои муштаракро танзим намуда, бештар назорат кунад ва мутобиқи майлу хости худ миқдори обро ба Эрон бидиҳад.

Аз натиҷаи таҳқиқот ва баррасиҳо метавон ба ин хулоса расид, ки Афғонистон қарордоди нави танзими оби ҳавзаи муштаракро ба манфиати

худ намедонад, аз ин хотир оғози музокира дар мавриди санади нав дар ин заминаро бо ҳар баҳонаву васила рад намуда, ба иҷрои қарордодҳои мавҷуд таъкид мекунад. Танзими оби ҳавзаҳои муштарак тавассути сохтани обанборҳо, аз ҷониби дигар ҳимояти ҳамаҷонибаи молӣ ва низомии кишварҳои ғарбӣ аз ҚИА, ҳузури воҳидҳои низомии НАТО дар Афғонистон ба ин кишвар иҷоза имкон медиҳад, ки масъалаи имзои муоҳидаи нав бо Эронро ба таъхир биандозад.

Метавон хулоса намуд, ки истифода аз фишор, таҳдиди низомӣ ва васоили дигари таъсиргузори, мисли омили иқтисодӣ, маводи муҳаддир ва муҳочирон, дар шароите, ки ҚИА таҳти ҳимояти кишварҳои ғарбӣ ва ИМА қарор дорад, муносибатҳои ду кишварро бештар дучори ташаннуч намуда, ба ҳалли масъалаи танзими об кӯмаки амалӣ нахоҳад кард. Ҳалли масъалаи баҳси обӣ миёни ду кишвар ба ёфтани роҳкорҳои муштарак ниёзманд мебошад. Аз ҷумла, бояд қайд намуд, ки мавриди мутолиа қарор додани таҷрибаи кишварҳои Осиёи Миёна дар амри мудирият ва талош барои танзими масъалаи истифодаи аз захираҳои обӣ метавонад барои Афғонистон ва Эрон корсоз бошад. Дар қадами нахуст зарур аст, ки як бунёди муштарак байнидавлатӣ барои начоти Ҳомун байни Афғонистон ва Эрон ташкил карда шавад. Кишварҳои Осиёи Миёна ба манзури ҷилавгирӣ аз хушкидани баҳри Арал дар ибтидои даҳаи 1990 Бунёди байнидавлатии начоти Аралро таъсис намуда буданд.

Инчунин таҷрибаи ҳалли ихтилофот дар масъалаи истифода аз захираҳои обӣ дар миёни Тоҷикистон ва Ёзбекистон, ки солҳо идома дошт ва билохира бо эҷоди эътимод миёни тарафҳо ва музокираву тафохум ҳалли худро пайдо намуд, барои Афғонистон ва Эрон низ метавонад омӯзанда бошад. Таҷрибаи Тоҷикистон ва Ёзбекистон нишон дод, ки бе подармиёнии ҷониби сеюм ду кишвар кодир ба ҳалли масъалаи истифода аз манобеи оби минтақа мебошанд. Истифодаи ин таҷриба барои Афғонистон ва Эрон низ беманфиат нест. Дар ҳар сурат масъалаи истифода аз обҳои муштарак ҳамчун омили таъсиргузор дар ояндаи муносибатҳои ду кишвар боқӣ хоҳад монд.

АДАБИЁТ

1. Афғонистон: Эрон бо истифодаи беравия обҳои муштаракро хушконидааст//<http://www.bbc.com/persian/afghanistan-40629533> (дастрасӣ: 03.02.2019)
2. Давлатов Р.М. Назаре ба равобити Эрон ва Афғонистон дар замони ҳокимияти М. Довуд / Р.М. Давлатов //Ахбори ИФСХ ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҚТ.№2, 2018с. С-123-127.

3. Зариф: халли ҳақоба бо Афғонистон аз аҳромҳои мухталиф истифода мекунем// <http://www.bbc.com/persian/iran-45322752>// (дастрасӣ 02.04.2019)
4. Изҳороти Рухонӣ дар мавриди бандҳои Афғонистон ҷадидтарин намунаи муҳолиаи Эрон мебошад//http://afghanistan.asia-news.com/prs/articles/cnmi_st/features/2017/07/21/feature-04 (дастрасӣ: 02.04.2019)
5. Матни Муҳолиаи тақсими оби Ҳилманд байни давлати Афғонистон ва Эрон//<http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/14352/> (дастрасӣ: 02.04.2019)
6. Мужда В. Равобити сиёсии Эрон ва Афғонистон дар қарни бистум / В.Мужда. -Кобул.,- 2010. - 350 с.
7. Муҳолиаи тақсими оби Ҳилманд байни давлати Афғонистон ва Эрон// <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/14352/> (дастрасӣ: 02.04.2019)
8. Нақши Ҳилманд дар равоити сиёсии Эрон ва Афғонистон// <http://ensani.ir/fa/article/126351/> (дастрасӣ: 02.02.2019)
9. Орзу А. Бухрони об ва дипломатии ҳомӯш (гидрогеополитика) /Сафорати ҶИА дар Душанбе/ А. Орзу. -Душанбе, 2017. -249 с
10. Спанто Р.Д. Сиёсати Афғонистон: ривояте аз дарун / Р.Д. Спанто. -Кобул., 2017.- 953 с.
- 11.Таҳдиди раиси Комиссионии Маҷлиси Эрон // Иттилооти рӯз. -1390. 15 мизон. (2011, 7 окт.)
- 12.Ҳеч гуфтугӯе дар мавриди об бо Эрон надорем// <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=135629> (дастрасӣ: 03.02.2019)
- 13.Ҳофизниё М. Ҳидрополитики Ҳирманд ва таъсири он ба равоити сиёсии Эрон ва Афғонистон/ М.Ҳофизниё //Мударрисии улуми инсонӣ, барномарезӣ ва озмоиши фазо. №2 (45), 1385. С.3-26
- 14.Ҷанги ҳомӯши об байни Эрон ва Афғонистон//www.trt.net.tr/persian/mhyt-zyst/2017/07/09/jng-khmwsh-ab-byun-yrn-w-fgnstn-767356 (дастрасӣ: 29.01.2019)
- 15.Latter dated 12 December 2002 from the permanent Representative of the Islamic Republic of Iran on the United Nations, address to the secretary general, UN, security council, 13 December 2002// https://www.un.org/Depts/los/general_assembly/other_general_assembly_documents.htm (дастрасӣ: 02.04.2019)

ИСТИФОДА АЗ ЗАХИРАИ ОБҲОИ ФАРОМАРЗӢ ОМИЛИ БУҲРОНИ ДАВОМДОР ДАР МУНОСИБАТҲОИ АФҒОНИСТОН ВА ЭРОН

Масоили истифодаи дарёҳои фаромарзӣ миёни Афғонистон ва Эрон аз охири садаи XIX оғоз шуда то ба имрӯз идома дорад. Нахустин муҳолиа роҷеъ ба ин масъала миёни ин ду кишвар соли 1896 ва охири он соли 1973 баста шуд. Аммо ҳар ду ҷониб аз рафти иҷрои ин муҳолиаҳо қаноатманд нестанд ва дар маҷмӯъ меҳисобанд, ки ин муҳолиаҳо мановфеи онҳоро мунъакис намесозанд. Эрон талош ба таҳияи муҳолиа нав аст, аммо Афғонистон муқобили ҳама гуна музокирот пиромуни ин масъала мебошад. Афғонистон ба таври яққониба садде дар маҷрои дарёҳои

фаромарзӣ месозад, дар ҳоле ки Эрон ба таври мутлақ муҳолифи он аст. Масоили об ба бахшҳои дигари муносиботи байни ин ду кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Эрон, дарёи Ҳилманд, дарёи Ҳарирӯд, ҳавзаи Хомун, нерӯгоҳи Салма, нерӯгоҳи Качакӣ, ИМА, НАТО.

ПРОБЛЕМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КАК ФАКТОР ЗАТЯЖНОГО КРИЗИСА В АФГАНО-ИРАНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Проблема использования трансграничных рек между Афганистаном и Ираном берёт начало с конца XIX в. и продолжается до сегодняшнего дня. Первое соглашение между двумя сторонами по этому вопросу было подписано в 1896 году, а последнее - в 1973 г. Но обе стороны не довольны ходом исполнения соглашения и в целом считают, что это соглашение не отражает их интересы. Иран стремится к подготовке нового соглашения, а Афганистан выступает против любых переговоров по этому вопросу. Афганистан в одностороннем порядке строит плотины на трансграничных реках, в то время как Иран в категоричной форме выступает против этого. Водные проблемы негативно влияют на другие стороны отношений между странами.

Ключевые слова: Афганистан, Иран, река Гильменд, река Харируд, бассейн Хомун, ГЭС Сальма, ГЭС Каджаки, США, НАТО.

THE PROBLEM OF THE USE OF TRANSBOUNDARY WATER RESOURCES AS A FACTOR OF A TIGHTENING CRISIS IN AFGHANA-IRANIAN RELATIONS

The issue of using border crossing rivers between Afghanistan and Iran rose towards the end of 19 century and continues till today. The first agreement between the two sides on this issue was signed in 1896 and the last one in 1973. But both sides are not happy with the accord and do not see it in their favor. Iran pushes for new agreement whereas Afghanistan is against any negotiations on the issue. Afghanistan unilaterally constructs dams on its rivers whereas Iran strictly opposes it. Water issues are affecting relations of two countries in other areas.

Key words: Afghanistan, Iran, Hilmand water, Harirud, Homun basin, Water Issue, Salma HPP, Kajaki HPP, USA, NATO.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Раҳмадкарим Мирзокаримович-сарходими илмии Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода, 35, Телефон: (+992) 989 12 00 99, E-mail: rakhmatkarim@inbox.ru

Сведения об авторе: Давлатов Раҳмадкарим Мирзокаримович-старший научный сотрудник Центра письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, Адрес: г. Душанбе, улица Хусейн-заде, 35. Телефон: (+992) 989 12 00 99, E-mail: rakhmatkarim@inbox.ru

Information about the author: Davlatov Rahmatkarim Mirzokarimovich-senior scientific employee of the Written Heritage Center under the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Str. Huseynzoda, 35. Telephone: (+992) 989 12 00 99, E-mail: rakhmatkarim@inbox.ru

РЕОРГАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА В КОНЦЕ XX-НАЧАЛЕ XXI ВВ.

АБДУРАШИТОВ Ф.М.

Институт истории, археологии и этнографии им.А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан

С начала 90-х годов XX века в Таджикистане начался период экономических реформ. С 1992 года началось частичное разделение горных и предгорных земель сельскохозяйственного назначения. Как и всякое преобразование, аграрная реформа не всегда протекает гладко. В результате реорганизации сельскохозяйственных предприятий наряду с институтами управления в аграрных районах Таджикистана пострадали также простые производители. В случае Таджикистана это колхозники, которые в течение десятилетий трудились на земле коллективно. Для того, чтобы минимизировать риски безработицы и защитить уязвимые слои сельского населения, Правительством Таджикистана и Президентом были приняты ряд защитных мер. Как уже выше было отмечено, одним из них был Указ Президента Республики Таджикистан от 9 октября 1995 года за № 342 «О выделении 50 тыс. гектаров земель для личного подсобного хозяйства граждан» [11,406].

В 90-е годы XX в. в Таджикистане структурные проблемы аграрного сектора решались в соответствии с Постановлением Правительства РТ “О структурной перестройке колхозов и совхозов и других сельхозпредприятий” от 11 октября 1995 г. [14,8,9]. Именно после принятия данного постановления началась реорганизация крупных хозяйств.

Начиная с 1996 года были сделаны первые практические шаги в формировании многоукладной аграрной экономики. Одним из таких укладов стало фермерство-малая форма агробизнеса на семейной основе. Однако их значимость в производстве сельскохозяйственной продукции не была велика. Это по той простой причине, что проблема становления фермерских хозяйств в Таджикистане имеет не только экономические, но и внеэкономические аспекты. А прежде всего необходимостью решения комплекса задач: экономических, правовых и социально-демографических.

Одним из первых, еще до принятия Постановления правительства о реорганизации сельскохозяйственных предприятий изменил свой правовой статус совхоз им. Абдулло Усмонова Ховалингского района. Дело в том, что данное хозяйство ранее находилось в составе республиканского животноводческого комплекса Ховалинг [8].

Важно констатировать, что после принятия Указа Президента Республики Таджикистан «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций» от 25 июня 1996 года (№522) произошли изменения не только в структуре производства, но и появилась реальная экономическая мотивация для дехкан-производителей. Другой немаловажный момент то, что государственный заказ и цены на сельскохозяйственную продукцию были законодательно закреплены свободными.

В соответствии с вышеназванным Указом, который обеспечивает преобразование крупных сельскохозяйственных предприятий и организаций - колхозов и совхозов в самостоятельные дехканские (фермерские) хозяйства, повсеместно по республике были выявлены нерентабельные колхозы и совхозы.

С целью поэтапного реформирования сельского хозяйства в соответствии с Указами Президента и Постановлениями Правительства РТ, начиная с 1996 года по республике было реорганизовано 728 сельскохозяйственных предприятий. На их базе, на первом этапе реформ, были созданы 5792 дехканских хозяйств. Количество пайщиков во вновь созданных хозяйствах составляло 787 457. Общая земельная площадь, закрепленная за реорганизованными хозяйствами, составляла в размере 2231283 га и из них 258555 га поливные земли [4,137].

То же самое происходило и с совхозами, которые первоначально были раздроблены на мелкие хозяйства. Этим и объясняется рост их количества до 1995 года. Только в 1996 году 178 совхозов были преобразованы в негосударственные формы хозяйствования.

После вступления в действие вышеназванного Положения реорганизация сельскохозяйственных предприятий проводилась ускоренными темпами. По состоянию на 1 июня 1997 года в Таджикистане из 5713 хозяйств 5490 или 96,1 процента общего их количества являются негосударственными. К 1997 году в республике создано 4963 дехканских хозяйства, за которыми закреплены 40 тысяч га земли, в том числе, в . Ленинском районе их насчитывается 1200, в Каферниганском -155, в Файзабадском -195 [1,25].

Как было отмечено, одной из приоритетных задач реформ состояла в создании разных форм хозяйственных отношений. На базе 165 хозяйств были организованы арендные предприятия. В республике успешно работали 50471 коллективных и индивидуальных арендаторов. В условиях внутрихозяйственной аренды за ними было закреплено 93165 га земли, а 58 хозяйств были преобразованы в акционерные общества открытого типа.

Кроме того, в указанный период функционировало 77717 посиракоров, (которым за труд, выделялись временные земельные участки). Они в основном выращивали зерновые, на бросовых и неиспользуемых землях на площади свыше 90 тысяч гектаров [1,26].

Вообще процесс реализации первого Указа начался повсеместно внедряться после выхода следующего Указа Президента РТ «О реализации права пользования землей», от 22 июня 1998 года № 1021. Следовательно, процесс реорганизации строго осуществлялся на основе Указов Президента и Постановлений Правительства Таджикистана. Так, в соответствии с принятыми Постановлениями за № 244 от 27 июля 1998 года было реорганизовано 124 крупных колхозов и совхозов. Спустя год, в 1999 г. по Постановлению № 247 – было реорганизовано 161 хозяйство [6,13].

Еще в феврале 1999 года Правительство РТ утвердило Постановление «Об упрощенном порядке образования и регистрации прав землепользования» от 4 февраля 1999 года № 29 и Постановление «Об упрощенном порядке определения земельного пая и его регистрации» от 4 февраля 1999 года № 30. А Постановление Правительства Республики Таджикистан от 4 февраля 1999 года установило порядок образования и регистрации прав землепользования, а также виды документов необходимые для регистрации права землепользования. Кроме того в нем было предусмотрено порядок и право Комитета по земельным ресурсам землеустройству при Правительстве Республики Таджикистан и его органами на местах определять земельный пай во всех сельскохозяйственных организациях.

Последующий процесс реорганизации проходил в соответствии с Постановлением Правительства РТ «Об упрощенном порядке образования и регистрации прав землепользования», принятого 4 февраля 1999 года за №29. Согласно утвержденному плану в 2001 году в масштабе страны было реорганизовано-120 хозяйств [6,13]. А согласно предписанию Указа Президента РТ № 1232 (9 июня 1999 года) было предусмотрено преобразовать 160 колхозов и совхозов до 30 марта 2000 года.

Другим шагом на пути земельной реформы было принятие очередного Указа Президента РТ «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций» от 2 февраля 2001 года, № 478, который повлек за собой реорганизацию 120 крупных хозяйств и создание 1355 дехканских хозяйств [12,417].

Между тем, перед организаторами реформ комиссии по реорганизации предстояло в целом завершить процесс реорганизации крупных предприятий, а на их базе создать индивидуальные, семейные и коллективные дехканские хозяйства на основе простого товарищества. Как выяснилось, во время проведения реорганизации хозяйств на общем собрании членов хозяйств, не во всех районах, хозяйствах подлежащих к реорганизации, граждане могли выступать открыто, свободно. Были случаи вмешательства органов исполнительной власти на местах при принятии решения собрания об образовании и количестве дехканских хозяйств. Именно и в основном по этой причине а) не оправдывались надежды большинства граждан, желающих

организовать семейные и индивидуальные дехканские хозяйства; б) был просрочен процесс преобразований; в) в целом негативно отразилось на ход земельной реформы и г) с точки зрения продуктивности сельскохозяйственного производства на несколько лет отбросила развитие аграрного сектора.

Эксперты Центра стратегических исследований считают, что в аграрной сфере Таджикистана было создано достаточное условие для ведения разных форм хозяйствования и жителям села было предоставлено право выбора форм собственности, что отражает демократический характер проведенных аграрных преобразований. Свои доводы специалисты аргументируют некоторыми фактами. Так, на конец 2003 г. в стране уже функционировало 16433 дехканских (фермерских) хозяйств, 182 ассоциаций дехканских хозяйств, 193 коллективных дехканских хозяйств, 37 и 248 подсобных хозяйств предприятий и организаций [15,52].

Основанием для дальнейшего ускорения темпа реорганизации стало Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2002 г. за № 385 «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций в период 2002-2005 гг.» до 1 января 2005 г. За этот период было реорганизовано 67 хозяйств. На их базе было создано 396 дехканских (фермерских) хозяйств. Количество членов во вновь созданных хозяйствах составило 85457 пайщиков. Только в 2005-году было реорганизовано 17 крупных сельскохозяйственных предприятий-колхозов и совхозов [2,17].

С целью исполнения вышеуказанного постановления в Согдийской области до 1 января 2006г. было реорганизовано 97 хозяйств [2,5]. К 1 января 2006 года в Согдийской области функционировало 7375 дехканских (фермерских) хозяйств с разной формой собственности. Только на основании Постановления Правительства РТ № 385 от 1 октября 2002 года «О реорганизации структуры сельскохозяйственных предприятий и организаций в период 2002 – 2005гг.» до 1 января 2006 года было реорганизовано 99 крупных хозяйств [2,7].

Масштабная реорганизация крупных коллективных хозяйств и разукрупнение сельскохозяйственных предприятий в районах Кулябской зоне Хатлонской области началась после выхода в свет Указа Президента РТ от 30 июня 2006 года № 1775 «О дополнительных мерах по реорганизации и реформы сельскохозяйственных предприятий». Этот указ был принят 30 июня 2006 года за № 1775 . В нем, по сути была определена дорожная карта земельной реформы.

По данным Агентства по статистике при Президенте РТ, в аграрной отрасли экономики в 2010 г. занимались производством сельскохозяйственной продукции 2278 крупных, средних, малых хозяйств и организаций. Из них - 1 колхоз, 5 - совхозов, 91 - госхоз, 1 - арендное

хозяйство, 767-ассоциации дехканских хозяйств, 849- коллективных дехканских хозяйств, 20-акционерных обществ, 126- сельхозкооперативов, 411-подсобных хозяйств при предприятиях и организациях, 7- агрофирм и 37966-деханских хозяйств [13,17].

В рассматриваемый период ускоренными темпами проводилось разукрупнение хозяйств в Согдийской области. Здесь, как и во всей республике, была проведена реформа сельскохозяйственного производства, заключающаяся в расформировании крупных сельскохозяйственных предприятий и передаче земли и скота непосредственно дехканам в аренду на долгосрочное пользование. В результате проводимых реформ в области образовались дехканские и фермерские хозяйства, непосредственно работающие на земле и заинтересованные в результатах личного труда. Число колхозов с 119 в 1992г. сократилось до 1 в 2011г., а 90 совхозов полностью ликвидированы. В 2011г. на их базе уже формировались 12772 дехканских хозяйств и 860 прочих сельскохозяйственных предприятий [3,123].

Для ускорения процессов преобразований и создания дехканских хозяйств Правительством Таджикистана было издано очередное Постановление №13-3 от 21 июня 2012 года по реорганизации крупных хозяйств. В соответствие с данным Постановлением Правительства Таджикистана было принято решение о создании на базе крупных сельскохозяйственных предприятий с общей площадью земельных участков примерно от 60 до 1800 гектаров 377 дехканских хозяйств [10].

Что касается Хатлонской области, то преимущество по использованию земель сельскохозяйственного назначения постепенно переходило к дехканским хозяйствам. Так, по данным Комитета по землеустройству и геодезии Республики Таджикистан по распределению земель по субъектам, занимающихся производством сельскохозяйственной продукции по состоянию на 1 января 2012 г. всего по республике земель сельскохозяйственного назначения составило 2112,96 тыс. га. Из них в распоряжении совхозов находилось 72,9 тыс. га, производственных кооперативов 6.1 тыс. га, межхозяйственных предприятий 92,1 тыс. га, госпредприятий 193,275 тыс. га, госпредприятий АПК 472,036 тыс. га, агрокорпораций 4,029 тыс. га, арендных предприятий 38,773 тыс. га, аграрных госпредприятий других ведомств - 4,282 тыс. га, прочих новых форм хозяйств-40,378 тыс. га, владельцев подсобных хозяйств - 69,219 тыс. га, садоводство и коллективное бахчеводство 0,120 тыс. га. Больше всего сельхозземель принадлежало-дехканским (фермерским) хозяйствам - 1119,68 тыс. га [5.46].

После принятия вышеуказанного Постановления ускоренными темпами продолжался процесс преобразования крупных хозяйств в районах Хатлонской области. В результате разукрупнения к 2013 году по области уже было создано 50 тыс. дехканских хозяйств. Здесь заметно было лидирующее положение

районов Кулябской зоны, где к тому времени было организовано свыше 20 тыс. дехканских хозяйств. По сравнению с другими районами Хатлонской области реструктуризация с большим размахом проводилась в хозяйствах Кулябского, Муминабадского, Ховалингского, Шурабадского, Фархорского, в районах им. Хамадони, Тимурмалик и Восе. Только в течение семи месяцев 2013 года в 6 районах было разукрупнено 259 хозяйств. На их базе было создано 1700 дехканских хозяйств [7].

С целью успешного проведения приватизации земли и реорганизации сельскохозяйственных предприятий во всех регионах республики на уровне каждой области, в городах и районах была создана комиссия по реорганизации сельскохозяйственных предприятий. Масштабные структурные изменения произошли в колхозах и совхозах, которые подлежали к реорганизации. В каждом из них создавались внутренние комиссии. В состав комиссии были включены представители местных органов власти, руководители хозяйств, районных управлений сельского хозяйства и земельных комитетов.

Процесс реорганизации сельскохозяйственных предприятий проходил очень болезненно. Это было связано с исторически сложившимися традиционными сельскохозяйственными производственными отношениями внутри колхозов и совхозов. Руководство по реорганизации в хозяйствах возлагалось на председателей коллективных хозяйств, которым было поручено нести персональную ответственность за исполнение решений, принятых на общем собрании.

По сути, реорганизация сельскохозяйственных предприятий была нацелена на реализацию права свободного выбора формы предпринимательства с закреплением за работниками имущественных паев и земельных долей. В целом - это изменение производственных отношений на селе.

Касательно положительных аспектов реформ, необходимо отметить, что в институциональном плане цели были достигнуты. Почти все страны с развитым аграрным сектором живут в условиях цивилизованного рынка и имеют устойчивую систему продовольственной безопасности. Что касается экономической стороны проблемы, то здесь было допущено много ошибок, особенно в стратегическом плане. Дело в том, что в тех преобразованных, но не реорганизованных крупных хозяйствах производственная стабильность сохранилась на долгие годы. В той же Хатлонской области, где в результате гражданской войны почти вся аграрная инфраструктура была разрушена, такие крупные хозяйства, как им. М. Хамадони Кулябского района, Янги Турмуш Колхозабадского района, 50 лет СССР Кубодиенского района, им. Ленина Восейского района, им. Эшбека Сатторова Джиликульского района, им. С. Турдыева района им. Хамадони, им. Ф. Саидова Бохтарского района и им. С. Сафарова Вахшского района благополучно функционировали. Более того, они

получали высокий урожай сельскохозяйственных культур. Этому способствовало в основном имеющаяся у них материально-техническая база.

Что касается негативных последствий реорганизации необходимо отметить, что в конце 90-х годов XX века, в начальном этапе процесса реорганизации, отдельные сельскохозяйственные предприятия изменили свой юридический статус. В хозяйствах были проведены внутренняя реорганизация собственности, формально коллективные хозяйства были преобразованы в частные. При этом на продажу ставили все основные средства производства, технику, строительство, даже полевые станы [9,52]. Все это привело к тому, что хозяйствам теперь негде сушить хлопок-сырец, зерно и др. Это было негативное последствие разукрупнения хозяйств.

Таким образом, реорганизацию сельскохозяйственных предприятий и организаций в Таджикистане в конце XX-начале XXI вв. трудно оценить однозначно. Она имела свои особенности. Сам процесс протекал в разных регионах по-разному, и результаты были соответствующие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асроров И.А., Эргашев Э.А. Аграрная реформа и развитие рыночных отношений в Таджикистане //Вестник таджагунив. № 1 1997.
2. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон дар давраи то соли 2015. -Душанбе 2005.
3. Гуфранов Д.Н. Особенности становления и развития сельскохозяйственных узлов в Согдийской области // Вестник ТНУ, 2016, № 2/6.
4. Замини муқаддаси Ватан. Издание Комитета по земельному управлению и геодезии Таджикистана. - Худжанд.Хуросон,2016.
5. Источник: Земельный фонд Республики Таджикистан /Комитет по землеустройству и геодезии РТ. - 2013.
6. Концепция использования земель в Республике Таджикистан.-Душанбе,2004. - С.13.
7. Минбари халқ. 24 октября 2013 года.
8. Народная газета . 4 апреля 1992 года.
9. Садриддинов С., Хомидов А. Факторы развития земледелия Таджикистана. - Душанбе, 2016.
10. Сайт Адлия Министерства юстиции РТ. Постановление Правительства Республики Таджикистан №13-3 от 21 июня 2012 г.
11. Свод законов и другие нормативно-правовые акты о земле. – Душанбе, 2004.
12. Свод законов и другие нормативно-правовые акты о земле. - Душанбе, 2014.
13. Статистический сборник. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. - Душанбе, 2010 г.
14. Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Отчет 2002 г. Стратегия развития агропромышленного комплекса Таджикистана.

15. Текущий архив ЦСИ РТ 2004г. О научно-исследовательской работе в сфере АПК.

РЕОРГАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА В КОНЦЕ XX-НАЧАЛЕ XXI ВВ.

С первых лет приобретения государственной независимости, Таджикистан столкнулся с трудностями в деле реформирования экономики, в том числе и в сельскохозяйственной сфере. В статье рассматриваются вопросы реорганизации сельскохозяйственных предприятий в Таджикистане, социальная, экономическая и политическая жизнь сельского населения республики в годы независимости. Особое внимание уделено развитию законодательства в сфере землепользования. Также освещаются основные этапы, особенности и тенденции реорганизации аграрного сектора в Республике Таджикистан в конце XX и начале XXI века.

Ключевые слова: *реформа, трансформация, реорганизация независимость, земельная реформа, дехканское хозяйство, аграрный сектор, указы, преобразования.*

АЗНАВСОЗИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРЁБИИ БАХШИ АГРАРӢ ДАР ОХИРИ АСРИ XX ВА АВВАЛИ АСРИ XXI

Солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон дар ислоҳоти иқтисодӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ мушкилоти зиёд дошт. Мақолаи мазкур ба масъалаҳои тағйирёбии корхонаҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон, ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ дар давоми солҳои истиқлолият баҳшида шудааст. Таваҷҷуҳи махсус ба рушди конунгузорӣ дар соҳаи истифодаи замин зоҳир карда мешавад. Ҳамчунин, дар мақола марҳилаҳои асосӣ, хусусият ва тамоюлҳо дар соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири охири асри XX ва аввали асри XXI инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: *ислоҳот, трансформатсия, азнавсозӣ, истиқлолият, ислоҳоти замин, хоҷагии дехқонӣ, баҳши аграрӣ, қарорҳо, тағйирот.*

REORGANIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF TAJIKISTAN IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE LATE TWENTIETH AND EARLY TWENTY-FIRST CENTURIES

From the first years of the acquisition of state independence, Tajikistan faced difficulties in reforming the economy, including in the agricultural sector. The article deals with the reorganization of agricultural enterprises in Tajikistan, the social, economic and political life of the rural population of the republic during the years of independence. Particular attention is paid to the development of legislation in the field of land use. Also highlights the main stages, features and trends in the reorganization of the agricultural sector in the Republic of Tajikistan in the late twentieth and early twenty-first century.

Key words: *reform, transformation, reorganization, independence, land reform, dekhkan farm, agrarian sector, decrees, transformations.*

Сведения об авторе: Абдурашитов Фозил Маматович-доктор исторический наук, заместитель директор по науке и образованию Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Телефон: (+992) (37) 2212093, мобильный тел: (+992) 935700205 E-mail: fozil-62@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурашитов Фозил Маматович-доктори илмҳои таърих, муовини директор оид ба илм ва таълими Институди таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: (+992) (37) 2212093, мобилӣ тел: (+992) 935700205 E-mail: fozil-62@mail.ru

Information about the author: Abdurashitov Fozil Mamatovich-Doctor of Historical Sciences, deputy director for science and study of the Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish of the Academy of Sciences, Republic of Tajikistan. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel: (+992) (37) 2212093, Mob.: (+992) 935700205 E-mail: fozil-62@mail.ru

ОМИЛҲОИ МИНТАҚАВӢ ВА БАЙНАЛМИЛАЛИИ ПИРӢЗИИ ҶУНБИШИ «ТОЛИБОН» ДАР СОЛҲОИ 90-УМИ САДАИ ХХ ВА ШАКЛГИРИИ МАРКАЗҲОИ МУҚОВИМАТИ ЗИДДИ ТОЛИБОН

А.М. НУР

Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷунбиши «Толибон» баъд аз оғози фаъолияти худ дар муддати кӯтоҳ тавонист минтақаҳои васеи Афғонистонро дар ҷануб зери тасарруфи худ дарорад. Дар пешравиҳои толибон ва зери назорат қарор додани аксари ҳудуди ин кишвар, бешубҳа омилҳои минтақаӣ ва байналмилалӣ мусоидат намуданд. Ба ибораи дигар, толибон аз берун ҳамачониба кӯмак ва барои саҳттар намудани низоми худ ташвиқ мешуданд. Ба таҳримҳои Созмони Милали Муттаҳид бар зидди ҳукумати «Толибон» нигоҳ накарда, сафи исломгароёни тундрави хоричӣ дар Афғонистон зиёд мешуд. Дар Афғонистон ҷудоихоҳони чечен, ифротӣни исломӣ аз Бангладеш, Филиппин, Алҷазоир, Кения, Покистон, Ёзбекистон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Хитой ва дигар кишварҳо паноҳ бурда, дар урдугоҳ ва пойгоҳҳои террористии «Ал-Қоида» машқ мекарданд ва барои анҷом додани амалиёти террористӣ дар мамлакатҳои худ омодагӣ мегирифтанд [3, 97].

Дар минтақаҳои гуногуни Афғонистон даҳҳо пойгоҳ ва марказҳои машқи террористони байналмилалӣ ташкил ёфта буданд. Бештар аз 20 чунин пойгоҳ дар Кобул ва атрофии он вучуд дошт. Танҳо дар хобгоҳҳои аскарӣ наздикии маҳаллаи Ришхур таҳти роҳбарии Қорӣ Сайфуллоҳ Ахтар (ҳамсафи покистонии Усома бинни Лодан) ва 100 нафар мураббӣён беш аз як ҳазор нафар ҷангҷӯӣ машқ мекард. Дар ҳуди маркази таълимии Ришхур дар ҳудуди 600 нафар ба омӯзиши амалиёти террористӣ машғул буданд. Дар пойгоҳи дигаре дар Чоросиёб садҳо араб, уйғур ва филипинӣ таълим мегирифтанд. Дар маркази низомии дар наздикии Айнак (вилояти Лугар) мавҷуд буда арабҳо шеваҳои амалиёти таҳрибкорӣро террористиро меомӯхтанд. Ҷангиёни Ҳаракати Исломии Ёзбекистон, тоҷикҳо, чеченҳо дар пойгоҳҳои Кобул ва Мазори Шариф таълим мегирифтанд [1, 21].

Миқдори зиёди чунин таълимгоҳҳо дар вилоятҳои Нангархор, Қандаҳор, Хуст, Пактиё, Ҳилманд, Лугар, Кундуз, Балх, Ҳирот, Зобул, Ҷузҷон, Урузгон, Ғазнӣ, Вардак фаъолият менамуданд. Ҷунбиши «Толибон» бо гурӯҳ ва аҳзоби ифротии Покистон ва кишварҳои дигари исломӣ робита ва ҳамкории наздик дошт.

Ба қавли коршиносон моҳи январӣ соли 2001 дар мадрасаи «Ҳокония»-и Пешовар ҳамоини аҳзоби радикалии исломии Покистон

«Ҷамоати уламои исломӣ», «Ҷамоати исломии Покистон», «Сипоҳи саҳоба», «Ҷамоати аҳла-л-ҳадис», «Ал-ихвон», «Таҳрики исломӣ», «Таҳрики нифози шариат», «Ҳаракату-л-ҷиҳод», «Ҳаракату-л-муҷоҳиддин», «Ҷамиату-л-муҷоҳиддин» ҷиҳати пуштибонӣ аз «Толибон» баргузор шуда, он ҷаласа «Шӯрои ҳимоя аз ҷунбиши «Толибон» ташкил гардид ва қарор шуд, ки молҳои амрикоӣ дар Покистон таҳрим шаванд.

Ҳамон вақт роҳбарияти «Толибон» дар бораи ба ҷангиёни «Ҷамоати уламои исломӣ» додани пойгоҳи калонтарини таълими ҷангиён «Спин Шаг» дар вилояти Пактиё қарор қабул кард. Дар назар буд, ки толибони мадориси Покистон баъди таълим гирифтанд дар ин пойгоҳ ба ҷабҳаи шимол фиристода мешаванд. Ду пойгоҳи дигар дар Хуст-пойгоҳи «Ҳолид ибни Валид» ва «Муовия» дар ихтиёри ҷангҷӯёни созмони «Ҳаракату-л-ансор»-и Покистон гузошта шуда буд ва ҷангҷӯён баъди таълим гирифтанд ба Кашмир, ба ҷанги зидди Ҳиндустон фиристода мешуданд [2, 10].

Ба қавли муҳаққиқи рус М.Р. Арунова моҳи августи соли 2000 дар шаҳри Музаффарободи Покистон маҷлиси махфии ҷонибдорони Усома бинни Лодан аз созмонҳои «Ал-Қоида» ва гурӯҳҳои тундрави покистонӣ «Ҳаракату-л-ансор», «Ҳизби исломӣ», «Ҳаракату-л-муҷоҳиддин», «Ҷамоати таблиғ ва даъво», «Лашкари таиба» ва «Ал-Бадр» бо иштироқи раҳбари «Ҳаракати исломии Ёзбекистон» Тоҳир Юлдошев ва намояндаи ҷудоихохони чечен баргузор гардид. Дар он ҷаласа дар бораи афзун намудани ёрии моддӣ ба ҲИҶ ва ташкили «Қароргоҳи мусоидат ба ҲИҶ» қарор қабул гардид. Дар ин ҷаласа ҲИҶ ягона гурӯҳи мусаллаҳе хонда шуд, ки метавонад муборизаи мусаллаҳонаро ба муқобили низомҳои ҳоким дар Осиёи Марказӣ идома диҳад [1, 22].

Дар бораи нақши Покистон дар ташкилу ҳимоят ва таъмини «Толибон» матолиби зиёд навишта шудааст ва новобаста аз он, ки ҳукуматдорони Покистон изҳори муҳофиза накардан мекунанд, аммо ин амали онҳо инкор карда намешавад. Покистон на танҳо Ҷунбиши «Толибон»-ро бо мусоидати Амрикою англисҳо ва кӯмаки молии Арабистони Саудӣ ба вучуд овард, балки дар солҳои охир зери пӯшиши толибон низомӣ артиши Покистон дар Афғонистон бар зидди давлати исломӣ меҷангиданд. Барои тасбит ин даъво роҳбарони давлат далелҳои раднопазир доштанд. 9-уми августи соли 1999 Аҳмадшоҳ Масъуд изҳор кард, ки «толибон муҳраи сиёсати Покистон дар Афғонистон мебошанд». Ӯ дар мусоҳиба бо хабарнигори рӯзномаи фаронсавии «Либерасион» изҳор кард, ки акнун 3 то 5 ҳазор сарбози покистонӣ дар Кобул мустақар шудаанд. Аҳмадшоҳи Масъуд афзуд, ки асомии мақомоти артиши Покистон мустақар дар Кобулро, ки дар давлати толибон масъулиятҳои муҳиме ба уҳда доранд, дар даст дорад. Ба далели ҳуҷуми нерӯҳои ӯ Покистон маҷбур шудааст, то як ҳазор сарбози дигар ба Кобул интиқол диҳад [6, 263].

Моҳи августи соли 1999 хабарнигори покистонӣ Аҳмад Рашид, ки коршиноси барҷастаи умури Афғонистон аст, дар посух ба саволҳои хабарнигори радиои Би-Би-Си гуфта буд, ки дар Афғонистон ҳазорон покистонӣ якҷоя бо толибон мечанганд. Аҳмад Рашид шахсан бо ин покистонӣҳо дар Афғонистон суҳбат карда буд ва онҳо шаҳрванди Покистон буданашонро пинҳон намекарданд. Аҳмад Рашид мегӯяд, ки чандсад нафар покистонӣ ба Хирот, Кундуз, Мазори Шариф фиристода шудаанд ва бештари онҳо дар Кобуланд [6]. Дар ҳамон рӯзҳо Сибғатулло Мучаддадӣ дар мусоҳиба ба ин радио, аз ҷумла гуфт: «Дар ҷаридаи «Машриқ» возеҳ навиштаанд, ки 5 ҳазор фавҷи покистонӣ ҳамроҳи 400 араб дохили Кобул шуданд барои кӯмаки толибҳо. Мо афғонҳо ба ватани худ рафта наметавонем, ҳазорон покистонӣ рафта метавонад. Инҳо ҷӣ мекунанд, ҷӣ кор доранд ғайр аз ҷанг» [8].

Аммо ҷомеаи ҷаҳонӣ, кишварҳои муқтадир ҳарфҳои Раббонӣ ва Масъудро дар бораи таҷовузи Покистон гуё намешуниданд. Ин дар ҳоле буд, ки намояндаи хоси Сармуншии Созмони Милали Муттаҳид дар умури Афғонистон Аҳзар Иброҳимӣ изҳор карда буд, ки «мудохилоти нерӯҳои хориҷӣ дар Афғонистон ба ҳадде рӯшан шудааст, ки рӯзномаҳо ва ҷароиди Покистон ба таври аланӣ ба он эътироз менамоянд» [9, 204].

Аз мудохилаи рӯирости артиши Покистон ҷасадҳои покистонӣҳо, ки баъд аз ҳучуми толибон ба шимоли Кобул дар майдони ҷанг барҷо монда буданд далолат мекард. Муҳаққиқи афғонистонӣ Соҳибназар Муродӣ номи 11 нафар низомӣни покистониро дар китоби худ овардааст, ки аз рӯи шиносномаҳои ташхис шуда буданд [6, 264].

Ҳар ки авзои Афғонистонро мушоҳида мекард, наметавонист як тамоилро набинад, ки сиёсати саҳтгиронаи «Толибон» дар мавриди ҳуқуқи занон, қору таҳсили онҳо, душманӣ бо суннатҳои мардум, душманӣ бо Амрико ва ғайра боиси хушнудии баъзе ҳалқаҳои пурнуфузи исломӣ мешуд. Ин доираҳо, ки аз сиёсати ҳукуматҳои худ ва кишварҳои Ғарб норозӣ буданд, дар фаъолияти толибон як навъ эътирози ҷасуронаро ба муқобили низоми мавҷудаи байналмилалӣ бо роҳбарии ИМА медиданд. Ин буд ки баъди амалҳои толибон, ки муҳолифи ҳуқуқи башар ва қоидаҳои пазируфташудаи байналмилалӣ буданд, аз як сӯ шумораи довталабони хориҷӣ дар Афғонистон зиёд мешуд ва аз тарафи дигар маблағҳои зиёди пулӣ ба Қандаҳор меомад. Тундравони исломӣ ба Афғонистон ба хогири интиқомгирӣ меомаданд, мехостанд ба эътирози толибон ҳамроҳ шаванд.

Аз рӯи баъзе маълумотҳо баъд аз хароб кардани мучассамаҳои Буддо дар Бомӣ шумораи довталабони хориҷӣ дар Афғонистон 10 баробар афзуд. Мусаллам аст, ки толибон ба ин пул ва нерӯи ҷангӣ зарурат доштанд ва ҳамаи ин фавҷи террористӣ ба муқобили «Иттиҳоди шимол» равона мешуд.

Рохбари «Толибон» Мулло Муҳаммад Умар соли 2001 дар рафти як чаласаи серӯза дар Қандаҳор фаъолияти ҳамаи гурӯҳҳои хориҷии Афғонистонро танзим кард. Рохбарии тамоми гурӯҳҳои араб, ки дар Афғонистон қарор доштанд, ба уҳдаи Усома бинни Лодан, рохбарии гурӯҳҳои Осиёи Миёна, Туркистони Шарқӣ ва Чин ба уҳдаи Қорӣ Тохирҷон ва рохбарии тундравони Покистон, Кашмир, Бангладеш ва Бирма ба зиммаи Мавлоно Масъуд Азҳар гузошта шуд ва фармондеҳии низомии тамоми мучоҳиддини хориҷиро дар Афғонистон Ҷумъабойи Намангонӣ ба уҳда гирифт [4, 50].

Ҳамин тавр, толибон на танҳо террористи рақами якум-Усома бинни Лоданро ба Амрико наредоданд, балки аз пайи афзоиши нерӯҳои хориҷӣ ва танзими фаъолияти онҳо дар Афғонистон буданд.

Дар чунин шароит ҷомеаи ҷаҳонӣ тадриҷан ба фикри табдил ва ё ислоҳи низомии толибон мерасид. Аммо дар Афғонистон чунин шахсиятҳои дар гузашта машҳур ба мисли Абдуррашид Дӯстум, Муҳаммадкарим Халилӣ, Муҳаммад Исмоилхон, Муҳаммад Муҳаққиқ ё аз ҷаҳони Афғонистон хориҷи шуда буданд ва ё дигар барои идомаи муборизаҳо сипоҳ наредоданд. Ба ҳар сурат дар ибтидои асри нав зехнияти ҷомеаи байналмилалӣ нисбат ба аъмоли толибон тағйир ёфта буд. Аммо амрикоӣҳо ба Аҳмадшоҳ Масъуд эътимод наредоданд ва ӯро як фармондеҳ, мисли дигар фармондеҳоне, ки дар Афғонистон зиёд буданд, медонистанд. Бар замми ин ба гуфтаи Қосимшоҳ Искандаров онҳо Аҳмадшоҳ Масъудро бисёр шахси худхоҳ ва муҳолифи ҳар гуна созиш бо муҳолифон медонистанд [3. 88].

Бо вучуди ин кишварҳои муктадирӣ ҷаҳон хоста ва ё нохоста маҷбур буданд бо Аҳмадшоҳ Масъуд музокира кунанд. Зеро ифротгарии толибон, душманӣ бо осори бостонӣ ва фарҳанги миллӣ, ҳамкорӣ бо террористони байналмилалӣ, нақзи ҳуқуқи башар, наслкушӣ ва сарпечӣ аз талаботи ҷомеаи байналмилалӣ ҷеҳраи Аҳмадшоҳро бар хилофи тасавури аврупоӣён як ҷеҳраи муътадил ва омода ба музокира муаррифӣ намуд. Дар Парламенти Аврупо хошанд аз наздик бо Аҳмадшоҳ мулоқот кунанд, суҳанҳо ва пешниҳодоти ӯро бишнаванд. Аҳмадшоҳ Масъуд-фармондеҳи нерӯҳои муқовимат бо даъвати Раиси Парламенти Аврупо хонум Никол Фонтен рӯзи 3-юми апрели соли 2001 ба Фаронса парвоз кард. 4-уми апрел мулоқоти расмӣ миёни Масъуд ва вазири умури хориҷаи Фаронса доир шуда, 5-уми апрел дар Парламенти Аврупо дар шаҳри Страсбург пазирай гардид ва бо раиси Парламент, намоёндагони фраксияҳои мухталифи он, бо либералҳову сотсиалистҳо ва дигар гурӯҳҳои парламентӣ мулоқоту суҳбатҳои муфид анҷом дод. Баъд аз диду боздидҳо дар Страсбург Аҳмадшоҳ Масъуд 6-уми апрел бо даъвати расмӣ Иттиҳодияи Аврупо ба Брюссел сафар намуд. Дар ин шаҳр ӯ бо Раиси Иттиҳодияи Аврупо Хавер Солано, раиси робитаҳои хориҷии ин созмон ва вазири корҳои хориҷии

Белгия, ки баъд аз ду моҳ раёсати Иттиҳоди Аврупоро ба уҳда мегирифт, дидор ва гуфтугӯ намуд. Баъд аз ду рӯзи иқомат дар Белгия Аҳмадшоҳ Масъуд дубора ба Фаронса ва аз онҷо 9-уми апрел ба Душанбе бозгашт ва 10-уми апрел бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мулоқот намуда, ўро аз натиҷаи сафараш иттилоъ дод. Баъд аз зӯҳри ҳамагон рӯз дар маҷлисоҳои Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Аҳмадшоҳи Масъуд бо намоёндагони паноҳандагони Афғонистон-муқими Душанбе, аҳли илму адаби ин кишвар, олимон, хабарнигорони дохилию хориҷӣ, дипломатҳо мулоқот намуда, дар бораи сафари худ ва дидорҳои худ бо мақомоти аврупоӣ суҳбат намуд.

Аҳмадшоҳи Масъуд дар ин мулоқот изҳор кард, ки як бахши мулоқоти ӯ бо шахсиятҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ дар Аврупо тавзеҳ ва фаҳмондани сиёсати Давлати исломии Афғонистон нисбат ба риояи ҳуқуқи башар, махсусан ҳуқуқи занон, ки нисбат ба ҷамъиятро ташкил мекунад, нисбат ба интиҳобот ва ғайра будааст. Аҳмадшоҳи Масъуд гуфт: «Дар иртибот ба интиҳобот, ман инро яке аз роҳи ҳалҳои асосии имрӯз ва фардои кишварам медонам, назари шахсии ман ва ҷамъии мо ин аст, ки бидуни интиҳобот ва бидуни омадани як низоми демократӣ дар Афғонистон сарнавишт ва ояндаи кишвар ба ҳеҷ сурат таъйин шуда наметавонад. Фақат низоме метавонад сулҳи давомдорро дар кишварам тазмин кунад, ки ба иродаи мард ва зани Афғонистон ба вучуд омада бошад» [8].

Ба қавли Аҳмадшоҳи Масъуд он чизе ки дар ҳама мулоқотҳо ӯ таъкид мекардааст, он буда, ки ҷомеаи Аврупо бояд дар ҷиҳати овардани сулҳ дар Афғонистон талош ва кӯшиш намояд. «Аммо, - гуфт Аҳмадшоҳ, - ман ба онҳо тафҳим намудам, ки овардани сулҳ дар Афғонистон имконпазир нест, магар ин ки омили аслии ҷанг дар Афғонистон шинохта шавад, ки омили аслии ҷанг дар Афғонистон Покистон ва урдуи Покистон аст. Дар иртиботи муҳофизаи Покистон фармондеҳи Ҷабҳаи муттаҳид гуфтааст, ки назди ҳама мақомоти расмӣ ва ғайри расмӣ Аврупо ва муҳоҷирини афғонӣ ҳеҷ шубҳа боқӣ намондааст [10].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ин сафари Аҳмадшоҳи Масъуд Давлати исломӣ ва Ҷабҳаи муттаҳид аз як инзивоии сиёсӣ берун омада, аз зои Парлумони Аврупо қаноат ҳосил карданд, ки пайкори муқовимат дар Афғонистон ҳатман идома хоҳад ёфт ва шоиста аст ин ки дасти ёрии Аврупо барои қоматбандии ин пайкор ба Афғонистон бирасад, то ин пайкор муваффақ шавад» [7, 340].

Аҳмадшоҳи Масъуд тавонист чехраи воқеии толибон, сиёсати онҳо ва моҳияти ҷанг, сиёсати Покистон дар Афғонистон ва ҳадафҳои стратегӣ ин кишварро ифшо намояд.

Дастоварди муҳими сафари Аҳмадшоҳи Масъуд ин буд, ки ӯ тарҳи мушаххасро барои ҳалли бӯҳрони Афғонистон пешниҳод кард. Ин тарҳ аз се нуктаи муҳим иборат буд:

1. Фишори лозими сиёсӣ ба Покистон, то даст аз мудохила бардорад.
2. Тақвияи муқовимат дар доҳили Афғонистон.

3. Бардоштани гоми амалӣ дар расонидани кӯмакҳои башарӣ ба Афғонистон.

Дар рӯзҳои сафари Аҳмадшоҳи Масъуд ба Аврупо воқеан дар ҷабҳаи зидди «Толибон» як тағйироте дар ҳоли шаклгирӣ буд. Пеш аз ҳама ташкили ҳастаҳои муқовимат дар Бомӣён, Кунарҳо, қисматҳои ғарб ва ҷанубу ғарб ва шимоли Афғонистон оғоз гардид. Шахсиятҳои бонуфуз ба мисли Абдурашид Дӯстум, Исмоилхон, Карим Халилӣ, Ҳоҷӣ Абдулқодир ва дигарон ханӯз пеш аз сафари Масъуд дар шаҳри Машҳади Ҷумҳурии исломии Эрон чамъ омада, пиромуни роҳҳо ва шеваҳои мубориза ба муқобили «Толибон», кушодани ҳастаҳои муқовимат дар манотиқи дигар ба баҳс нишаста буданд [5, 603].

Ҳамин тавр, дар баҳори соли 2001, на танҳо як таҳаввули муҳиме дар вазъи байналмилалӣи Давлати исломии Афғонистон ба вучуд омад ва муяссар гардид, то ҷомеаи байналмилалиро то ҳаде ба ҳаққонияти муборизаи худ ва таҷовузи Покистон ва терроризми байналмилалӣ ба Афғонистон ва хатари он бовар кунонад, балки инчунин нишонаҳои возеҳи густариши мубориза ба муқобили толибон ба назар мерасид. Дар сурати кушодашавии ҷабҳоти нав дар ҷанубу шимол, шарку ғарб ва маркази Афғонистон нерӯҳои толибон дар ҷанд минтақа даргир мешуданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки толибон дар он замон дар сарбозгирӣ аз доҳили Афғонистон мушкили зиёд доштанд ва барои ҳамин покистониҳо маҷбур буданд ҳар чи бештар сарбозони урдуи худро ба Афғонистон бифиристанд. Баъди сафари Аҳмадшоҳи Масъуд ба Аврупо умедворӣ ба вучуд омаданд, ки ҷомеаи аврупоӣ ва ҷаҳонӣ фишорро сари Покистон зиёд карда, манъи таҷовузи мустақими ӯ мешаванд ва ин ба Ҷабҳаи муттаҳид имкон меод дар самти асосӣ-дар минтақаи Таҳор ва дар шимоли Кобул ҳуҷумро ба муқобили толибон оғоз кунад.

АДАБИЁТ

1. Афганистан: процессы генезиса международного терроризма 2000-2001 гг. // Афганистан на переходном этапе (сентябрь 2001-июнь 2002 г.). - М., 2002. - 220 с.
2. Искандаров Қ. Афғонистон дар ибтидои қарни XXI. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 236 с.
3. Искандаров Қ. Афғонистон: толибон ва ташаккули марказҳои террористӣ / Қ. Искандаров. - Душанбе, 2003. - 236 с.
4. Мужда В. Афғонистон ва панҷ соли салтаи толибон / В. Мужда. - Пешовар, 2002. - 166 с.

5. Муродӣ С. Афғонистон дар садаи бустуякум (аз Абдурраҳмон то Карзай)/С.Муродӣ. –Кобул, 2014.-869 с.
6. Муродӣ С. Аҳмадшоҳ Масъуд ва таҳаввулоти даҳаи ҳаштод дар Афғонистон/ С.Муродӣ.-Кобул, 2002. -453 с.
7. Фарходӣ Р. Нигарониҳои Аҳмадшоҳ Масъуд дар моҳҳои вопасини зиндагӣ. Аҳмадшоҳ Масъуд шаҳиди роҳи озодӣ.Ҷ.1/ Р. Фарходӣ.- Кобул: Бунёди Шаҳид Масъуд, 2003. -430 с.
8. Ваҳдат.-1999.- 5 авг.
9. Инсиҷом. Шумораҳои 12-14, 1380 (2001).
- 10.Ҳамбастагӣ.- 2001.-20 апр.

ОМИЛҲОИ МИНТАҚАВӢ ВА БАЙНАЛМИЛАЛИИ ПИРӮЗИИ ҶУНБИШИ «ТОЛИБОН» ДАР СОЛҲОИ 90-УМИ САДАИ ХХ ВА ШАКЛГИРИИ МАРКАЗҲОИ МУҚОВИМАТИ ЗИДДИ ТОЛИБОН

Муаллиф дар ин мақола бо таъя ба манбаъҳои боэътимод омилҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ пирӯзии барқосои «Толибон»-ро дар минтақаҳои ҷанубии Афғонистон баъд аз зуҳури онҳо дар соли 1994 ба риштаи таҳқиқ кашида, раванд ва пайомади ташкили садҳо пойгоҳҳои тамрини террористони байналмилалӣ дар навоҳии гуногуни кишвар таҳлил намуда, таъкид дошта аст, ки дар Афғонистон даҳҳо пойгоҳ ва марказҳои машқи террористони байналмилалӣ ташкил ёфта буданд. Аз ҷумла, беш аз 20 ҷунин пойгоҳ дар Кобул ва атрофии он вучуд дошт, ки дар онҳо садҳо нафар террористони байналмилалӣ аз кишварҳои арабӣ, Чин, Филипин, Тоҷикистону Русия ва даҳҳо кишвари дигар усулҳои террору даҳшатафканиро меомӯхтанд. Дар мақола аз фаъолияти ин таълимгоҳҳо дар Кобул, Лугар, Нангарҳор, Қандаҳор, Хуст, Пактиё, Ҳилманд, Қундуз, Балх, Ҳирот, Зобул, Ҷузҷон, Урузгон, Ғазнӣ, Вардак ва ғайра ишора шудааст.

Дар мақола ба нақши Покистон ҳамчун тарафи муҳими ҷанг дар Афғонистон тавачҷуҳи махсус зоҳир шуда, муаллиф ба хулосае омадааст, ки Покистон на танҳо Ҷунбиши «Толибон»-ро бо мусоидати Амрикою англисҳо ва кӯмаки молии Арабистони Саудӣ ба вучуд овард, балки дар солҳои охир зери пӯшиши толибон қисмҳои низомии артиши Покистон дар Афғонистон бар зидди Давлати исломии Афғонистон ҷангида, амалан аз тарафи Покистон бар зидди Афғонистон таҷовузи мусаллаҳона сурат гирифта буд.

Муаллиф тамоили амалишавии сиёсати саҳтгиронаи «Толибон»-ро дар мавриди ҳуқуқи занон, қору таҳсили онҳо, душманӣ бо суннатҳои мардумро таҳлил намуда, инчунин аҳамияти сафари Аҳмадшоҳи Масъуд-фармондеҳи Ҷабҳаи муттаҳид ба Аврупо ва тамоили шаклгирии мучаддади ҳастаҳои муқовимати зиддитолибонӣ тадқиқ шудааст.

Калидвожахо: *Аҳмадшоҳ Масъуд, Чабҳаи муттаҳид, муқовимат, толибон, Покистон, Аврупо, Парлумони Аврупо, терроризм.*

РЕГИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФАКТОРЫ ПОБЕДЫ ДВИЖЕНИЯ «ТАЛИБАН» В НАЧАЛЕ 90-Х ГГ. XX В. И ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕНТРОВ СОПРОТИВЛЕНИЯ ПРОТИВ ТАЛИБОВ

В статье на основе источников исследованы региональные и международные факторы молниеносных побед талибан в южных провинциях, после их появления в 1994 г. Автор, анализируя процесс и последствия создания сотни баз по подготовке международных террористов в различных регионах страны, отмечает, что в них были созданы и действовали десятки лагерей по подготовке международных террористов. Указывается, что только в г. Кабуле и его окрестностях были созданы более 20 лагерей, в которых сотни международных террористов из арабских стран, Китая, Филиппин, Таджикистана, Узбекистана, России и десятка других стран изучали методы осуществления террора. В статье обращается внимание на деятельность таких лагерей подготовки террористов в Кабуле, Логаре, Нангархаре, Кандагаре, Хосте, Пактии, Гилменде, Кундузе, Балхе, Герате, Заболе, Джузджане, Урузгане, Газни, Вардаке и т.д.

Автор приходит к выводу что Пакистан не только при содействии США, Великобритании и финансовой помощи Саудовской Аравии принимал участие в формировании «Талибан», но оказывал талибам военную помощь - отдельные части регулярной армии Пакистана принимали участие в боевых действиях на стороне талибов против Исламского государства Афганистан.

Автор указывает на жесткую политику «Талибан» в сфере прав женщин, в том числе их права на труд и учебу. А также разрушение памятников Будды и вражды с национальными традициями.

В статье также определяется значение поездки Ахмадшаха Масуда - командующего Объединенным фронтом в Европу и тенденции формирования центров антиталибовского сопротивления.

Ключевые слова: *Ахмадшах Масуд, Объединенный фронт, сопротивление, талибы, Пакистан, Европа, Европейский парламент, терроризм.*

REGIONAL AND INTERNATIONAL FACTORS OF THE VICTORY OF THE TALIBAN IN THE EARLY 90'S. XX CENTURY AND THE FORMATION OF RESISTANCE CENTERS AGAINST TALIBAN

On the basis of reliable sources, the article examines regional and international factors of lightning victories of the Taliban in the southern provinces after their appearance in 1994. The author, analyzing the process and the consequences of setting up hundreds of bases for training international terrorists in various regions of the country, notes that dozens of camps for training international terrorists were established and operated in various regions of Afghanistan. It is indicated that more than 20 camps were created in and around Kabul alone, in which hundreds of international terrorists from Arabic countries, China, Philippines, Tajikistan, Uzbekistan, Russia, and dozens of other countries have learned methods of terror. The article draws attention to the activities of such terrorist training camps in Kabul, Logar, Nangarhar, Kandahar, Khost, Paktia, Helmand, Kunduz, Balkh, Herat, Zabul, Jowzjan, Uruzgan, Ghazni, Wardak etc.

The article defines the role of Pakistan as an important side of the war in Afghanistan. The author concludes that Pakistan not only with the assistance of the United States, Great Britain and financial assistance from the Saudi Arabia took part in the formation of the Taliban, but also provided military assistance to the Taliban - separate parts Pakistan's regular army took part in the fighting on the side of the Taliban against the Islamic State of Afghanistan.

The author researches the trends in the implementation of a tough Taliban policy in the sphere of women's rights, including their right to work and study, the destruction of Buddha's monuments, and enmity with national traditions.

The article also explores the significance of the trip of Ahmad Shah Massoud-commander of the "United Front" to Europe, and the tendencies of formation of anti-Taliban resistance centres.

Keywords: *Ahmad Shah Massoud, United Front, Resistance, Taliban, Pakistan, Europe, European Parliament, terrorism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ато Муҳаммади Нур-унвонҷӯи Маркази мероси хатти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Хусейнзода, 35.

Сведения об авторе: Ата Мохаммад Нур-соискатель Центра письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, улица Хусейн-заде, 35.

Information about the author: Ato Muhammad Nur-applicant of the Written Heritage Center under the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Str. Huseynzoda, 35.

*ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАЪХАЗШИНОСӢ -
ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ -
HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY*

**ИНЪИКОСИ ХУРӢЧИ СИНБОДИ МУҒ
ДАР МАНОБЕИ ТАЪРИХИИ АСРҲОИ IX-XIII**

Ҳамза КАМОЛ

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи А. Дониши АИ ҚТ

Абумуслими Хуросонӣ бо барандохтани хилофати бани Умия дар Хуросон, бо вучуди ин ки хурӯчи ӯ оҳанги озодибаш надошт, аммо ба пайкари худкомагии аъроб зарбаи сангин ворид сохт ва бартарихоии ононро дар ҳукумат кардан зери суол бурд. Марги фочиабори ӯ сароғози муборизаҳои баъдӣ дар Хуросону Варорӯд алайҳи аъроб гардид. Хунбаҳои Абумуслим баҳонаи аксари шӯришҳои ин замон дар Хуросон ва Варорӯд ба ҳисоб мерафт ва зимнан ҳамаи ин саркашиҳо дорои гароише ба афкори хатарнок нисбат ба ислом буд.

Бояд зикр кард, ки фирқаҳои нохушнуд аз араб дар Хуросон муддатҳо пештар аз қатли Абумуслим дар ин сарзамин фаъолият мекарданд. Абумуслим бо онҳо робитаи дугона дошт: он ҷо ки барояш судманд буд ба онҳо аз дари муфохима ва мусолиха ворид мешуд ва он ҷо ки бими тачовуз аз ҳудуди андешаҳои мазҳабӣ ва густоҳии онҳо мерафт, онҳоро зери фишор қарор меод ва дар хабар аст, ки ҳатто бисёре аз ононро мекушт. Онон низ аксуламал нишон меоданд ва бино ба иттилои «Мучмалу-т-таворих» «Абумуслихро захр дода буданд, чунон-к мӯй ва пӯст боз гузошт» [1, 329].

Нахустин намои яъс ва безории ҳамагонӣ аз қатли Абумуслим, ки боризтарин эҳсоси нохушнудӣ аз сиёсатҳои ҳукумати Аббосиён буд, дар шӯриши Синбоди Муғ (сокини деҳи Оҳани Нишопур) падидор гардид, ки ду моҳ пас аз марги Абумуслим рух дод [2, 1454] ва он яқинан ҷанбаи динӣ дошт.

Тибқи ахбори Табарӣ Абумуслим 25 шабони соли 137 х.к. мусодиф ба 13 феввали соли 755 ба дастури Мансури Аббосӣ ба қатл мерасад [3,4154]. Дар «Мучмалу-т-таворих ва-л-қисас» ин воқеа 26 шабони соли 137 х.к. баробар ба 14 феввали соли 755 зикр шудааст [1, 326-327].

Оғози хурӯчи Синбодро, ки Балъамӣ ду моҳ баъд аз қатли Абумуслим гуфтааст, метавон нимаи аввали моҳи апрели соли 755 донист.

Соли 133 х.к. /750-751 Шарик ибни Шайхи Махрӣ дар Бухоро алайҳи Аббосиён хурӯч кард. Дар «Таърихи Бухоро» роҷеъ ба ин шӯриш нисбат

ба дигар манобеи таърихӣ тавзеҳи бештаре дода шуда аст [4, 120-124]. Аммо ин манбаи таърихӣ пиромуни хурӯчи Синбод дар Хуросон, ки чаҳор сол баъди он рух додааст, чизе намегӯяд, зеро ин рисолаи таърихӣ ба баёни ҳодисоти Варорӯд иктифо мекунад.

Яъқубӣ бар он аст, ки Синбодро гурӯҳе аз пайравони Абумуслим, ки пас аз қатли ӯ ба Хуросон гурехта буданд, барангехтанд: «Гурӯҳе аз ҳамраҳони Абумуслим ба Хуросон рафтанд ва ба Синбод, ки дар Нишопур буд, пайвастанд ва чун Синбод аз кушта шудани Абумуслим хабар ёфт, сар ба нофармонӣ баланд кард ва ба хунхоҳии вай хурӯч намуд» [5, 356-357].

Бино ба ахбори Табарӣ Синбод¹ аз парвардагони Абумуслим [3, 4159], ба гуфтаи Балъамӣ муғе аз Нишопур, ки «Абумуслим ӯро некӯ доштӣ» [2, 1454] ва ба қавли Хоҷа Низомулмулк раиси зардуштиёни Нишопур буд, ки «бо Абумуслим ҳаққи суҳбати қадим дошт ва ӯро ба сипаҳсолорӣ расонид» [6, 274].

Ривоятҳои осори таърихӣ ба ин қароранд, ки Синбод ба хизонае, ки Абумуслим дар Рай бар ҷой гузошта буд, даст ёфт. Аз гуфтаҳои муаллифи «Таърихи Табаристон», ки «Синбод ном ноибе буд ӯро бо хизона ва амволи барӣ фуру дошт» [7, 186], метавон чунин бардошт кард, ки бо он ки Синбод аз фармондеҳони сипоҳи Абумуслим буд, дур аз ҳақиқат нест, ки Абумуслим ӯро дар ҳифозати хизонаи хеш баргуморида бошад.

Балъамӣ менависад, ки Синбод баъд аз дарёфти хабари қатли Абумуслим гуфт: «Ҳаққи Бумуслим бар ман воҷиб аст, ки ман ин хостаро ҳама ба талаби хуни Бумуслим харҷ кунам. Ва чун хоста намонад, ҷон бидихам» [2, 1454]. Пас ӯ ба интиқомҷӯии Абумуслим бархоста, шаст ҳазор марди ҷангӣ пиромуни хеш гирд оварда [2, 1454], ба худ номи Фирӯзи Испаҳбуд гирифта, шаҳрҳои Нишопур, Қумис ва Райро ба даст оварда, беш аз ҳафтад рӯз [8, 3351] бо аъроб мубориза кард. Хоҷа Низомулмулк менависад, ки Мансур ҳафт сол баъд Ҷаҳвари Иҷлиро ба набарди Синбод фиристод, ки дур аз ҳақиқат аст [6, 275].

Ба суръати шигифтангез густариш ёфтани шӯриши Синбод Мансури Аббосиро ғофилгир кард ва ҳар чи ҷонибдорони Мансур талош бар фуру нишонидани шӯриши Синбодро карданд, аммо шикаст ёфтанд. Мансур худ ба тадбирҷӯӣ пардохт ва Абуҷаъфар Ҷаҳвар ибни Маррори Иҷлиро бо сипоҳи даҳҳазора ба набарди Синбод фиристод, ки миёни Ҷамадон ва Рай бо ҳам ба ҷанг шуданд. Дар ин пайкор, ки чаҳор рӯз давом кард [6, 275], Синбод ва муборизонаш шикаст хӯрданд ва пешвои шӯришиён дар мобайни Табаристону Қумис кушта шуд [3, 4159].

Бино ба хабари Балъамӣ он ҳама хазинаҳо ва хостаҳои Абумуслим ба дасти Ҷаҳвар афтоданд ва аз тарси он ки ин ҳама ганҷро Мансур биситонад, ӯ ба назди халифа нарафта, дар Ҷамадон таваққуф кард.

¹ Табарӣ Синбоди маҷус зикр мекунад.

Мансур Муҳаммад ибни Ашъас ал-Хузоиро ба набарди ӯ фиристод ва Чаҳвар ба Озарбойчон фирор кард ва Хузоӣ хазинаҳои Абумуслиро ба Мансур фиристод, ки ин воқеа ба соли 140 ҳ.қ./757-758 буд [2, 1454-1455].

Ибни Асир сабаби шикасти Синбодро дар он тадбири номуваффақи низомие мебинад, ки фикр мекард тавассути он пирӯз мешавад. Ӯ занону кӯдакони асиргаштаи мусалмонро бар шутурон дар пешопеши лашкари худ мисли сипар гузошт² ва чун шутурон фарёдҳои бисёр баланди ҷангиёни мусалмонро шуниданд, тарсида, ба шиддат ақаб гаштанд ва теъдоди зиёде аз сипоҳиёни Синбодро зери пойи худ куштанд. Аз муборизони Синбод (Ибни Асир онҳоро габр ном мебарад) шаст ҳазор кас дар набард бо аъроб кушта шуда, занону кӯдакони онҳо ба асорат афтоданд. Чун Синбод шикасти худро эҳсос кард, ба ҷониби Табаристон ақаб нишаст ва ба испаҳбуди он паноҳ бурд. Испаҳбуди Табаристон шахсеро аз коргузорони худ бо номи Тус ба пешвози ӯ фиристод. Синбод «бар ӯ гарданфарозӣ кард. Тус ӯро кушт ва барои Мансур навишт, ки Синбодро кушта ва дороиҳои ӯро гирифта аст. Мансур барои испаҳбуди Табаристон нома навишт ва хоҳони дороиҳо гашт. Ӯ гуфт чизе ба даст надорад. Мансур сипоҳон бар сари ӯ фиристод ва испаҳбуд ба Дайлам гурехт» [8, 3351-3352].

Воқеаи шӯриши Синбодро Табарӣ (839-943), ки 84 сол пас аз он таваллуд шудааст ва ҳанӯз афсонаву қиссаҳо ва ҷаълу таассуб зевари он нагашта буданд, мухтасар ва бидуни эҳсосот навишта. Аммо баёни нависандагони баъдӣ, ба хусус пас аз Сомониён роҷеъ ба ин шӯриш аз ҷаълу таассуб ҳолӣ нест. Ин замон дини ислом миёни мардуми Эрон, Хуросон ва Варорӯд аз бегонагии худ коста, дар андешаву афкори мардум ҷойгузини динҳои қаблашон гардида буд. Ба ин далел тамоми ин хурӯҷҳо аз зери айнаки таассуби дини навпазируфташуда тафсир мегашт. Барои мисол Хоча Низомулмулк, ки дар муборизоти мазҳабӣ аз душманони сарсаҳти шиа, бавижа исмоилиён буд, дар баёни исёни Синбод афсонаву ривоятҳои дар замонаш шаклгирифтаро ба он пайвандида, менависад, ки Синбод «нахуст Убайдаи Ҳанафиро, ки аз қабли Мансур ҳокими Рай буда, бикӯшт ва хизонаҳо, ки Абумуслим ба Рай ниҳода буд бардошт.³ Чун қавихол гашт, талаби хуни Абумуслим кард ва даъвӣ кард, ки ӯ расули Абумуслим аст ва мардумони Ироқу Хуросонро гуфт, ки «Абумуслиро

² Ба ҳангоми ҳуҷуми муғул ба Мовароуннаҳр лашкари муғул мардуми асирафтадаи як шаҳрро дар ҷилави сипоҳи худ қарор дода, ба ишғоли шаҳри дигар мерафтанд, ки он мардуми чун сипар ба муғулон хидматкардари «ҳашарӣ» мегуфтанд.

³ Ибни Асир пиромуни ганҷҳои Абумуслим менависад: «Абумуслим онҳоро ба ҳангоми равона шудан ба назди Абулаббос бар ҷой Ҳишта (гузошта) буд»: Иззуддин ибни Асир. Таърихи комил. Ҷ.7. С.3351.

накуштаанд, валекин қасд кард Мансур ба қатли \bar{u} ва \bar{u} номи меҳини худои таоло бихонд, кабу́таре гашт сафед ва аз миёни ҳар ду дасти \bar{u} бипарид ва акнун дар ҳисоре аст аз мис карда ва бо Маҳдӣ ва Маздак нишаста аст ва инак ҳар се берун меоянд ва муқаддам Абумуслим хоҳад буд ва Маздак вазираш ва номаи Абумуслим ба ман омадааст» [6, 275] ва дар идома чунин зикр мекунад, ки Синбод «ҳар гоҳ бо габрон хилват кардӣ, гуфтӣ, ки «давлат араб шуд, ки дар китобе ёфтаам аз кутуби бани Сосон ва ман боз нагардам то Каъбаро вайрон накунам⁴, ки \bar{u} ро бадали офтоб бар пой кардаанд ва мо ҳамчунон қиблаи хеш офтоб кунем, чунон ки дар қадим будааст» [6, 275].

Аз хилоли суханони Хоҷа Низомулмулк ва Ибни Асир метавон хулоса кард, ки Синбод ба баҳонаи хунбаҳои Абумуслим дар муборизааш масъалаи эҳёи дини аҷдодиашро матраҳ мекунад. Аз дидгоҳи таърихнависони зикршуда ин шӯриш ҳам зидди арабӣ ва ҳам зиди исломӣ буд. Синбод, ки аз зардуштиёни Рай ва Табаристон дархости ёрӣ кард, барои баланд бардоштани рӯҳияи муборизаи онҳо поёни давлати Аббосиёнро дар Хуросон пешгӯӣ мекард.

Аҳамияти шӯриши Синбод на танҳо дар он хулоса мешавад, ки нахустин аксуламали хуросониён алайҳи Аббосиён барои қатли Абумуслим буд, инчунин дар он зоҳир мешавад, ки ин шӯриш ба созмонёбии мавҷи муҳолифат бо Аббосиён ва падидор шудани андешаи зидди хилофати аббосӣ ва густурдагии мавҷи эътироз дар хориҷ аз Хуросон мусоидат кард.

Бо вуҷуди ин ки симои Синбоди муғро муаллифони манобеи таърихӣ шахси фурсатталаб чилвагар кардаанд, ки ба ин васила мехост мақома ва ҷойгоҳе дар ҷомеаи замонаш ба даст оварад ва низ \bar{u} ро ба ғорат кардани тавонгарон ва ҷамъ намудани сарват айбдор менамоянд, аммо воқеият ин аст, ки агар бо ғорати сарватмандон чизе ҳам ба даст оварда бошад, ҳамаи онро сарфи созмон додан ва фармондорӣ шӯриш намуд ва дар ин роҳ ҷони хешро аз даст дод.

Хурӯчи Синбод сарчашма аз муҳолифат бо давлати навтаъсиси худкомаи Аббосиён ва бо баҳрагирӣ аз андешаҳои пуртахайюли фирқаҳои мазҳабии зидди арабӣ ва зидди исломӣ ва натоиҷи ба дастомада аз ҷунбиш ва сарнавишти ғочабори Абумуслим мегирифт, ки дар оянда роҳеро барои ин гуна нахзатҳо фарохтар боз кард.

Бо баҳрагирӣ аз хурӯчи Синбоди муғ, ки навоҳӣ ва шаҳрҳои ғарбии Хуросонро фаро гирифта буд, гурӯҳҳои дигар ин шӯришҳоро ба бахши аъзами Хуросон то Варорӯд густариш доданд, ки ин сарзамин ба

⁴ Дар зимн Ибни Асир мегӯяд: «Чунин фаро намуд, ки оҳанги Каъба дорад, то онро вайрон кунад»: Иззуддин ибни Асир. Таърихи комил. Ҷ.7. С.3351.

пинхонгоҳи муҳолифони сиёсӣ, иҷтимоӣ ва динии Умавиён ва баъдан Аббосиён мубаддал гардида буд.

Бисёре аз ҳаводорони мутаассиби Абумуслим ва фирқаҳои фурсатталаби зидди арабӣ ин замон фаъолияти хешро дар Хуросон доман заданд. Хатари густариши бештари ин фаъолиятҳо Мансури Аббосиро бар он дошт, ки то куштани вобастагони ин фирқаҳоро раво эълон кунад ва ҳар гуна бурузи нохушнудихоро бар сари қатли Абумуслим бераҳмона фурӯ нишонанд [1, 329].

Фирқаҳои вобаста ба Абумуслиро ровандия⁵ мехонданд. Онҳо касоне буданд, ки мепиндоштанд имомат аз Иброҳим ба Абумуслим расидааст. Ровандиён ба се даста қисмат мешуданд. Яке аз онҳо ризомия хонда мешуд, ки ба номи пешвои он Ризом ибни Собиқ, ки аз табори эронӣ буд ва ба кушта нашудани Абумуслим ва рӯҳулвахй - ҳулули рӯҳи худованд дар ӯ ақида доштанд. Ҳаводорони он эътиқод ба таносух доштанд ва мепиндоштанд, ки рӯҳи муқаддаси Абумуслим пас аз марги ӯ ба пайкари чойнишинони барҳаққи ӯ даромада аст.

Гурӯҳи дигаре дар Ҳироту Марв, ки фирқаи тундрав буда, бо номи абумуслимия ё баркукия иштихор ёфтанд, чунин мепиндоштанд, ки Мансури Аббосӣ тавони Абумуслиро қатл кардан надошт, бинобар ин ӯ Абумуслиро накушта, балки шайтонеро шабеҳи Абумуслим кушта ва Абумуслим ҳанӯз зинда аст. Фирқаи абумуслимия, ки муътақид ба имомати Абумуслими Хуросонӣ ва ҳаёти ҷовиди ӯ буданд, шуъбае аз ровандия махсуб мешаванд.

Фирқаи сеюм бо номи ҳаририя иштихор дошт, ки аз асҳоби Абуҳарираи Ровандӣ буданд ва ба имоматии Аббос-амаки паёмбар ва Абумуслим эътиқод доштанд.

Ин фирқаҳо намояндаи як гурӯҳи хоси ҷомеа набуданд, балки аз кишрҳое буданд, ки аз сиёсати Аббосиён нохушнуд гардида, мепиндоштанд, ки мушкили онҳо он замон рафъ хоҳад гардид, ки дастгоҳи хилофат иваз шавад.

АДАБИЁТ

1. Мучмалу-т-таворих ва-л-қисас. Рисола. Ба тасхеҳи Маликушшуаро Баҳор. Теҳрон. 1318.-537 с.

⁵ Ин фирқа аз асҳоби Абдуллоҳи Ровандӣ мебошад, ки аббосия низ ном дорад, имоматро ҳаққи фарзандони Аббос, амаки пайғамбари ислом медонист, ки саранҷом фарзандони Муҳаммад ибни Алӣ ибни Абдуллоҳ ибни Аббос ибни Абдулмуталлибро ба хилофат расониданд. Ин ҷамоат, ки аксарашон аз деҳқонон ва начибзодагони хуросонӣ буданд, бо сарвари Абумуслими Хуросонӣ Умавиёнро дар Хуросон барандохтанд.

2. Абуалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Ҷ.2. Бо муқаддима ва тавзеҳоти М.Умаров ва Ф.Бобоев. Рисола / Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Ҷ.2. Техрон, 1380/2001. Рақами тартибии саҳифаҳои ҷилди 2 аз 818 то 1632.
3. Муҳаммад Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулук. Китоби 6. Рисола / Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулук. Китоби 6. Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2014. -712 с. Рақами тартибии саҳифаҳои китоби 6 аз 3749 то 4451.
4. Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. Рисола / Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. Душанбе, 2012. -546 с.
5. Аҳмад ибни Исҳоқи Яъқубӣ (Ибни Возеҳи Яъқубӣ). Таърихи Яъқубӣ. Ҷ.2. Мутарҷим М.Оятӣ. Рисола / Яъқубӣ. Таърихи Яъқубӣ. Ҷ.2. Техрон. 1382. -644 с.
6. Хоҷа Низомулмулк. Сиёсатнома. Бозшиносӣ, нақду таҳлил ва вероиши матн, тавзеҳот ва феҳрастҳо М.Истеъломӣ. Рисола / Хоҷа Низомулмулк. Сиёсатнома. Техрон, 1390. -335 с.
7. Баҳоуддин Муҳаммад ибни Ҳасан ибни Исфандиёри Котиб. Таърихи Табаристон. Ҷ.1. Тасҳеҳи Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Рисола / Исфандиёри Котиб. Таърихи Табаристон. Ҷ.1. Табаристон, 1386/2007. -327 с.
8. Иззуддин ибни Асир. Таърихи комил. Ҷ.7. Чопи сеюм. Тарҷумаи С.Рӯҳонӣ. Рисола / Ибни Асир. Таърихи комил. Ҷ.7.Техрон: Асотир, 1383. Рақами тартибии саҳифаҳои ҷилди 7 аз 2841 то 3353.

ИНЪИКОСИ ХУРӮҶИ СИНБОДИ МУҒ ДАР МАНОбЕИ ТАЪРИХИИ АСРӮИ IX-XIII

Дар ин мақола муаллиф дар асоси манобеи таърихӣ форсию арабии асрҳои IX-XIII хурӯҷи Синбоди Муғро дар Хуросон нишон медиҳад, ки дар авосити моҳи апрели соли 755 ба сабаби хунбаҳои Абумуслим ба вуқӯъ пайваст, ки аз ҷониби халифа Мансур ба қатл расид.

13 феввали соли 755 халифаи маккор Мансури Аббосӣ ба хидматгори худ дастур дод, то волии бесилоҳи Хуросон Абумуслими Хуросониро ба қатл расонанд, ки ба шарофати ӯ соли 750 силсилаи Аббосиён ба тахти хилофат нишаста буд. Хабарӣ кушта шудани Абумуслим бо суръат ба Хуросон расид ва дар авосити апрели соли 755, яъне ду моҳ пас аз қатли Абумуслим, дар Хуросон бо сарвари Синбоди Муғ дар шаҳрҳои Нишопур, Кумис ва Рай хурӯҷ сар зад. Ангезаи он қатли Абумуслим буд. Манобеи таърихӣ садаҳои IX-XIII имконе барои ироаи идеологияи шӯришиён ва гурӯҳҳои марбути онҳо фароҳам мекунад. Хурӯҷ ҳафтад рӯз идома дошт. Халифа Мансур алайҳи Синбод ва ҷонибдоронаш сипоҳи даҳазора бо фармондеҳии Абуҷаъфар ибни Маррори Иҷлӣ ирсол дошт. Набарде дар минтақаи байни Ҳамадон ва Рай рух дод, ки дар натиҷа дастаҳои шӯришиён шикаст хӯрданд ва пешвояшон Синбод ба зудӣ кушта шуд. Хурӯҷи Синбод заминаро барои норомии навбатии мардумӣ дар

Хуросону Варорӯд мухайё сохт, дар чойе, ки тӯдаҳои мардум дар ҳолати норизой қарор доштанд.

Калидвожаҳо: *Синбоди Муг, Хуросон, Варорӯд, Абумуслими Хуросонӣ, Мансури Аббосӣ, Нишопур, Қумис, Рай, Ҳамадон.*

ОТРАЖЕНИЕ ВОССТАНИЯ СИНБОДА МУГА В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ IX-XIII вв.

В данной статье автор на основе персидских и арабских исторических источников IX-XIII вв. освещает восстание Синбода Муга в Хорасане, которое вспыхнуло в середине апреля 755 г. в отместку за убийство Абумуслима Хуросони халифом Мансуром.

13 февраля 755 г. коварный халиф Мансур Аббаси приказал своим слугам убить безоружного наместника Хорасана Абумуслима Хуросони, благодаря которому в 750 г. династия Аббасидов была возведена на престол халифата. Весть об убийстве Абумуслима быстро достигла Хорасана и в середине апреля 755 г., т.е. через два месяца после убийства Абумуслима, в Хорасане вспыхнуло восстание во главе с Синбодом Мугом в городах Нишапуре, Кумисе и Рейе. Толчком к нему послужило убийство Абумуслима. Исторические источники IX-XIII вв. дают возможность представить идеологию восставших и их контингент. Восстание продолжалось 70 дней. Халиф Мансур направил против Синбода и его сторонников 10 000 воинов во главе Абуджа'фара ибн Маррора Иджли. В районе между Хамаданом и Реем произошло сражение, в результате которого отряды восставших были разбиты, а их предводитель Синбод вскоре был убит. Восстание Синбода подготовило почву для новых народных волнений в Хорасане и Вараруде, где народные массы находились в состоянии брожения.

Ключевые слова: *Синбод Муг, Хорасан, Вароруд, Абумуслим Хуросони, Мансур Аббаси, Нишапур, Кумис, Рей, Хамадан.*

THE REFLECTION OF THE UPRISING OF SINBAD MUG IN HISTORICAL SOURCES OF THE 9th -13th CENTURIES

In this article the author on the basis of Persian and Arabic historical sources from the 9th to the 13th centuries deals with questions of the uprising of Sinbad Mug in Khorasan, which broke out in mid-April, 755 in revenge for the murder of Abu Muslim Khurosoni by Caliph Mansur.

In February 13, 755, the Caliph Mansur Abbas ordered his servants to kill the unarmed governor of Khorasan Abu Muslim Khurosoni, thanks to whom the Abbasid dynasty was enthroned in 750. The news about the murder of Abu

Muslim reached Khoroson and in mid-April, 755, that is two months later, after the murder of Abu Muslim the uprising broke out in the cities of Khorasan like Nishopur, Qumis and Rai. It was led by Sinbad Mug. The uprising was prompted by the murder of Abu Muslim. Historical sources from the 9th to the 13th centuries give the opportunity to know the ideology of the rebels and their contingent. The uprising lasted 70 days. Caliph Mansur sent 10 000 soldiers at the head of Abuja'far Ibn Murror Ijli against Sinbad and his supporters. The battle was held in the area between Hamadan and Rei. The rebels were defeated and Sinbad, their leader was soon killed. The uprising led by Sinbad Mug paved the way for new popular uprising in Khoroson and Varorud where the masses were in a state of fermentation.

Key words: *Sinbad Mug, Khoroson, Varorud, Abu Muslim Khurosoni, Mansur Abbasi, Nishopur, Qumis, Rai. Hamadon.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамза Камол (Камолов Ҳамзахон Шарифович)-доктори илмҳои таърих, профессор, мудир Шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави халқи тоҷики Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ АИ ҶТ. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: (+992) 934212844 E-mail: hamza_kamol@mail.ru

Сведения об авторе: Ҳамза Камол (Камолов Ҳамзахон Шарифович)-доктор исторических наук, профессор, заведующий Отделом древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии АН РТ. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.(+992) 934212844 E-mail: hamza_kamol@mail.ru

Information about the author: Hamza Kamol (Kamolov Hamzakhon Sharifovich) - Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ancient, Medieval and New History of the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33. Tel: (+992) 934212844. Rudaki Ave. E-mail: hamza_kamol@mail.ru

МУЛОҲИЗОТЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ НАСАБНОМАИ СОМОНИЁН

Ҳайдаршо ПИРУМШО

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи А. Дониши АИ ҚТ

Дар адабиёти таърихии ба намояндагони сулолаҳои соҳибдавлат ва дигар ашхоси шуҳратманд иртибот дошта, маъмулан ба ниёи бузург (чадди аъло) ё насабномаи онҳо таваҷҷуҳ дода мешавад. Аз чунин шинохти дар таърихнигорӣ ба ҳукми анъана даромада, табиист, ки Сомониён берун буда наметавонанд.

Муаррихон аксаран ба маълумоти дар манбаъҳои таърихӣ ҷойдошта така карда, насабномаи Сомониёнро ба сипаҳсолори диловари аҳди Сосониён-Бахроми Чӯбин расондаанд. Аз ҷумла, дар байни осори хаттӣ, ки доир ба насабномаи Сомониён маълумот оварда шудааст, асари ниҳоят арзишманди иборат аз 16 ҷилдаи Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ (839-923) «Таъриху-р-русули ва-л-мулук» (санади ниҳоии китобат соли 914 нишон дода шудааст) ҳисоб меёбад. Ин асар дар таърихнигории баъдина бештар бо унвони «Таърихи Табарӣ» ёд мешавад.

Табарӣ ба духтари Ҳокони бузург будани модари Ҳурмузи IV ишора карда, аз як тараф қайд намудааст, ки «Ҳурмуз писари Кисро аз адаб баҳраи бисёр дошт» ва аз тарафи дигар, ривояте овардааст: «Ҳурмуз пайваста фирӯз буд ва ҳар чӣ мехост бад-он даст меёфт, марди хирадманду маккор ва бадният буд ва аз ҳолгон (бародарони модар)-и турки хеш хӯй гирифта буд ва бузургонро хафиф дошт ва аз донишварону бузургон ва хонадонҳо сездаҳ ҳазор касу шашсад кас бикишт... Ва бисёр кас аз атрофиёно дил ба вай бад шуд, ки Худо мехост қорашон дигар шавад ва мулкашон биравад. Ва ҳар чизеро сабабе бояд»[1, 654-655]. Чи тавре мебинем муаллиф ишора бар он дорад, ки чунин хислатро Ҳурмуз аз «ҳолғони турки хеш гирифтааст».

Вале чунин пайвандии хешӣ Ҳурмузро аз нияти ҷангҷӯёнаи туркон эмин дошта натавонист. Дар ҳоле ки шоҳи Рум ва шоҳи Хазар ва ду сарлашқари араб (Аббоси Аҳвал ва Амр ибни Азрак) ба қаламрави Ҳурмуз метохтанд ва ба қавле диёри порсиён «ғирболи пурсӯроҳ»-ро мемонд, Шоба-шоҳи туркон низ ба нияти ҳучум ба ин сарзамин наздик шуд. Дар ин ҳолат ба даҳшат афтидани Ҳурмуз ва роҳи ҳалосӣ ҷустани ӯро Табарӣ чунин нишон додааст: «Ва Ҳурмуз саҳт бимнок шуд ва ба машварат пардохт ва ҳамагон гуфтанд, ки бояд оҳанги шоҳи туркон кунад ва ӯ Баҳром Ҷушнасро, ки аз мардуми вай буд ва бо номи Чӯбин шӯҳра буд, бо дувоздаҳ ҳазор мард, ки Баҳром аз солхӯрдагону ҷавонон баргузид,

сӯйи туркон фиристод... Ва Баҳром тире бияндохт ва Шобаро бидушт... Ва чун Шоба кушта шуд, Баҳром урдуи вайро ғорат кард ва дар ҷойи ӯ мақар гирифт. Ва Бармуза писари Шоба, ки ҳаммонанди падар буд, биёмад ва бо Баҳром бичангид ва ҳазимат ёфт ва дар қалъае ҳисорӣ шуд. Ва Баҳром ҳамчунон бикӯшид, то таслим шуд ва ӯро асир кард ва пеши Ҳурмуз фиристод ва аз қалъаи вай ганҷҳои фаровон ба ғанимат гирифт... Аз ғаноими ҷанг аз молу ҷавоҳир ва обгинаву силоҳ ва колои дигар панҷоҳ ҳазор бори шутур барои Ҳурмуз фиристод» [1, 656].

Раванди ояндаи суръат гирифтани воқеаҳо Табарӣ нишон дода, зикр мекунад, ки Ҳурмуз ба ҷуз изҳори сипос, ҷизро аз ин ғанимат ба Баҳром ва лашкар ҷудо накард, гузашта аз он, бо забону ишораи таҳқир ба Баҳром фаҳмонд, ки ғанимати ба ӯ фиристода, фақат бозмондаи беарзишест аз ганҷи бадастомада. Ин сабаби ихтилоф миёни онҳо гардид. Иғвоангезон хоستانд писари Ҳурмуз-Парвизро ба тахти шоҳӣ нишонанд. Парвиз, ки аз ин тавр сурат гирифтани воқеа дар ҳарос афтада буд, ба Озарбойҷон фирор кард. Вале ба ин нигоҳ накарда, тарафдорони Парвиз Ҳурмузро аз тахт маҳрум сохта, ба ҷашмонаш мил кашиданд. Парвиз аз ин воқеа хабар ёфта, бо наздикони худ баргашта, ба тахти шоҳӣ соҳиб шуд. Баҳром, ки худро шоҳаншоҳ эълон карда буд, ба ин муқобилият кард. Табарӣ доир ба ин тавр сурат гирифтани вазъият чунин маълумоти шунидаашро пеш овардааст: «Баҳроми Чӯбин ба дорулмулки Мадоин даромад ва ба тахт нишаст ва бузургону сарон бар ӯ фароҳам шуданд ва сухан кард ва носазои Парвиз гуфт ва мазаммати ӯ кард. Ва миёни ӯву сарони қавм мунозираҳо рафт, ки ҳеч кас дил ба ӯ надошт, вале Баҳром ба тахти шоҳӣ нишаст ва тоҷ бар сар ниҳод ва мардум аз бим итоати вай карданд» [1, 661].

Парвиз дар ин муқовимат ба шикаст дучор шуда, ба Тайсафун ба назди падараш рафт ва бо маслиҳати ӯ бо мақсади кӯмак гирифтани ба Антокия аз он ҷо ба подшоҳӣ Рум-Маврик нома фиристод. Дар нома сухан аз он мерафт, ки боҷи падаронаш аз шоҳони Рум мегирифтаре бекор мекунад. Шоҳи Рум Парвизро хуш қабул карда, духтараш Марямро ба ӯ ба занӣ дода, барои кӯмакаш ҳазор лашкар ҷудо кард. Бо ин лашкар ба Озарбайҷон рафт. Дар он ҷо ба лашкари ӯ чихил ҳазор марди ҷангӣ пайваст. Илова бар он аз Форсу Исфаҳон ва Хуросон ба ёрии ӯ мардуми зиёде бархестанд. Дар муқороба ва ҳатто ҷанги тан ба тан Баҳром шикаст хӯрд. Чи тавре Табарӣ ишора намудааст, «Баҳром ошӯфта шуд ва бирасиду сӯи Хуросон шуд, он гоҳ сӯи туркон рафт ва Парвиз бист ҳазор ҳазор дирам миёни сипоҳ бахш кард ва онҳоро сӯи Мавриқ фиристод ва ба Мадоин боз рафт» [1, 661-662].

Доир ба сарнавишти минбаъдаи Баҳром Табарӣ овардааст: «Баҳром дар миёни туркон мезист ва ба назди шоҳ муҳтарам буд. Ва Парвиз дар кори вай ҳила кард ва марде бо номи Ҳурмузро бо гавҳари гаронқадр ва ҷизҳои дигар сӯи туркон фиристод, ки васила барангехт ва гавҳарро бо

дигар тухфаҳо ба хотун зани шоҳ дод ва ӯ кас фиристод ва Баҳромро бидушт» [1, 662].

Вазири Сомониён дар аҳди Амир Абдумалик ибни Нӯҳ (954-961) ва Мансур ибни Нӯҳ (961-976) Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ, муаллифи тарҷумаи «Таърихи Табарӣ», ки бо дархости амир Мансур ибни Нӯҳ соли 352 ҳичрӣ, мусодиф ба 963-и мелодӣ ин китобро тарҷума карда аст, амалан қисматҳои аз диди худ зарурии онро то дараҷаи нигориши хосса расонда, чун «Таърихи Табарии Балъамӣ» шуҳрат пайдо карда, маълумоти Табариро нисбат ба ҳаёти Баҳроми Чӯбин боз бештар гардонида аст. Ӯ дар ин бора мегӯяд: «Муҳаммад ибни Ҷарир раҳмату-ллоҳи алайҳи ҳадиси Баҳроми Чӯбин тамом нагуфтааст ва ман ба китоби «Ахбори Аҷам» тамом ёфтам ва бигӯям». Дарвоқеъ Балъамӣ доир ба даргузашти Нушервон, соҳибтаҳт шудани писараш Ҳурмуз, ки зодаи духтари ҳокими Турк буд ва аз мавқеву манзалати Баҳроми Чӯбин дар аҳди давлатдорӣ Ҳурмуз ва писараш Парвиз маълумоти дар «Таърихи Табарӣ» ҷой доштаре хеле васеътару бештар оварда аст [2, 576-616]. Ба тавзеҳоти доманадори дар асари Балъамӣ ҷой дошта, ки аз ҳавсалаи ин мақола хориҷ аст, дода нашуда, фақат як нуктаи тавсифи диловариву симои тоҷиконаи ба ниёи Сомониён хоси ӯро зикр кардан ба маврид аст.

Зикри зарурати бар зидди туркҳо фиристодани Баҳроми Чӯбинро, ки Табарӣ мекунад, Балъамӣ тақвият дода, нигоштааст: «Ва ӯ Баҳром ибни Баҳром ибни Ҷушнас буд ва аз маликзодагон ва сипаҳбадони Рай буд ва андар он вақт марде аз вай мардонатару муборизтар набуд ва гуна сиёҳҷарда ва аз боло дароз ва ба тан хушк буд. Бад-ин ҷиҳат ӯро «Чӯбин» хонданд» [2, 582].

Дар «Шоҳномаи Фирдавсӣ» васфи Баҳроми Чӯбин дар чунин мисраҳо хеле барҷаста омадааст:

*Яке кеҳтаре бошадаш зӯрдаст,
Саворе сарафрои меҳтарпараст,
Ба боло дарозу ба андом хушк,
Ба гирди сараш ҷағдмӯе чу мушк.
Қавӣ устухонҳову бинӣ бузург,
Сияҳҷардаву тундгӯву сутург.
Ҷаҳонҷӯй Чӯбина дорад лақаб,
Ҷам аз паҳлавонон-и бошад насаб.
Зи ҷое биёяд ба даргоҳи шоҳ,
Чунин марди чокар ба андак сипоҳ.
Мар он туркро ногаҳон бишканад,
Ҷама лашкараширо ба ҷам барзанад [3, 479-480].*

Дар китоби Абуисҳок Иброҳим Истахрӣ (849-934) «Масолик ва мамолик» муаллиф дар қатори зикри зиндагиномаи Баҳроми Чӯбин ишора намудааст, ки «Оли Сомон аз фарзандони Баҳром буданд» [4, 120; 5, 83]. Доир ба ҳаёти Баҳроми Чӯбин чун ниёи Сомониён, чунин мисолҳоро аз дигар муаррихони асрҳои IX-X метавон фаровон овард. Вале дар маҷмӯъ мухтавои ахбори онҳо чунин хулосаеро пеш меорад, ки дарвоқеъ ин марди часури дар хизмати Сосониён қарор дошта, ҳангоми ба Эрон соли 590 ҳамла овардани туркҳо аз тарафи Хурмузи IV сипаҳсолор таъйин шуда, ба туркҳо дар Хуросон зарбаи сахт зад. Дар ин муҳориба ҳокони турк кушта шуда, писараш асир афтод. Бадҳоҳон аз баланд шудани нуфузи Баҳром хавф бурда, дар байни ӯ ва Хурмуз ихтилоф андохтанд, ки он ба ҳадди бархӯрди низомӣ расид. Дар муҳорибаи ҳамин сол сурагирифта, Хурмуз шикаст хӯрда ва бо ёрии Хусрави Парвиз ба назди туркон рафта, дар он ҷо паноҳ бурд. Баҳром худро шаҳаншоҳи Эрон эълон кард ва тахти шоҳии Сосониёнро солҳои 590-591 дар ихтиёр дошт. Баъд аз он ки Хусрави Парвиз соҳиби тахти шоҳӣ гардид, бо ёрии султони Рум (императори Византия) Баҳромро шикаст дод ва ӯ ноилоҷ ба дарбори ҳокони турк паноҳ бурда, соли 592 дар он ҷо кушта шуд.

Мавриди зикр аст, ки давраи кӯтоҳи (591-592) дар дарбори туркон будани Баҳром ва издивоҷи онро бо духтари ҳокон аз таърихнависони асрҳои миёна касе дақиқан нишон намодааст. Вале бархе тахмине пеш меоранд, ки гӯё Баҳром бо духтари Ҳокони турк издивоҷ карда, аз он зан фарзанде ба дунё омада аст, ки насаби Сомонхудот ба он мерасад. Дар ин ҷо набояд аз як ҳақиқат сарфи назар кард. Аз рӯи анъанаи аз аҳди бостон то кунун барои ҳамаи халқҳо роиҷбуда муайянкунандаи насаб шоҳи мардон ҳисоб меёбанд. Аз ин рӯ, ҳатто дар ҳолати ҷой доштани издивоҷи Баҳром бо хонуми турк, ба ҳеҷ вачҳ дудмони оли Сомонро аз насли турк набояд донист. Аз тарафи дигар, нишондиҳандаҳои антропологӣ ё намуди зоҳирии ҳам Баҳром ва ҳам Сомониён аз рӯи маълумоти муаррихони замони Сомониён, пурра тоҷикона буданд. Барои тақвияти ин ҳақиқат боз ба чанд маълумоти дар маъхазҳо ҷойдошта рӯй меоварем.

Дар «Таърихи Табарӣ» омадааст: «Ва Хурмуз сахт бимнок шуд ва ба машварат пардохт ва ҳамагон гуфтанд, ки бояд оҳанги шоҳи туркон кунад ва ӯ Баҳроми Чушнасро, ки аз мардуми вай буд ва бо номи Чӯбин шӯхра буд, бо дувоздаҳ ҳазор мард, ки Баҳром аз солхӯрдагону чавонон баргузид, сӯйи туркон фиристод» [1, 656].

Гардизӣ (асри XI) дар «Зайну-л-ахбор» доир ба насаби Баҳроми Чӯбин чунин ишора намудааст: «... пас Хурмуз Баҳроми Чӯбинро, ки марзбон буд ва нисбаи Гургин Милод буд ва аз фарзандони Ораши бузург буд аз канораи подшоҳӣ бихонд ва бар вай Шуба мулки Туркистон фиристод ба ҳарб ӯ сипоҳе, ки хост бар ӯ дод» [6, 56].

Дар «Доирату-л-маориф» Зарринкӯб, чунин маълумоте аз маъхазҳои боэътимод пеш овардаст: «Баҳроми Чӯбин худро аз табори Ашкониён медонисту бархе манобеъ вайро аз фарзандони паҳлавони эронӣ Гургин писари Милод ва низ аз насли Тирандози машҳури эронӣ, Ораш доништаанд» [7, 145].

Ҳамин тавр, метавон ба Баҳроми Чӯбин иртиботи бевосита доштани насабномаи Сомониён аз манбаҳои таърихӣ маълумоти зиёде овард. Масалан, дар яке аз мукамалтарин рисолаи замони Сомониён «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ доир ба насабномаи Сомонхудот омадааст: «Чун Асад ибни Абдуллоҳ ал-Қасрӣ амири Хуросон шуд ва ба Хуросон омад ва ҳамон ҷо буд, то аз дунё бирафт, дар соли саду бист (738). Ва чун Сомонхудот, ки ҷадди эшон буд, аз Балх бигурехт ва ба наздики вай омад ба Марв ӯро иқромӣ кард ва ҳимоят кард ва душманони ӯро қаҳр карда, Балхро боз ба вай дод. Сомонхудот ба дасти вай имон овард.

Ва ӯро Сомонхудот бад-он сабаб хонанд, ки дехе бино кардааст ва онро Сомон ном карда, ӯро ба он ном хонданд, чунонки амири Бухороро-бухорхудот. Чун Сомонхудотро писаре омад, аз дӯстии ӯ писарро Асад ном кард. Ва ин Асад ҷадди Амири мозӣ-амир Исмоили Сомонист, раҳматуллоҳи алайҳ-Исмоил ибни Асад ибни Сомонхудот. Ва Сомонхудот аз фарзандони Баҳроми Чӯбини малик будааст ва аз он гоҳ боз боргоҳи Сомониён ҳар рӯз баландтар аст, то расид он ҷо, ки расид!» [8, 114].

Чи тавре аз аз маълумоти манобеи таърихии дар боло ишора рафта бармеояд, насабномаи Сомониён, дар осори таърихии замони салтанати ниҳоят пурвусъату доманфароҳи онҳо, хеле возеҳу барҷаста инъикос ёфтааст. Аз ҳама муҳим, мазмуну муҳтавои таърихнигории он замон дар ҳамбастагӣ бо далелҳои бостоншиносӣ мансубияти пурраи сулолави ва давлатдории Сосониёну Сомониёно ба мардуми бумии Осиёи Марказӣ - тоҷикон комилан тасдиқ мекунад. Таҳлили воқеан илмии манбаҳои рӯи дастдошта, ақидаи ғайри илмии аз тахмину бофтаҳои ҳаёлии таърихчодкунандагони боғарази муосири ҳамсоя, ки бо тамоми нерӯ нафақат арзишҳои таърихии минтақаро пурра чун «мероси аҷдодӣ» ҳисоб кардаанд, инчунин «ирқи азали»-и худро дар минтақа нишон доданӣ мешаванд, комилан ботил месозад.

Ҳам акнун ба хонадони Сомонӣ, ба ин дудмони шуҳратёри таърихӣ, дар замони муосир-давраи авҷи худшиносӣ, таърихогаҳӣ ва рушди бесобиқаи ифтихори миллӣ, ки тавассути истиқлолияти комил чун атои таъриху тақдир ба миллати куҳанбунёду тамаддунсоз-тоҷикон насиб гардидааст, бо ҷиддият тавачҷух сурат мегирад. Чунин заруратро эҳёи давлатдорӣ ва истиқлолияти пурраи давлатдории миллӣ пеш оварда аст.

Дарвоқеъ, таърих на ба ҳама халқ давлату анъаноти давлатдории ба ӯ хосро раво дидааст. Дар ин ҷода бурди тоҷикон дар он аст, ки дар қатори халқҳои тамаддунофару соҳибдавлати дунё ҷой доранд. Таҷрибаву усули

давлатдории аз замони Сомониён барояшон хос, дар тамоми замони тӯлонии аз ҳокимиятдории сиёсӣ маҳрум шудану қариб ҳазор сол дар итоати силсиласулолаҳои аҷнабиву бегонатабори кӯчӣ қарор доштанишон низ рӯи қор боқӣ монд. Бо ибораи дигар, тоҷиконро баъди суқути давлати Сомониён ҳарчанд аз мансаби олии давлатдорӣ дур карда бошанд ҳам, онҳо ҳамеша дар сохтори низоми давлатӣ мавқеи калидии худро нигоҳ медоштанд. Намунаи равшани онро дар фаъолияти вазирону дигар маъмурони баландмақом, монанди: Алии Шатранҷӣ, Начибии Фарғонӣ, Алии Банизӣ, Алии Сипехрӣ дар аҳди Қарохониён, Аҳмад Ҳасани Маймандӣ, Абусаҳли Завзанӣ, Абулқосими Касир, Абулфатҳи Розӣ, Ҳасанаки вазир дар замони ҳокимияти Ғазнавиён, Ҳоча Низомулмулки Тусӣ, вазири донишманди Салчуқӣён, машхуртарин вазирони давлати Хоразмшоҳӣён Шаҳобуддини Насавӣ, Фаҳруддин Алии Ҷундӣ, маъруф ба Шарафулмулк, Шамсуддин Муҳаммад аз хонадони маъруфи Ҷувайниҳо ва боз даҳҳо чунин шахсиятҳои намоён, ки дар сохтори идории давлатҳои сулолавии Осиёи Марказӣ нақши калидӣ доштаанд, бараъло ба назар мерасад.

Ба баррасии насаби Сомониён бори дигар рӯ овардан аз он сабаб буд, ки чанде бо ном муаррихони таърихбеҳабари боғарази ҳамсоҷишвар, чун Гога Ҳидоятов ва Шамсиддини Камолиддин, ки худ аз дарки мантиқии манбаъҳои таърихӣ тоҷикӣ-форсӣ фарсахҳо дуранд, дар асоси «таҳлил»-и барояшон дилхоҳ решапайвандии Сомониёнро ба туркҳо расонданианд.

Г.А.Ҳидоятов дар асари бепояш «Шикасти Сомониён» [9], норозигии худро нисбат ба таҷлили ҷашни 1100-солагии аввалин давлати мустақили тоҷикон-давлати Сомониён, ки соли 1999 дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва ҷонибдорӣ ЮНЕСКО бо тантанаву хоса баргузор гардида буд, изҳор дошта, бо як шеваи ниҳоят бадбинона, ба тоҷикон мансуб будани дудмони Сомониёнро қатъиян зерӣ шубҳа мебарад. Аз ҷумла, манбаъҳои таърихӣ дасти дуҷуму сеҷум ва баъдинаро, ки шарқшиносони аврупоӣ мавриди истифода қарор доданд, ба асос гирифта, мегӯяд: «Фарҳанги бостонии Сосониён аз тарафи бедуинҳо (кӯчиёни араб-Ҳ.П.) поймол гардида, дар Хуросон нав шакл гирифт, ки он аз бисёр ҷиҳат давоми анъанаву кӯҳна, вале дар асоси арабу мусулмонӣ нав идома ёфт...Ин раванди табиӣ-таърихӣ ҳаракати ислом ва тамаддуни ислом дар Хуросону Мовароуннаҳр буд. На Сомониён ташкилкунандаи он, балки ҳамин болоравии фарҳангӣ, ки дар ин ҷо дар асрҳои IX-X ба назар мерасид, Сомониёнро бардошт ва ба ин қашшоқии давраи идоракунии онҳо ҷило бахшид. Дар дарбори Сомониён ду шоири нобиғаи Шарқ-Фирдавсӣ ва Рӯдакӣ паноҳ ёфтанд. Дар Бухоро Фирдавсӣ достони абадзиндаи худ «Шоҳнома»-ро эҷод намуда, шоҳони Эронро ситоиш кардааст. Дар он алоқамандӣ Сомониёнро бо авлоди бонуфузи қадимаи Эрон-Баҳроми Ҷӯбин ишора намудааст.

Ҳамин тариқ, Сомониён дар ҳамосаи эронӣ чун намояндаи хонадони шоҳон ворид гардидаанд. Вале доир ба решаҳои этникии онҳо ақидаи дигар низ вучуд дорад» [9, 24]. Барои ин решаҳои этниро нишон додан, ин муаллиф на ба манбаъҳои таърихӣ боэътимоди мавҷуда, балки ба таҳмини Р.Фрай такя карда, кӯшиш ба харҷ додааст, ки насабномаи Сомониёнро ба туркҳо расонад. Ба сифати далел ӯ назаре пеш меорад, ки гӯё дар макони авлодии онҳо-Балх дар он замон аксаран туркҳо зиндагӣ мекарданд. «Ҳарчи ҳам бошад, - менависад ӯ, - фарзия доир ба решаҳои туркии Сомониён, бояд ба сифати яке аз тафсириҳои илмӣ ба ҳисоб гирифта шавад. Фақат дар чунин ҳолат қазияи Сомониён метавонад аз заминаи тахайюлотӣ баромада, асоси воқеан илмӣ гирад» [9, 25].

Муҳтавои тафсири бепояву боғарази худро доир ба насабномаи Сомониён ин муаррихи аз усулҳои ҳақиқатнигории таърихӣ (историзм) фарсахҳо дур чунин хулосабарорӣ карда, таъкид намудааст: «Сомониён далели воқеест дар таърихи Осиёи Марказӣ. Пойтахти онҳо Бухоро дар ҳудуди Ўзбекистон ҷой дорад, инро ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намудааст ва таърихи онҳо қисми ҷудонашавандаи таърихи ҷумҳурии мо мебошад. Омӯзиши таърихи онҳо (Сомониён-Ҳ.П.)-на аз рӯи ҳаёли бофта, на милатгароёна, балки воқеъбинона, вазифаи муҳимест дар дарки гузаштаи бузурги халқи ўзбек» [9, 30].

Барои берабтиву ихтилофи назари ин муаллифро дарк кардан, муаррихи касбӣ будан шарт нест. Ў аз як тараф шукуҳу шаҳомати давлати Сомониёнро зери шубҳа гирифта, ба тоҷикон робитаи авлодӣ надоштани онҳоро нишон диҳад, аз дигар тараф дар тамоми Шарқ бузургии Рӯдакиву Фирдавсиро (ҳатто Фирдасиро зодаи Бухоро медонад), ки ашъори ҷаҳонгири худро бо форсӣ (яъне тоҷикӣ) эҷод намудаанд, эътироф намудааст. Вале аз ибораи «тоҷик» батамом масофа ҷуста, ҳатто Рӯдакиро чун зодаи Панҷрӯди Тоҷикистон нишон дода, бо қатъиян «шоири форс» ном бурдааст. Аз рӯи тафаккури ғайримантиқии ин муаррих омӯзиши таърихи Сомониён гӯё танҳо барои дарки воқеъбинонаи «гузаштаи бузурги халқи ўзбек» зарур будааст.

Доир ба иртиботи давлати Сомониён ба тоҷикон, ин ба истилоҳ муаррих бо ҳарзаи захромез чунин хулоса мебарорад: «Ҳоло яқинан маълум аст, тоҷикон наметавонанд ба мақоми ташкилкунандаи давлати Сомониён даъво дошта бошанд, чунки дар он замон онҳо дар саҳнаи таърих набуданд. Барои мавҷудияти онҳо дар он давра ҳатто фарзияе вучуд надорад» [9, 149]. Ин ҳаёлпардозии пурмуҳобот ба сифати «кашфиёт»-и илмие пешниҳод шудааст, ки ба он на ҳар одами солимфикр қодир буда метавонад. Дар ҳоле ки маъруфттарин шарқшиносони дунё, мардуми бумӣ ва ориёитабор будани тоҷиконро дар паҳнои Осиёи Марказӣ кайҳо чун ҳақиқати бебаҳс ҳисоб кардаанд. Чунин ҳарзагӯии таболударо ба сифати

«ақидаи илмӣ» пешниҳод намудан, нишондиҳандаи заъфи тафаккури ақлониву илмии ин муаллиф.

Албатта метавон аз дигар «ақидаҳо»-и беасоси Г.Ҳидоятов доир ба гӯё дар тебеияти пурраи хилофат қарор доштани Сомониён, «сулолаи музофотӣ» будани он, танҳо ба сифати волии Хуросон шинохтан ва ҳатто унвони амирӣ доштанашонро чун «сарлашқар» шарҳ додан, аз сохтори мавзуни давлати Сомониён-девоноҳ, ки нишондиҳандаи мустақилияти давлатдорӣ ҳисоб меёфт, сарфи назар қардан, қариб батамом аз туркҳо иборат будани аҳолии Мовароуннаҳру Хуросон, Туркистонро ватани азалии туркҳо ҳисоб қардан ва ғайра мисолу иқтибоси зиёде овард. Вале масоили дар доираи ҳадафи мақолаи мазкур қарор дошта, ки асосан ба муайян намудани дараҷаи инъикоси воқеияти замони Сомониён дар осори таърихӣ, бо ибораи дигар, ба таҳлили таърихнигории масъаларо бахшида мешавад, имконияти ба дарозо бурдани тавзеҳоти асари комилан ғайриилмии «таъришношинос»-и номбурда ва бо далелҳои муътамади манбаъҳо қатъиян рад намудани тамоми ишораҳои ғаразомези ин муаллифи ҳақиқати таърихиро пурра инкоркунанда, имкон намедихад. Аз тарафи дигар шиносии хонандаи ба таърихи тоҷикон аз диди тафаккури мантиқӣ муносибат дошта, то андозае ин заруратро аз байн мебардорад.

Дар ин радиғ бояд қайд қард, ки дигар муаллифи аз ҳамин кишвари ба мо ҳамсоя ва дӯсту бародар бо исми Шамсиддин Камолиддин варсоқиҳои Гога Ҳидоятовро боз бештар тақвият бахшида, чилваи «илмӣ» доданӣ шуда, ба «таҳлили» насабномаи Сомониён даст задааст. Ӯ барои ба туркҳо решапайвандии авлодии Сомониёнро «собит» намудан, ривояту тахминҳои хеле зиёду печидаи дар баъзе сарчашмаҳои асримиёнагиву таълифоти муарриҳои минтақаи Осиёи Миёна ва берун аз он доир ба муносибати Сосониёну туркҳо, иртиботи авлодии Баҳроми Чӯбин бо туркҳо ва аз ҳама барояш муҳим дар ин замина «туркнасаб» будани Сомониёнро «кашф» қардаст [10].

Пешгузаштагони Баҳроми Чӯбин-ниёи Сомонхудо аз диди муаллиф «ба яке аз қабилаҳои турки Осиёи Миёна муносибати авлодӣ доштаанд...Ин қабила метавонист дар қадим ба доираи иттиҳодияи қабилаҳои Портҳо (Парфия), сипас дар баробари хионҳо, кидориҳо, ҳайтолиён ва туркҳо дар хизмати Сосониҳои аввал ва намояндагони нисбатан баъдинаи ин сулола қарор дошта бошад» [10,26]. Аз рӯи хулосаи ӯ Баҳроми Чӯбин се писар дошт: Навшард, Меҳрон ва Шопур. Бино ба маълумоти дар маъхазҳо омада Сомонхудо насли чорум ё панҷуми писари калонӣ-Навшард буд [10, 26]. Ин ақидаро тақвият дода, муаллиф қайд намудааст, ки «ҷадди Сомонхудо, ба издивоҷи Баҳроми Чӯбина бо духтари Ҳокони турк, ки дар Бухоро қароргоҳ дошт, иртибот дорад» [10, 35].

Ш.Камолитдин «ҳақиқат»-и турк нишон додани насабномаи Сомониёнро чуста, ибораҳои «Зани Хусрави I Анушервон будани шоҳзодахонуми (малика) турк бо номи Кайэн» [10, 12], «аз ҳисоби модарӣ нимтурк будани меросхӯри Анушервон дар тахти Сосониён шоҳзода Хурмузд» [10, 13], «ҳоқони турк Гарду тағои шаҳаншоҳи Сосонӣ Хурмузди IV буд» [10, 17, 21], «чолиб будани алоқамандии авлодии Баҳроми Чӯбина бо Ҳоқони турк, ки дар Бухоро қарор дошт», «дар охири ҳаёт Баҳроми Чӯбина бо Ҳоқони турк бо исми Пармуд муносибати хешӣ барқарор намуд» [10, 47] ва боз даҳҳо бо чунин мазмун «далелҳо» оварда, чунин хулоса карда аст: «Ҳамин тарик, ба далелҳои дар боло омада, тақя карда, метавон бо эҳтимолияти асосноку қавӣ қайд кард, ки Баҳроми Чӯбина аз авлоди бонуфузу қадимаи турки аз шоҳаи Кушониён ё массагетҳои Аршакиён буда, баромадааст» [10, 83-84]. Барои тақвияти ин ақидаи худ, муаллиф афзудааст: «Сомонхудои намояндаи насаби эронӣ, ки ба Сосониён мерасид набуда, мисли пешгузаштаи дури он Баҳроми Чӯбина насаби оғузу туркӣ дошт» [10, 83-84].

Муаллифи номбурда барои боварибахш будани ин ҳаёли бофта, ҳатто ибораи «чӯбин»-ро, ки комилан форсӣ-тоҷикӣ буда, шарҳи онро ҳамзамонии Сомониён, чи тавре дар боло ишора рафт, равшан овардаанд, бо фаҳмиши ночаспону хандаовари этимологии «зоғ», «бургут», «калзоғ», «турна» ва ғайра нисбат додааст [10, 22-26].

Чӣ тавре мебинем, ҳарду муаллифи номбурда, бо тамоми нерӯ «талаш» кардаанд насаби Сосониёнро ба туркҳо иртибот диҳанд ва ба далеле тақя мекунанд, ки Баҳроми Чӯбин ё дигаре аз пешгузаштагони авлодии шоҳаншоҳони сулолаи Сосониён, аз занҳои ба туркҳо иртиботи авлодӣ дошта, зода шуданд. Вале ҳангоми муқоисаи гуфтаҳои ин муаллиф бо сарчашмаҳои замони Сомониён ва баъди он, ишораи равшане, ки ба туркон бевосита иртибот доштани ниёи Баҳроми Чӯбин ва Сомонхудоиро тасдиқ намояд, ба назар намерасад.

Дар қатори манбаъҳои асримиёнагӣ ва «хулоса»-ҳои муҳаққиқони аврупоӣ, Ш.Камолитдин гӯё ба назари муаррихи Эрон Ризо Иноятуллоҳ тақя карда, таъкид намудааст, ки «насаби Баҳроми Чӯбин турк буда, ӯ аз байни туркҳои оғузи дар хизмати Сосониён қарор дошта, баромадааст» [10, 9-10]. Барои муқоисаи лозим меояд, ки гуфтаҳои Иноятуллоҳ Ризоро айнан оварем. «Баъзе аз муаррихон, -менависад муаллиф, -кӯшидаанд вучуди бозмондагони Баҳроми Чӯбинро дар Осиёи Миёна чун бозмондагони қабилаҳои машо ба қабилаи турк вонамуд кунанд ва онро бахше аз «эли» туркон бидонанд. Ин андеша саропо хато ва аз реша нодуруст аст» [11, 152]. Чунин назар дар пажӯҳиши шарқшиноси даниягӣ Артур Кристенсен (1875-1945) «Эрон дар замони Сосониён» низ омадааст [12, 578-579]. Аз ин ва боз бисёре аз дигар иқтибосҳои ин муаллиф, хулосае бармеояд, ки муҳаққиқи номбурда, ақидаҳои дигар

олимонро ба мақсади барояш дилхоҳ тағйиру тавзеҳ додааст, ки камоли беҳирадист. Ҳатто чунин масъалаи баҳсбарангез Ш.Камолиддиновро, ки шеваи кораш тақаллуб будааст, боз надошта аст.

Ин «ҳақиқатнигорон»-и таърих анъанаи бисёрзанӣ ё дар ихтиёр доштани ҳарамсарои ба шоҳон хосро донанд ҳам, барои «асоснок» кардани андешаи барғалати худ, ки аз эътироф накардани иртиботи тоҷикон ба давлати Сомониён иборат аст, насаби авлодиро ба канизони шоҳон мечаспонанд. Онҳо ба чунин ҳақиқати одӣ сарфаҳм рафта наметавонанд, ки дар таърихи давлатдорӣ ҳатто аз кучо пайдо шудани сулола муҳим нест. Муҳим ба роҳ мондани рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат, таъмини нақши тамаддунсози он ҳисоб меёбад.

Таърих бисёр мисолҳои медонад, ки ба ташаккул ва рушди империяҳои бузург шахсиятҳои аз ҷиҳати этникӣ ба онҳо бегона асос гузоштаанд ва нишондиҳандаҳои этникии онҳо дар ин раванд, нақши марказӣ ва ҳалқунанда надошта аст. Масалан, Искандари Мақдунӣ зодаи Македония чун давлати ғуломдорӣ воҳид дар асрҳои V-II то милод дар қисмати шимоли шарқии нимҷазираи Балкан арзи вучуд намудааст. Давлати дигар-Юнон дар қисмати ҷанубии ҳамин нимҷазира хеле пештар, ҳанӯз дар миёнаи ҳазорсолаи II пеш аз милод шакл гирифта, чун давлати пешқадами классикии ғуломдорӣ дар асрҳои V-IV қабл аз милод шуҳрат дошт. Вале бо тақозои воқеияти таърихӣ Файлакуси (Филипп) II (359-336 пеш аз милод) музофотҳои шимолии Македонияро муттамарказ намуда, сипас тамоми Македония ва Юнонро ба тобеъияти худ даровард. Писараш Искандар (336-323), ки ташаккули шахсияташ дар заминаи арзишҳои барои Юнон хос тарбия ёфта буд, тавонист империяи пурқуввату пурвусъати Юнонро ташкилу идора намояд. Вале шукуҳу шаҳомати оламшумули Юнонро ба шахсияти этникии барои македониягӣ хос-Искандар тобеъ кардан хилофи диди илмист. Аз тарафи дигар арзишҳои таърихӣ юнонро ба Македония барои он, ки Искандар зодаи он буд, иртибот додан комилан норавост. Тамоми нишондиҳандаҳои тамаддунсози Юнонро дар заминаи барои замон созгори даҳои халқ, ки Искандар зодаи он буда, аз таъсири он берун монда наметавонист, бояд дид.

Аз рӯи маълумоти дар маъхазҳо (аз ҷумла «Повести временных лет») ҷой дошта, ба давлати Руси Киевӣ, ки ба пайдоиши он иттиҳодияи қабилаҳои славянии шарқӣ дар нимаи дувуми асри VIII ибтидои асри IX замина гузоштаанд, князҳои нормании (варягҳо) аз Скандинавия даъватшуда-Рюрик, Трувор ва Синеус асос гузоштаанд. Дарвоқеъ аз рӯи анъанаи ба талаботи қадим ва асримиёнагӣ роиҷбуда, барои эътирофи тахтнишинон насабномаи мувофиқ доштан зарур буд. Славянҳои шарқӣ низ аз ин талабот берун буда наметавонистанд. Аз ин рӯ, бо назардошти овозаҳое, ки гӯё шаҷараи авлодии Рюрик ба императори маъруфи Рим-Август мерасид, ӯро ба сифати князи Киев даъват намуда, бо ин ба

ташкилёбии расмии давлати Руси Киевӣ ибтидо гузоштанд. «Замини Рус» (аз Киев то Воронеж масоҳат дошт) номи худро аз қабилаи Рос (Рус), ки ба иттифоқи қабилавии Полянҳо шомил буд, гирифтааст.

Санади таъсисёбии давлати феодалии Руси Киевӣ соли 882 вақти бо лашкари аз худи славянҳо ва дружинаи кирои варягҳо ба Киев ворид гардидани княз Олег муайян шудааст. Дар давраи князигарии дигар намояндагони сулолаи Рюрикҳо Игор (912-945), Олга (945-964), Святослав (964-972), Владимир (980-1015) тамоми қабिलाҳои шарқии славянҳоро муттаҳид намуда, ба калонтарин давлати аврупоӣ табдил ёфт. Дар ин давра табиист, ки дружинаи варягҳои бо сарсулолаи Рюрикҳо омада, бо славянҳо пурра омезиш ёфтанд. Ягона нишондиҳандае, ки боқӣ монд, фақат номи сулолаи Рюрикҳо буд, ки онҳо низ иртиботи этникии худро аз варягҳо пурра аз ёд бароварда буданд. Рушду дигаргунсозихои таърихии Русу Русия оянда то ҳадди ба дараҷаи империяи бузурги ҷаҳонӣ расидан, на ба сулола, балки ба захмати халқи рус ва дигар халқҳои дар ҳудуди он буда ба даст омадааст. Дар ин раванд табиист, ки ниғаҳдошти ифтихори сулолави ва пурра ба саромади этникии он тобеъ намудани таърихи давлат аз ширинкории хандаовари таърихӣ беш буда наметавонад.

Ин дар мисоли ба тахти императории Фаронса соҳиб гардидани Наполеон низ ба назар мерасад. Наполеон Бонапарт (1769-1821), шахсияти машҳури таърихӣ, сарлашкар, консули аввалин (1799-1804), императори ояндаи Фаронса дар шаҳри Аяҷҷои ҷазираи Корсика, ки дар итоати Генуя (Италия) буд, ки соли 1768, як сол пеш аз ба дунё омадани Наполеон ба Фаронса ҳамроҳ карда шудааст. Табиист, ки аз ҳамин сол воридшавии забону фарҳанги фаронсавӣ ба ин ҷазира оғоз ёфт. Ҳарчанд донишу ҷаҳонбинӣ ва маҳорати лашкаркашии Наполеон дар Фаронса ташаккул ёфта бошад ҳам, ӯ аз ҷиҳати пайдоиши этникӣ бегона буд. Вале он кудрату шахомате, ки Фаронса дар замони консулӣ ва императории ӯ соҳиб гардида буд, дастоварди корсикагӣҳо ҳисоб кардан хандаовар аст. Ӯ худ зодаи воқеъияти аз якҷараф ҷоҷабори инқилобӣ ва таҳаввули сиёсӣ ҳарбии он замони Фаронса буда, ба шикасти нақшаи ҷаҳонталабиаш нигоҳ накарда, чун шахсияти таърихии ин миллат шинохта мешавад.

Чунин мисолҳо хеле зиёданд. Албатта, барои ботил намудани фаҳмиши ниҳоят хандаовар ва ноҷои «ифтихори сулолави туркӣ»-ро чун василаи инкор кардани мавқеи тамаддунсози таърихии мардуми бумии минтақа-точикон истифода бурдани хидоятвҳо, камалиддинҳо ва дигар таърихҷодқунандагони ба ин равияи бироҳагии онҳо гаравида, аз таърихи умумибашарӣ далелҳои зиёде метавон пеш овард.

Ҳамаи он чи дар ин ҷода дар саҳифаҳои таърихи давлатдорӣ дигар халқияту миллатҳо ҷой дошта, ба хулосае меоранд, ки на сулолаҳо, балки даҳои созандагии ҳар халқ барои ташкилу ташаккули давлатдорӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Аз ин рӯ, ба сулолаи туркӣ иртибот додани

давлати Сомониён аз кӯшиши бепояи ботил сохтани иртиботи он ба даҳои азалии дар ниҳоди тоҷикон ҷой доштани ҳунару усули давлатдорӣ беш буда наметавонад. Ба ҳар як шахси иттилоӣ одии таърихӣ дошта маълум аст, ки танҳо мардуми муқимӣ ба давлатсозӣ қодир буда метавонад. Ҳатто дар ҳолати аз тарафи кӯчиён истилоъ намудани давлат, ғосибон ба сохтори анъанавии идоракунии соҳибдавлатони собиқ тақия карда, метавонистанд давлатро идора намоянд. Инро таърихи давлатдорӣ силсиласулолаҳои кӯчиӣ баъди Сомониён дар минтақа ба сари қудрати сиёсӣ омада, возеҳан собит сохтааст.

Хулоса, ба ниёи Сомониён аз қадам самте нанигарем, пурра решаҳои ирқии ориёӣ-тоҷикӣ дошт. Инро диди хусусиятҳои антропологияе (қиёфаи тоҷикона доштани Баҳроми Чӯбин), ки дар манбаҳои таърихӣ зикргардида, бараъло нишон дода шудааст, тасдиқ менамоянд. Агар ҳатто даҳҳо ҳидоятовҳо ва қамолиддинҳо аз тарафи модарӣ робитаи туркии ин дудмонро бо “ҳазор далел” исбот кардани шаванд ҳам, ҳақиқати бебаҳсро тағйир дода наметавонанд.

Аз тарафи дигар, чи тавре дар боло ишора рафт, дар ҳама ҳолат даҳои ба халқи тамаддунофар хос пояи боэтимодӣ давлатсозиву давлатдорӣ буда метавонад. Дар ин ҷода бурди тоҷикон боз дар он зоҳир мегардад, ки давлати Сомониён ҳам аз рӯи насаби сулолаӣ ва ҳам аз рӯи истеъдоди давлатдорӣ қомилан зодаи ин халқи тамаддунофар буд. Ин ҳақиқати бебаҳс буда, он дар илми шарқшиносии ҷаҳонӣ пурра тасдиқ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулк. (Иборат аз 16 ҷилд дар 8 китоб). Мутарҷим Абулқосими Поянда. Бо таҳрир. Тасҳеҳ ва таҳқиқи умумии Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ. Китоби 1, иборат аз ҷилдҳои 1,2,3.-Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2014.
2. Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Аз силсилаи «Халқҳои эронӣ дар маъхазҳои таърихӣ». Ҷ. I.
3. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. Ҷ.8. Душанбе: Адиб, 1990.
4. Абӯисҳоқ Иброҳими Истаҳрӣ. Масолик ва мамолик (тарҷумаи форсии «Мамолик ал-масолик»). Аз қуруни 4-5 ҳичрӣ. Бо эҳтироми Эраҷи Афшор. Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1340.
5. Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум (Мутуни арабиасос). Хучанд: Нашриёти Раҳим Ҷалил, 1998.
6. Маҳмуд Гардезӣ. Зайну-л-ахбор (Таърихи Гардезӣ). Таҳия ва нашри электронӣ. Мунташир шуда дар торнамои WWW. TARIKHFA. COM.
7. Зарринқуб А. Доират ал-маориф.-Техрон.....
8. Абӯбақр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. Мураттибон Ғ.Ғолибов, К.Олимов, Н.Амиршоҳӣ.-Душанбе:Пайванд, 2012.
9. Хидоятов Г.А. Крушение Саманидов.-Москва-Ташкент, 2004.-152 с.

10. Камолиддин Ш. Происхождение Саманидов.-Ташкент: ИФЕАК (Французский институт исследований Центральной Азии), 2008.
11. Иноятуллох Ризо. Ирон ва туркон дар рӯзгори Сосониён-Техрон, 1374 (1955).
12. Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён. Тарҷумаи Рашид Ёсамӣ. Техрон: Дунёи китоб, 1372.

МУЛОҲИЗОТЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ НАСАБНОМАИ СОМОНИЁН

Дар мақола сухан аз муайян намудани насабномаи сулолаи Сомониён меравад. Бархилофи ақидаи чанде аз муаррихоне, ки решаи пайдоиши этникии онҳоро ба туркҳо расонданианд, муаллиф дар асоси таҳлили муқоисавии маъхазҳои бозғимод ва хулосаҳои шарқшиносони намоён қомилан нодурусту ғайриилмӣ ва ғаразнок будани назари онҳоро ғош намуда, решапайвандии этникии Сомониёнро бо тоҷикону форсҳо дақиқан нишон додааст. Муаллиф хонандагонро бо андешаи боғарази муаррихоне, ки барои паст кардани нуфузи таърихӣ давлати Сомониён, кӯшиши ғайриилмӣ ва бебарор зоҳир менамоянд, шинос карда, дар айни замон бо далелҳои муътамад назари олимонро доир ба иртиботи бевоситаи тоҷикон бо ин хориқаи таърихӣ тақвият бахшидааст.

Калидвожаҳо: *Эрон, Бухоро, Сосониён, Сомониён, туркҳо, Осиёи Марказӣ, Мовароуннаҳр, Хуросон, Рум, Балх, форс, тоҷик, Баҳроми Чӯбин, Сомонхудот, Хурмуз, Табарӣ, Фирдавсӣ, Балғамӣ, Истахрӣ.*

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОМ ДРЕВЕ САМАНИДОВ

В статье речь идет об определении генеалогии представителей династии Саманидов. Вопреки мнению ряда исследователей, пытавшихся относить их корни к тюркам, автор на основе сопоставительного анализа письменных источников и заключения известных востоковедов доказывает таджикско-персидское происхождение Саманидов. Ознакомив читателей с предвзятыми намерениями историков, пытавшихся бросить тень на величие государства Саманидов, автор подтверждает мнение исследователей, указывающих на прямую причастность таджиков к такому историческому феномену.

Ключевые слова: *Иран, Бухара, Сасаниды, Саманиды, тюрки, Центральная Азия, Мавераннахр, Хорасан, Византия, Балх, перс, таджик, Бахрам Чубин, Сомон-худат, Хурмуз, Табары, Фирдоуси, Балғами, Истахри.*

SOME THOUGHTS ABOUT THE GENEALOGY OF THE SAMANIDS

The article deals with the definition of the genealogy of representatives of the Samanid dynasty. Contrary to the opinion of a number of researchers who tried to attribute their roots to the Turks, the author proves the Tajik-Persian origin of Samanids on the basis of a comparative analysis of written sources and the conclusion of well-known Orientalists. Having acquainted readers with the evil-biased intentions of historians who tried to cast a shadow on the greatness of the Samanid state, the author confirms the opinion of researchers pointing to the direct involvement of the Tajiks in such a historical phenomenon.

Key words: *Iran, Bukhara, the Samanid, the Turks, Central Asia, Maverannahr, Khorasan, Byzantium, Balkh, the Persian, the Tajik, Bahrom Chubin, Somon-Khudat, Hurmuz, Tabari, Firdawsi, Bal'ami, Istakhri.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайдаршо Пирумшо-доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарҳодими илмии Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави халқи тоҷики Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АИ ҶТ. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: (+992) 919-14-87-36. E-mail: pirumshoev.44@mail.ru

Сведения об авторе: Хайдаршо Пирумшо-доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент АН РТ, главный научный сотрудник Отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 919-14-87-36 E-mail: pirumshoev.44@mail.ru

Information about the author: Khaidarsho Pirumsho-Doctor of Historical Sciences, correspondent-member of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, senior researcher of the Department of Ancient, Medieval and New History of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Telephone: (+992) 919-14-87-36, E-mail: pirumshoev.44@mail.ru

РЕЛИГИЯ В ПЕТРОГЛИФАХ ТАДЖИКИСТАНА

КАРИМОВА Галина Рахимовна

*Институт истории, археологии и этнографии имени А.Дониша
Академии наук Республики Таджикистан*

Таджикистан известен своими уникальными археологическими памятниками, но особое место среди них занимают многочисленные наскальные изображения. Расположение петроглифов вдоль древних троп и у высокогорных перевалов через заснеженные хребты Зарафшана, Туркестана, Гиссара, Памиро-Алая, Тянь-Шаня является основной причиной мало изученности этих уникальных памятников древности.

История изучения наскальных рисунков Таджикистана начата в прошлом столетии, но уже насчитывает более 150 лет. Первые сведения о наскальных изображениях Таджикистана в окрестностях селения Калаи-Пяндж (Памир) были опубликованы в литературе в 1879 г. английским капитаном Генри Троттером [47]. В 1904 г. вышла в свет известная работа датского путешественника О. Олуфсена, побывавшего на Памире в 1896-1899 годах, который описал в своей книге рисунки, выбитые на отдельных камнях около селения Лангаркишт [44: 193-196]. Позже информация о наскальных изображениях на территории Таджикистана публикуется в работах А.А. Бобринского [4], Н.А. Корженевского [15], В.И. Рацека [38], Г.В. Парфёнова [27]. Никто из них специально не занимался петроглифами, поэтому их работы содержали лишь краткое описание обнаруженных рисунков. Тем не менее, заслуга этих исследователей, в том, что они открыли существование памятников, изучение которых составляет собой специфический вид источника о древней культуре, какими являются петроглифы.

По ландшафтно-географическому положению в Таджикистане выделяются четыре зоны концентрации памятников наскального искусства: Восточный и Западный (Бадахшан) Памир; Гиссаро-Алай; Туркестанский хребет и Западная Фергана (горы Курама и Моголтау). [6; 33]. Позднее, в ходе археологических и географических исследований определились основные ареалы исследований петроглифов. Это территория северного Таджикистана- в бассейне рек Зарафшона и Сырдарьи. Другой ареал, расположен в Припамирье.

Как правило, петроглифисты выделяют несколько жанровых направлений в наскальных произведениях этнографического времени: тамги;

изображения животных, предметов, построек; сцены и картины повседневной жизни; нефигуративные отметки, рисунки транспортных средств, пейзажи, копии образов прошедших эпох, шаржи. В.А. Рановым добавлен цикл

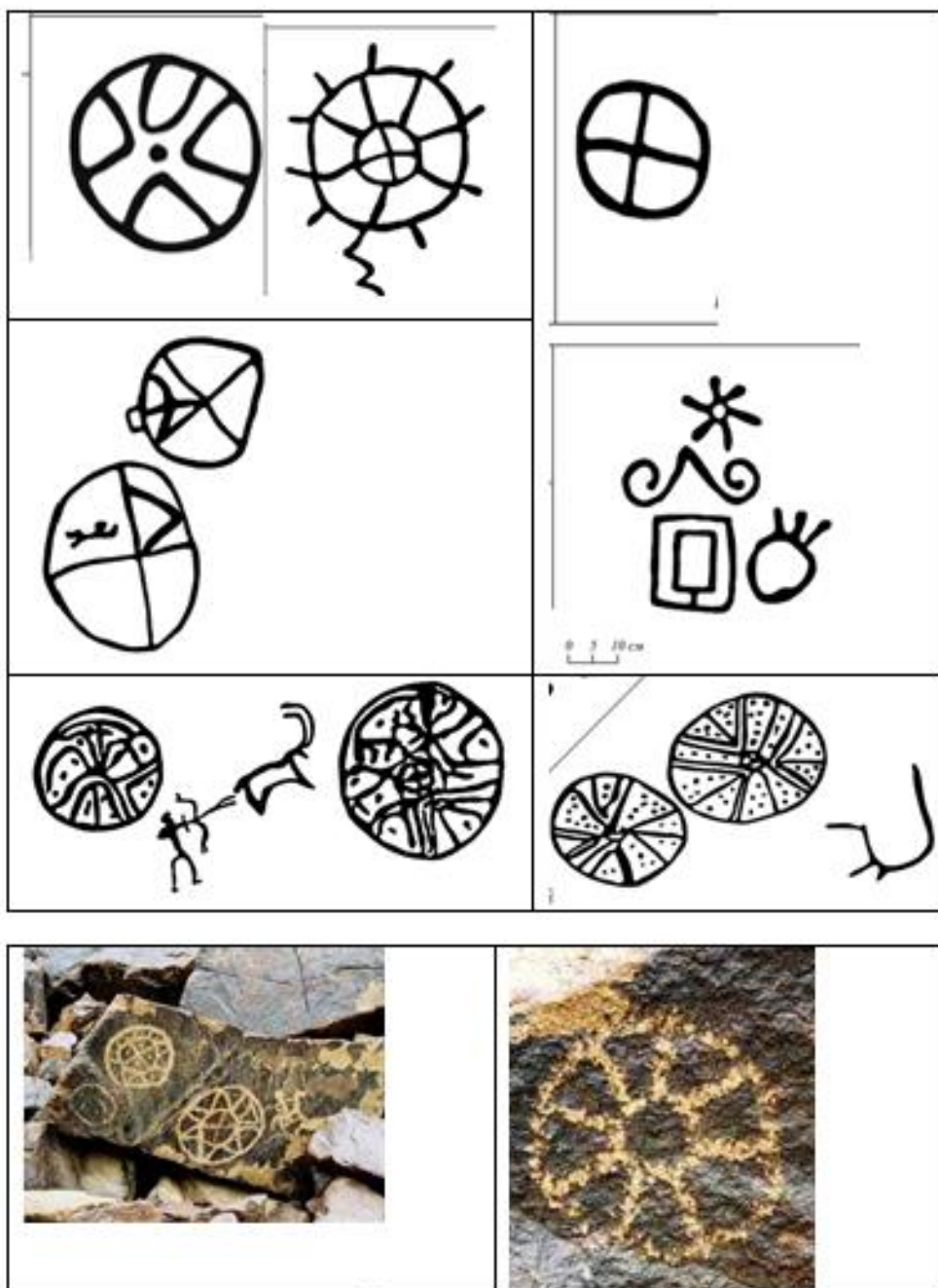

Рис. 3. Круги, зеркала, бубны и колёса: 1 -Лангар; 2 -Выбистдара

состоящий из граффити, буквенных знаков (инициалов, аббревиатур), символов и т.д. Г.Р.Каримова расширила этот список, выделяя изображения шаманов и шаманской атрибутики [13]. Все это время основное внимание исследователей уделялось наскальным изображениям палеолита, эпохи бронзы и раннего железного века. Петроглифическое же искусство этнографического периода практически не вызывало интереса. И все же, наскальные рисунки рассматривались в работах А. П. Окладникова, В.А. Ранова [30:121–142; 31: 19-40; 32: 70-81; 33; 34: 5-21; 35: 110-119; 36:540-541; 37:249-273; 45: 2-3; 46: 122-150], О. Панфилова [24: 91-102; 25: 54-55; 26: 218-219; 39: 71-76], Н.Т. Рахимова, Г.Р. Каримовой (13:138-199; 14: 78-89), Б.С. Бобомуллоева [2; 3] и др.

Петроглифы содержат огромный потенциал для изучения культуры древнего населения. Изобразительные материалы позволяют обратиться к такой сложной теме, как реконструкция верований и мифологии древнейших народов Центральной Азии. В данном исследовании предлагается рассмотреть изображения отражающие религию и верования народов населявших Таджикистан в древности.

Древнейшие предки путём интуитивного изображения вещей и явлений свои переживания, свое познание мира выражали (образно) в петроглифах, т.е. другими словами, петроглифы точно передают смысл окружающих явлений, предметов и религиозных взглядов народов, населявших данную территорию в древности. Они придавали явлениям природы мистическое, сверхъестественное значение и при интуитивном их изображении нераздельно связывали с первобытным представлением об опыте (эмпирическом и трансцендентном), о бытии и сознании. Схематические, образные изображения явлений и вещей как раз и стали источником создания петроглифов, причём надо отметить, что этот длительный процесс начался ещё в эпоху палеолита.

К числу наиболее встречаемых древнейших магических знаков на петроглифических памятниках Таджикистана определены следующие группы изображений: священные животные, маркированные солярными символами; кресты; круги (зеркала, бубны, колёса); антропоморфные фигуры отправителей культовых служб (шаманы); зооморфизмы. Все они отражают верования и религию самых древних периодов истории.

Астральная символика в изобразительном искусстве древних. В эпоху ранней бронзы художники (шаманы или медиаторы), изображая обычных диких и домашних животных, часто наделяли их сакральными функциями. Для этой цели был выработан несложный прием маркировки священных животных при помощи разнообразных магических знаков, помещенных рядом с изображениями и непосредственно связанных с астральной символикой и первобытной магией. Такое сочетание, напоминающее собой пиктографические записи, дает возможность в отдельных

случаях вполне удовлетворительно интерпретировать повествовательные сюжеты об обрядах и ритуальных действиях, происходивших тысячелетия

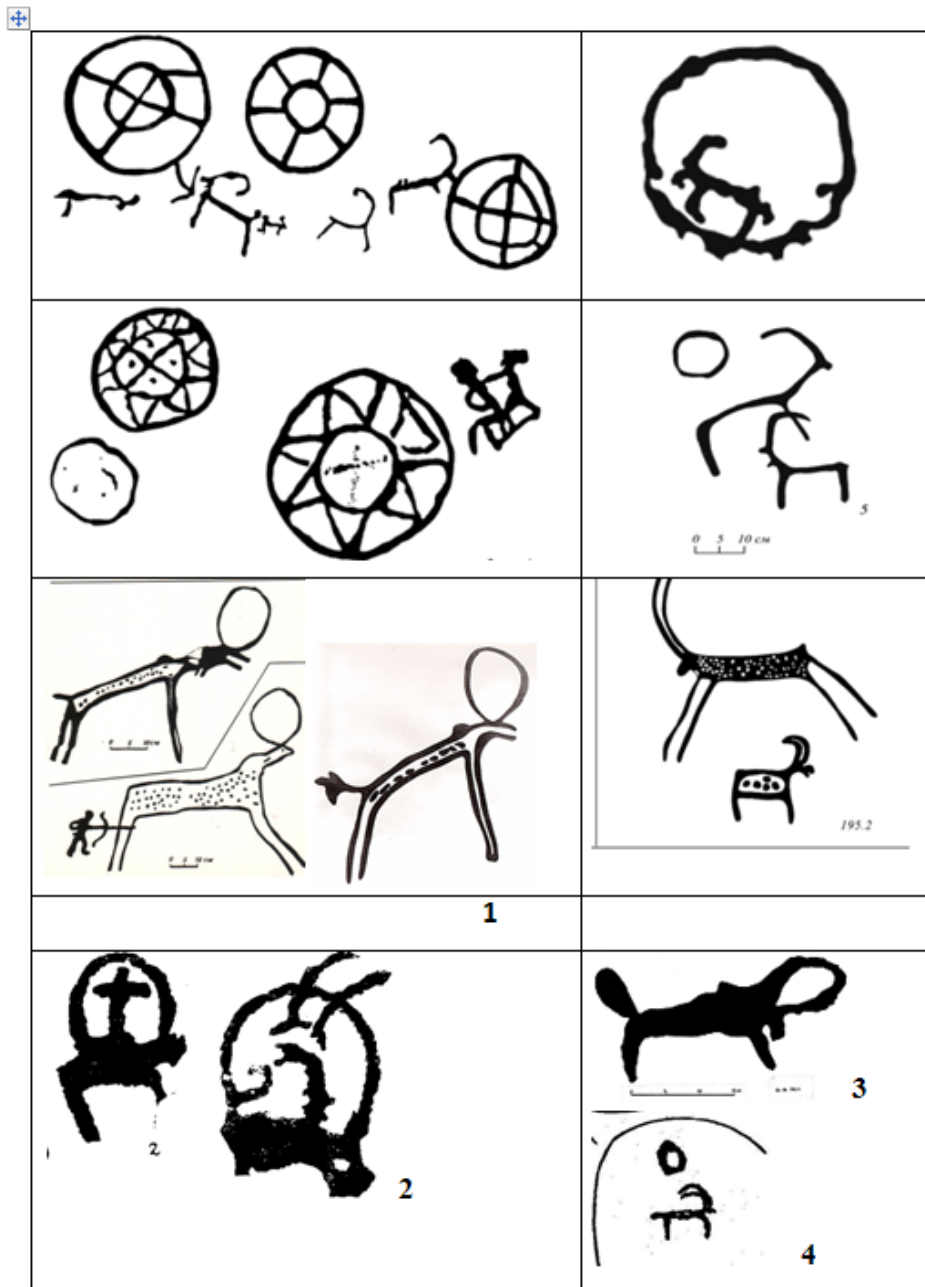

Рис. 1. Астральная символика: 1-Лангар; 2-Дашти Гури Шандон; 3-Выбистдара; 4-Местность Окташ – Кызбуви 3

назад, или даже приблизиться к дешифровке некоторых мифологических представлений древнего населения.

Наибольшее количество сакрализованных наскальных рисунков появляется в эпоху развитой бронзы и в период древних кочевых миграций. В Таджикистане это в основном символы в форме дисков, колец и спиралей, включенные в контекст больших композиций с изображениями животных или антропоморфных фигур (*рис. 1*).

Поклонение небесным телам и природным явлениям существовало уже с древности. Из всех крайне изменчивых астрономических явлений Солнце всегда более всего привлекало взор людей. Сложившийся в эпоху древних кочевников декоративный канон, или т.н. звериный стиль отражал различных животных в солнечной ипостаси, особенно характерна данная функция для изображений козорогов и оленей на петроглифах Памира (Лангаркишт, Выбистдара) и долине Зарафшана (Шамтич, Дашти Мулло Тохириён, Сой Сабах, Таги гут, Дахана и др).

Фигуры оленей здесь самые малочисленные. И это вполне объяснимо, т.к. эти животные не коренные обитатели животного мира Таджикистана. Однако, в силу того, что олень во все времена являлся одним из главнейших образов индоиранской и тюрко-монгольской мифологии в петроглифах он присутствует, и его космическая сущность легко определяется. В петроглифах на рогах, отдельных частях тела оленей изображался древнейший солярный символ-диск с лучами (*рис. 2*). На других рисунках туловища оленей заполнены геометрическими фигурами-квадратами, треугольниками и овалами с точкой или даже глубокой лункой посередине. Подобные знаки также связаны с астральной символикой.

В петроглифах Памира (Лангар, Выбистдара) и долинах рек Зарафшана и Сырдарьи многие изображения животных сопровождаются контурными кругами и выбитыми дисками-знаками солнца и луны. На рисунках они размещены как внутри кольца, образованного рогами быков, так и над ним. В некоторых случаях рога выбиты в виде сплошных овальных дисков, над которыми явно целенаправленно нанесен ряд крупных точек, (*рис. 1, 1*). Символы солнца и луны просматриваются в декоративном оформлении (округлые, полулунные, крестовидные и звездчатые фигуры) туловищ быков (*рис. 1,2-3*).

Формально точное сходство с солярно-лунными знаками (круг с вписанным крестом или точкой в центре) можно увидеть в колесах одноосной повозки, изображенной на петроглифах Акджилги. Широко распространенное изображение круга с вписанным крестом или точкой в центре, имеющее различную трактовку

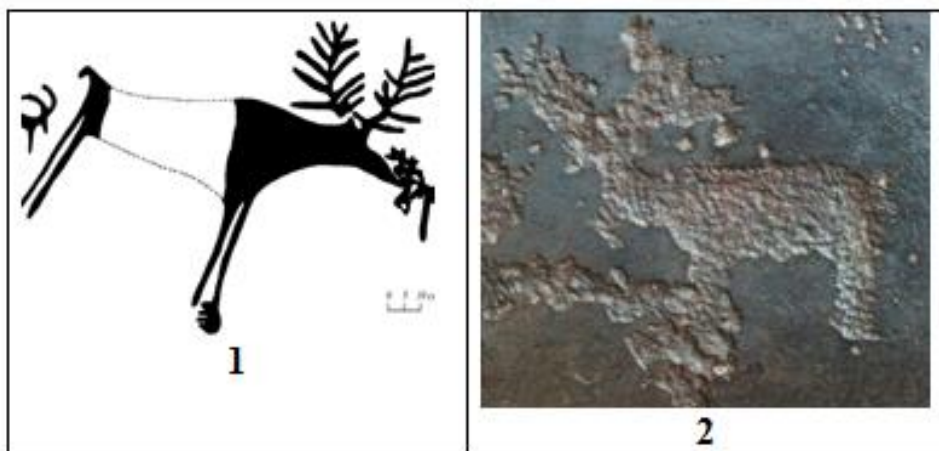

Рис.2. Олени: 1 -Лангар; 2 –Дашти МуллоТохириён

(зеркала, бубны, колеса) так же несут в себе астральную символику (рис. 3).

Показательна находка изображения астрологической таблицы-схемы в сел. Дарг. Наблюдение вероятно, связано с сезоном земледелия т.к. подобная же схема найдена в Кароне на каменном жернове (рис. 9).

Возможно, к числу астральных знаков относятся чашеобразные углубления на скальной поверхности, которые также широко представлены как в долине Зарафшона (Дашти Мулло Тохириён, Водиф, Шохрог), в Сангтуде, так и на Памире (Выбистдара) (рис. 4, 1-6. Это мегалитического вида камень, большая часть плоской поверхности которого покрыта лунками, глубиной около 0,5–0,7 см. На его поверхности рядом с искусственно созданными углублениями присутствуют естественные деформации камня округлой формы (лунковые карры). В некоторых случаях они похожи. Это сходство существенно затрудняет интерпретацию углублений. Средний диаметр углублений -5-6 см, однако есть несколько лунок диаметром около 12 см с глубиной выбивки до 3 см. Конфигурации лунковые или чашевидные углубления созданы как часть древнего религиозного культа, существовавшего в период матриархата. Они символизируют женское начало и связаны с женским культом, репродуктивной магией. Также они символизируют небесные светила и выступают выражением их культа - астрологии, интегрированы в древнюю астрологию, а в некоторых случаях маркировали границы расселения этнических групп [7: 50-168].

Рис. 3. Круги, зеркала, бубны и колёса: 1 -Лангар; 2 -Выбистдара

Рис. 4. Чашевидные-лункообразные углубления - знаки на камнях: 1- 2 – Дашти МуллоТохириён, 3 - Волиф, 4 - Сангтуда, 5 - Шохрог, 6 –Выбистдара

Сложно определить общую закономерность расположения углублений на поверхности плиты. Условно можно выделить три группы (композиции) лунок. Их расположение по отношению друг к другу, скорее всего, обусловлено природными особенностями скальной поверхности. По-видимому, никогда не существовало единой системы создания общей конфигурации лунок. Поверхность камня покрывалась углублениями постепенно в результате отчасти произвольного добавления нового углубления или нескольких новых углублений к уже существующим. Однако создатели углублений, по всей видимости, руководствовались некоторыми правилами. Отчётливо фиксируются три типичные конфигурации лунок: одиночные, парные конфигурации лунок; круговая в виде соприкасающихся лунок с одной лункой в центре - «ромашка»; последовательно друг за другом расположенные в ряд углубления. Почти все центральные лунки имеют больший диаметр и глубину, чем окружающие их углубления (рис. 4). Чашечным углублениям посвящено большое количество публикаций, однако до сих пор многие проблемы семантики, функций этих знаков, а также их фиксации остаются дискуссионными.

Крест - древнее символическое изображение, многозначное по смыслу, разнообразное по форме и широко распространенное в религиях мира. Хотя происхождение образа креста остаётся дискуссионной проблемой, существуют обоснованные гипотезы генезиса этого образа.

1) Крест возник как символическое изображение летящей птицы. 2) Крест появился как обобщенное изображение человека (человеческие фигуры с разведенными руками встречаются повсеместно в древних наскальных рисунках, а также в формах архаических скульптур). 3) Крест возник как схематическое изображение четырёх сторон света. 4) Крест есть визуальный образ основных пространственных оппозиций-верха и низа, правого и левого. Очевидно, что нет единого для всех эпох и народов представления, получившего своё выражение в образе креста, в разные исторические эпохи, в разных регионах он возникал для визуализации разных смыслов.

С максимальной ясностью солярная символика креста представлена в изображении креста (*рис.5*) (Выбистдара, Лангар, Сай Хавзак, Табушн; Танги Дахана), вписанного в круг (т.н. колёсный крест) (*рис.5,7*-Сой Сабах). Это изображение выступает общеупотребительным в древних культурах символом не только солнца, но и солярных божеств. Близкая этому образу свастика (крест с загнутыми углами, тетраскелион) (*рис. 5,6*-Бешкотан) являла образ солнечного колеса и выступала символом постоянного движения и возрождения солнца, его возобновляющейся победы над силами тьмы, смерти. Крест, с глубокой древности соотнесённый с миром как четырёхсторонней целостностью, во многих архаических мифологиях сближается с представлениями о «мировом дереве». Все вышеперечисленные изображения присутствуют в петроглифах Таджикистана (*рис. 5, 1-7*).

ШАМАНИЗМ. Среди петроглифов Таджикистана имеются антропоморфные изображения, которые рассматриваются как протошаманские или шаманские [13: 140-154]. Целый блок публикаций посвященных данной проблеме подтверждает правомерность исследований данного вопроса. «Мнение большинства исследователей о существовании шаманизма в Центральной Азии уже с эпохи бронзы, имеет определенные основания» [42:136]. Это единственная известная форма первобытной религии, в которой мы находим визуальные и содержательные параллели археологическому материалу и отдельным сюжетам наскального искусства данного района. В петроглифах Таджикистана они присутствуют повсеместно [об этом подробнее см: 12] (*рис. 6*).

В исторический период в Средней Азии существовало четыре мировых религий: зороастризм, буддизм, христианство и манихейство. Из этих религиозных воззрений наибольшее распространение имел зороастризм - самая древняя религия на всей территории Центральной Азии. Буддизм был распространен в основном на юге среднеазиатского региона, однако в IV-V вв. из-за враждебного отношения иранских войск, он был в полулегальном состоянии, поэтому многие буддийские центры Тохаристана забрасываются и постепенно разрушаются временем (например, Каратеппа и храм Фаязтеппа в Термезе). Только при тюрках, начиная с VI в., вновь

усиливается влияние буддизма. Так, в VII в. в Южном Таджикистане (Северная Бактрия-Тохаристан) был построен крупный буддийский монастырь Аджинатеппа, в Мерве действовал буддийский центр [20]. Среди изображений с буддийскими сюжетами имеются ступы, штандарты (Лангар), чортан (Лангар), изображение чертога-вимана (Выбистдара, Дахана); субурганы-ступы (Лангар), изображение лотоса (Выбистара), свастика (*рис. 7*).

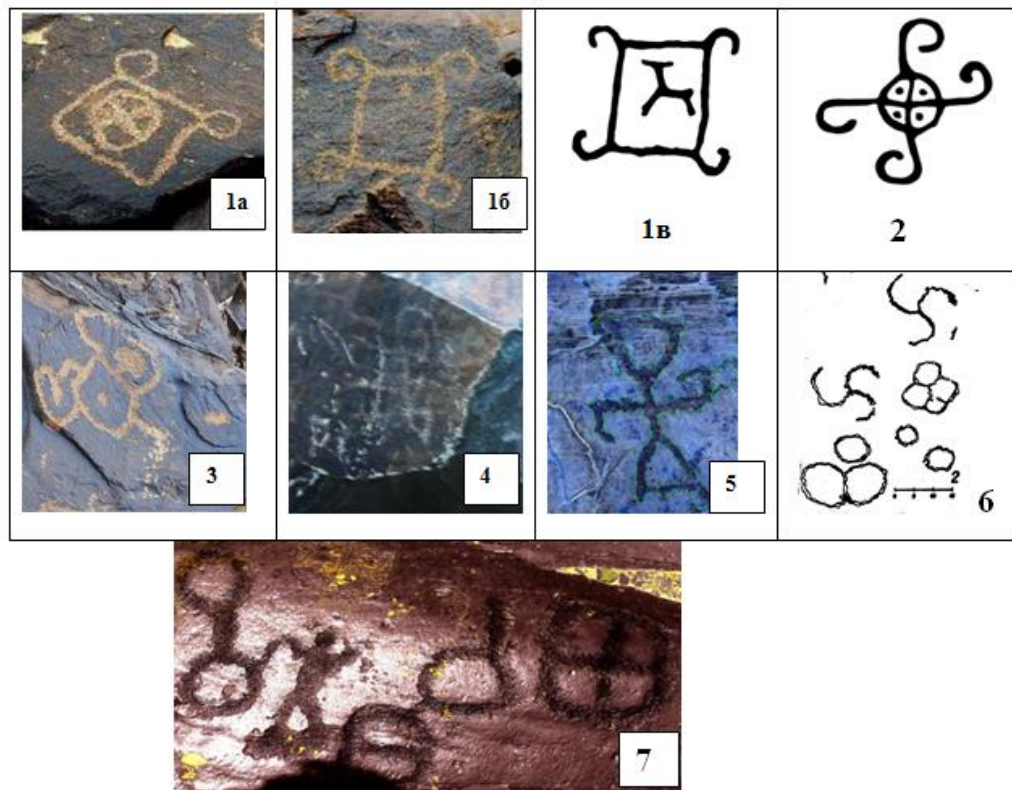

Рис.5.Петроглифы: Кресты, трискелионы,тетраскеллион, круги и очковые круги– 1 – Выбистдара; 2 – Лангар; 3 –СайХавзак ; 4 –Табушн; 5 - Танги Дахана; 6 –Бешкотан; 7 –Сой Сабах

В Таджикистане свастика, как и в Центральной Азии, встречается с бронзового века вплоть до развитого средневековья. Обратим внимание читателя на необычную и довольно редкую особенность описываемой свастики - ее ветви направлены не по часовой, а против часовой стрелки. В скоплении Шатиал- 8 свастик правосторонние и 10 левосторонние, как в Лянгаре. Д. Кёниг, ссылаясь на специалистов, считает, что свастики с ветвями налево-тантрийские. Большинство свастик в Шатиале находятся рядом с согдийскими и брахми надписями, одинаковая патина позволяет предположить, что

свастики, как и надписи, сделаны в IV-VI вв. н.э. Интересно и суждение о том, что некоторые из этих изображений являлись, по крайней мере, тамгами. Очень интересна фигурка летящего над чортонами «демона» (рис. 7,4), в которой так и чувствуется что-то «внеземное». Может быть это душа шамана, летящая в потусторонний мир? Известно, что в ламаизме немало шаманистических верований, если считать рисунки чортонов и «демона» связанными между собой. Хотя буддизм проникает в Тибет еще в VII-VIII вв. н.э., собственно ламаизм, как один из вариантов буддизма, сформировался здесь в религиозное течение лишь через 700 лет-в XIV-XV вв. Следовательно, этот рисунок ламаистских святынь не был сделан во время тибетской экспансии на запад в IX-XIII веках н.э., или позднее, вероятно, случайным тибетским паломником, проникшим в Вахан, как представитель «желтой религии».

С другой стороны, рисунки буддийских ступ в наскальных изображениях, которые достигают такого высокого совершенства в петроглифах верховьев Инда, могли на начальном этапе передаваться в более скромных формах. Следует учесть, что совсем недалеко от Лянгара, во Вранге, М.А. Бубновой был раскопан архитектурный комплекс V-VI веков н.э., который можно сопоставить с остатками пещер-келий, находящихся здесь же, что дает, хотя и со знаком вопроса, основание для отнесения этого памятника к буддизму.

Среди петроглифов Лянгара на Памире интересна, но до конца не понята небольшая фигура всадника, в руке которого очень длинный шест, а на конце шеста имеется фигурная композиция, которая в предварительных публикациях названа «штандартом» [33:268-228]. Всадник со штандартом привлекает внимание большой выразительностью изображения и исключительно пышным знаком воинской доблести -штандартом (рис. 7,1). В какой-то мере и тоже очень и очень условно, форма лянгарского штандарта перекликается с буддийской символикой, т.к. здесь изображен круг с отростками, который может соотноситься с символом «колесо бытия», которое изображается на ламаистских иконах. Внешний обвод колеса в нижней части штандарта имеет 9 выступов (8 соответствовало бы количеству превращений в жизни человека), внутри имеется 11 выступов и орнамент в виде восьмерки. Среди орнаментальных колес Лянгара и верховьев Инда, о которых речь пойдет ниже, подобного орнамента не встречено. Верхняя часть штандарта, органически соединенная с описанным кругом, и навершие из 7 чередующихся черточек отдаленно напоминают буддийскую ступу. Правда разделение полусферы на четыре части обычно в буддийских ступах не имеет места. Более правильно будет сказать, что пока удовлетворительного объяснения принадлежности лянгарского штандарта и его смыслового значения найти не удалось [33: 176].

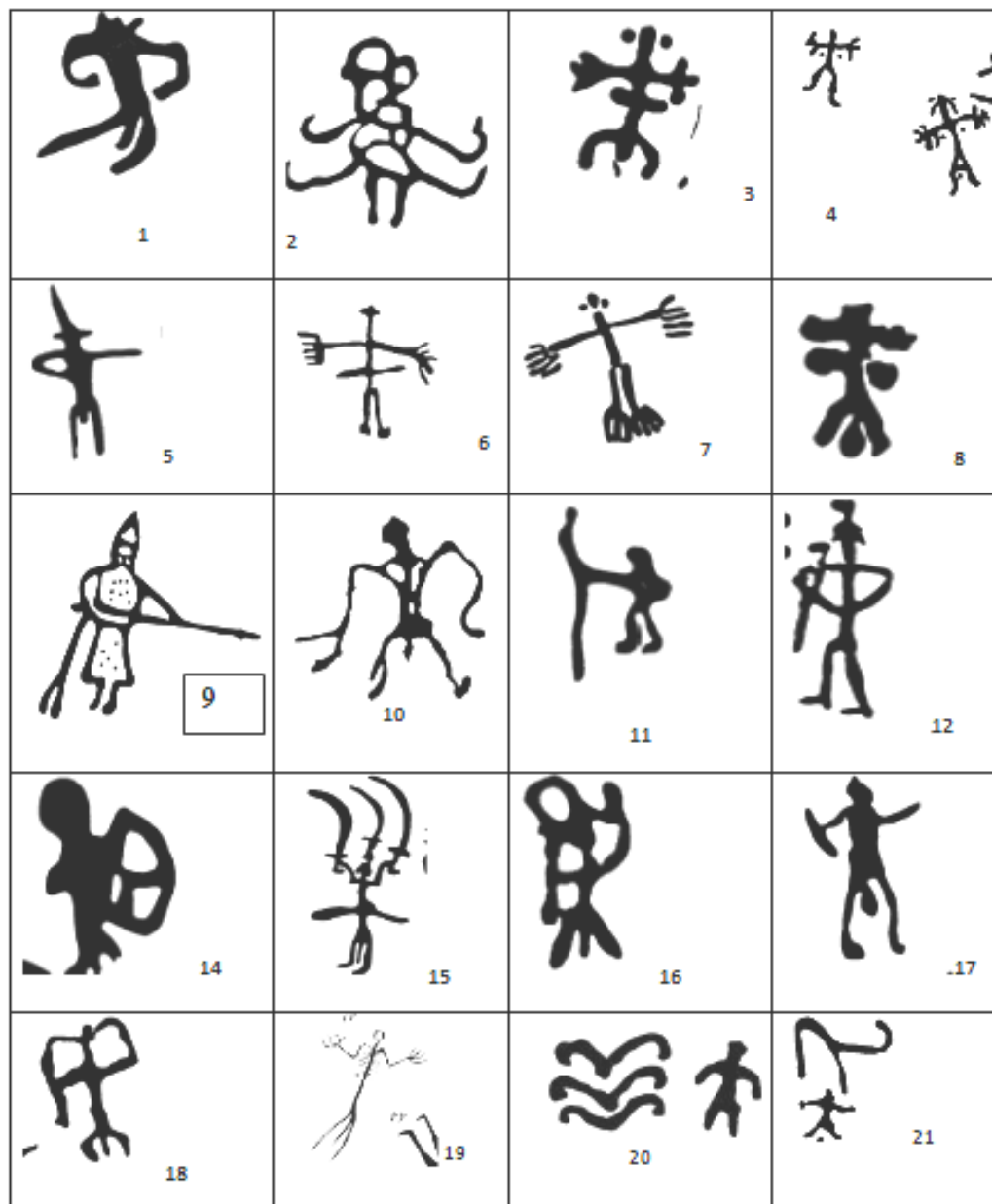

Рис. 6. Изображения шаманов. 1 – 16 – Лянгаркишт; 17-18 – Выбнстлара; 19 - Аылжылга. «Люди-скелеты» (Каримова, 2016)

Другим не менее интересным свидетельством буддизма, согласно определению известного буддолога А.Н. Кочетова (устное сообщение), следующий рисунок изображает два ламаистских чортон (субургана) (рис. 7,4), которые являются аналогами буддийской ступы и имеют ту же функцию

особо почитаемого места. По мнению исследовательницы ламаизма Н.Л. Жуковской, ступа и мандала соотносятся друг с другом как вертикальная и горизонтальная модели вселенной (мандала-один из важнейших ритуальных предметов в ламаизме). Ступа в соответствии с канонами буддизма это реликварий, хранилище священных останков Будды или его вещей. Кроме того, есть и мемориальные ступы, построенные в честь какого-нибудь значительного события, имеющего религиозную окраску. Высота примерно одинаковых изображенных чортонов 60 см. Основание большего по размерам сооружения имеет длину в 40 см. Оба чортон состоят из пяти ярусов и венчающего их священного символа, в данном случае изображенного в виде шишечки. Рядом с чортонами выбит знак свастики [33: 178]. Как известно, знак свастики, в частности, связан и с индуизмом, и с буддизмом, хорошо известен и в индоиранской среде.

Уникальное по исполнению изображение найдено у селения Дахана в отрогах Кураминского хребта. Изображения выбиты на хорошо окатанных валунах розового и серого гранита. На 18 камнях зафиксированы 25 изображений разнообразных по стилю исполнения. Наибольший интерес согласно заявленной тематике представляет изображение чертога-вимана, представляющего заключенное в вытянутую сферу толстой цепи с прямыми продольно вытянутыми кольцами прикрепленной к центру куполообразного свода. С двух сторон цепи различаются своеобразные вьющиеся растения. Верх сферы венчает плохо сохранившийся фрагмент винтообразного приспособления. С внутренней части имеется изображение похожее на рыбную голову (*рис. 7,5*). По всей вероятности подобное назначение выполнял рисунок из Выбистдары (*рис. 7,3*). Также возможно отнесение к символам Буддизма изображения найденного в Дарвазе (Карон). Оно представляет три квадрата вписанных друг в друга в поддерживаемые центральным крестом равнозначно разделяющимися секциями. Исследователи склонны к определению данного изображения либо как тентрианской мандалы, либо как астральной таблицы (*рис. 7,5*).

Единственный знак, который с большой долей сомнения можно трактовать как буддийский. Рисунок представляет собой как бы просвечивающую широкую (слишком широкую для цветов) открытую чашу с ручкой. В чаше три цветка: два на одном стебле, упирающемся в ее дно, один в стороне у правого края чаши. Его стебель изогнут, и лежит на дне. Сами цветы круглые, похожие на хризантемы. Мотив цветка очень распространен в таджикской вышивке. Цветы встречаются в петроглифах верховьев Инда, но там они изображаются отдельно и с развернутыми лепестками. Можно вспомнить, что донаторы, изображенные на стенной росписи раннесредневекового буддийского храма Аджина-Теппа, несут цветы в виде подношения так же в открытых чашах. Другое изображение можно трактовать

как изображение китайского зеркала, но в симметричном расположении одинаковых лепестков усматривается традиционное начертание буддийского символа - лотоса (рис. 7,6).

ХРИСТИАНСТВО в Средней Азии распространилось в период гонений на христиан в Сасанидском Иране, когда они были вынуждены бежать на восток. Одним из центров христианской религии становится Мерв, где в 334 году уже существовало епископство, а позже-метрополия. Христианские общины существовали в Бактрии и в Согде [5: 6-18]. Особо выраженного отражения христианства в петроглифах Таджикистана не известно. Однако отдельные изображения свидетельствуют о присутствии христианства. Так неподалёку от сел. Шамтич на гребне скальной поверхности названной Дашти Мулло Тохириён отмечено изображение креста поставленного на округлое основание. На концах крест завершен кружками (рис.8,2). Существует так же предание об изображении Богоматери, расположенного в горах Горной Матчи. После опроса и неоднократных поездок найти подобное изображение нам не удалось. Но в архиве отдела археологии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН Таджикистана обнаружена фотография В.А. Ранова на фоне рисунка, на скале отдаленно напоминающее икону Богоматери (рис.8, 2), которая хранилась в папке с фотоматериалами из Горной Матчи.

Рис. 8. Символы христианской религии: 1 –Лик Богородицы (?) на фото В.А. Ранов; 2- изображение креста из Шамтич; Несторианский крест на камне; 3 –Горная Матчи; 4 – Музей Пенджикентского городища

Рис.9. Знаки: астрологическая таблица -1 - на камне всел. Дарг, 2 - на жернове из Карона

Возможно, В.А. Ранову удалось отыскать это изображение, но по каким-то причинам, не удалось описать и опубликовать данную находку. Так же в Горной Матче А.М. Мухтаровым был обнаружен и привезен в Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша намогильный камень-кайрак с изображением несторианского креста в центре (рис. 8, 3). Камень с изображением несторианского креста и легендой сирийским письмом выставлен также в экспозиции музея на городище древний Пенджикент.

ИСЛАМ. К наскальным рисункам, содержащим явно религиозный характер, относятся изображения открытой ладони (пятерня-символ исмаилитов). Изображения раскрытой ладони зафиксированы в нескольких пунктах петроглифов Памира. Подобные рисунки довольно часто встречаются среди поздних рисунков Выбистдары. В настоящее время местное население, если и не поклоняются, то уделяют особое внимание рисункам пятерни. Имеются изображения *тамги* различной формы, знаки, раскрытая ладонь (символ исмаилитов). Только среди петроглифов Лянгара в большом количестве встречены изображения *рубобов* (рис. 10), которые по всей видимости занимали особое место в изображении музыкальных инструментов. Это изображение совершенно уникальное среди петроглифов не только Таджикистана, но и всей Азии в целом [35: 119; 30: 19-40]. Нетрудно объяснить и появление рисунков рубобов на поверхности лянгарских скал. Это не только любимый инструмент памирцев, но он связан и со многими религиозными представлениями и легендами. *Рубоб* и близкий к нему *баландзиком* считаются инструментами рая. Первый рубоб был сделан, по преданию, из райского дерева тубн. «Однажды пророк Джабраил сорвал с него ветку и выточил чашу, затем натянул на нее шкуру гнедой лошади и приделал струны из оленьей кишки. Когда он заиграл, с горы Арш спустилась "опьяневшая от музыки" душа и вошла в глиняную статую человека. Тот ожил и сделал себе такой же инструмент». С этой легендой,

видимо, связан обычай памирцев в день похорон играть на рубобе, ведь в свое время под звуки рубоба душа с радостью входила в тело человека, теперь под те же звуки она так же легко и радостно должна была покинуть его. До сих пор считается, что «если в доме умершего с утра до вечера будут играть на рубобе или баландзикоме, воспевая бога, то покойный обязательно попадет в рай». К. Йеттмар отмечает, что в XV веке рубоб был очень популярен в суфийской среде.[33: 182]

Раскрытая ладонь руки («пятерня»). Самый распространенный знак, который в Лангаркише зафиксирован 155 раз [33: фото 109-112]. Встречаются «отпечатки» как правой, так и левой руки, но при этом правая ладонь рисовалась значительно чаще. В редких случаях реалистически изображения выполнены контуром, но чаще они имеют теневое исполнение. Как исключение, всего 2-3 раза показана и кисть руки. На многих рисунках, имеются изображения открытой ладони с пятью пальцами. В целом их

Рис. 10. Символы «пятерня» и рубобы: 1 – Лангар; 2 – Выбистдара

можно свести к двум главным формам, одну из которых можно назвать реалистической, когда «пятерня» точно отражает обводку ладони и пальцев человека [33: фото 111, две нижние пятерни], а другую- символической. Во втором случае в основании рисунка проводится полукруг, обозначающий

ладонь, и два пальца на краях полукруга - большой и мизинец, а внутри помещаются три черточки, соответствующие указательному, среднему и безымянному пальцам [33: фото 112]. Указанные изображения являются ярким отражением содержания и возможной интерпретации рисунков человеческой «пятерни» в палеолитическом искусстве.

Символика руки отмечена и в других мировых религиях: в буддизме, христианстве, исламе. Первые изображения Будды в образе человека, смоделированные по принципу зеркальной симметрии, появились, в I в. до н.э. на северо-западе Индии. Его особенности определялись своеобразной монашеской одеждой, а также позами и жестами - таков был визуальный способ отличить Будду от других персонажей пантеона. В качестве наиболее характерных чаще всего выделяются шесть основных жестов Будды. Жест *абхая мудра*, когда правая рука согнута под прямым углом и сдвинута к груди, а ладонь открыта и пальцы вытянуты вверх, означает отсутствие страха, как это было во время нападения на Будду армии демона-искусителя Мары в ночь просветления вероучителя. Отсюда изображение открытой ладони символизировало защиту и покровительство Будды.

В христианстве, в данном эпизоде образ Богородицы, Троеручицы, интересен для нашей темы, связан с именем одного из Отцов Церкви Иоанна Дамаскина. В период иконоборчества в Византии он написал трактаты в защиту иконопочитания, за что был оклеветан, отстранен от должности министра при дворе халифа и наказан отсечением кисти правой руки. Ее повесили на городской площади, но скоро вернули Иоанну. Приложив кисть к руке, он стал молиться перед иконой Богородицы и через некоторое время заснул, а когда проснулся, то увидел, что отрубленная рука чудесным образом приросла. В благодарность за это он приложил к иконе руку, сделанную из серебра. С тех пор третью руку стали воспроизводить на списках иконы, названной Троеручицей. Отсюда изображение троеручия на петроглифах может быть отнесено к символу христианства.

В мусульманском мире роль руки не менее важна. Пожалуй, один из самых известных символов - «Раскрытая ладонь», или *панджа* («пятерня», «кисть руки»). Он особенно популярен у шиитов, поэтому воспринимается как его своеобразная эмблема. Шииты в целом, признают общемусульманское предание-сунну и Коран, но имеют свое священное предание, в котором большую роль играют культ святых мучеников и траурные шествия.

Но, пожалуй, особенно популярна «раскрытая ладонь» как элемент культа мучеников, связанного, прежде всего с именами Фатимы и Хусейна. По представлениям шиитов, они входят в семью пророка Мухаммеда. Согласно преданию, однажды пророк прилег отдохнуть в доме своей жены; рядом легли любимая дочь пророка Фатима, ее муж Али, двоюродный брат и сподвижник Мухаммеда, и их дети, внуки пророка и его единственные мужские потомки

Хасан и Хусейн. Тогда Мухаммед обернул их покрывалом и воскликнул: «О, Аллах, это моя семья, убери из них все нечистое и очисти их великим очищением!» [40: 87].

По мнению шиитов, только они и их потомки, как истинные носители божественной благодати, могут возглавлять мусульманскую общину. Эти идеи и воплощены в «раскрытой ладони». Иногда на ней можно увидеть выгравированные имена Бога, Мухаммада, Али, Фатимы, Хасана и Хусейна. В траурных церемониях шиитов «раскрытая ладонь» может отождествляться с рукой одного из членов семьи пророка. Иногда это бывает Фатима, хотя она и не сыграла заметной роли в жизни пророка и умерла вскоре после него. Однако она положила начало роду шиитских имамов, и потому ее имя наделено сакральным смыслом.

Но главной трагической фигурой считается Хусейн, третий шиитский имам, сын халифа Али. В начальной декаде мухаррама (араб. *Мухаррам*- заповедный,

Рис.12.Надписи на скалах Лангар (Памир), Санги Намозгох, Дарг, Гарзой Шамтич, Шохрог (Айнинский район)

священный), первого месяца мусульманского лунного календаря, шииты проводят многодневные траурные церемонии *шахсей-вахсей* (от персидского «Шах Хусейн, вах, Хусейн») в память о гибели мученика имама Хусейна, погибшего в бою у Кербелы 10 мухаррама 61 года хиджры (680 год).

Впрочем, вера в добрую силу ладони появилась на Ближнем Востоке задолго до ислама и живет здесь до сих пор независимо от религии. На кисть наносили разные символы: антропоморфные, солярные и лунные, кресты и др. Эти символы широко представлены в петроглифах Таджикистана. Кроме петроглифов на скалах и камнях отмечены множество надписей арабским письмом содержащих как благожелательные пожелания, суры из Корана, стихи и др. (рис. 12).

ЗНАКИ. Значительным распространением пользуются и знаки, подавляющее большинство которых очень трудно расшифровать. Знаки встречаются практически во всех скоплениях петроглифов Центральной Азии.

В отличие от всех других скоплений петроглифов в Выбистдаре (ГБАО), Бешкотан (склон хребта Моголтоу), Ошоба, Гудос, Пискократ, Оби Ашт, Годж, Пунук, Мулломир, Гурумсарой, Шивар, (отроги Кураминского горного хребта) на окатанных валунах и скалах среди различных изображений преобладают выбитые солярные знаки, концентрические круги, тамгообразные знаки и лабиринты. Широко представлены изображения, выполненные в сакском зверином стиле. Петроглифы датированы от I в. до н.э. до средних веков.

Расшифровать семантику, т.е. содержание знака, которое ему придавали выбившие этот знак на камне люди, чрезвычайно сложно. Знаки можно сгруппировать следующим образом: 1) орнаментальные знаки, напоминающие орнамент на кошмах или ковриках местного производства, в том числе орнамент «кочкар» (рога барана) [33: рис.138.13.2;144.131; 145, 173,193;146.213-214; фото158,172,173]; 2) прямоугольники, напоминающие планы домов или загонов для скота. Иногда с кольцами или полуovalами окружностями на краях [33: рис.142.87.2;144.26; 146.217; фото 159]. В одном случае внутри такого прямоугольника находится круг, разделенный на четыре части [33: рис. 145.183; фото 160], в другом - фигурка животного, напоминающего ягнёнка [33, рис. 136.4; фото 162].

Наиболее распространенным знаком является круг. Простейшим является круг, разделенный прямыми линиями на четыре отсека (возможно обозначающий Солнце и времена года? колесо?) [33: рис.138.12.1; 143.98А,103; 145.156] и круг с точками внутри [33: рис. 135.1.3].

К этой же группе, очевидно, принадлежат овалы, так же разделенные на четыре или два отсека, иногда с точками внутри [33: рис.143.98, 108, 109А; 144.113А; 145.158]. Интересен овал со сложным сюжетом (план летовки?) [33: фото 177]. Имеется группа кругов с очень сложным орнаментом

внутри, состоящим из ритмически расположенных треугольников или неправильных прямоугольников [33 рис. 136.2. зап.ст; 138.11.1; фото 165]. Центром такого орнамента является точка в центре круга или круг меньшего диаметра, разделенный на четыре части [33:рис. 135.001.пр.ст; 143.105; 147.283].

Особый орнамент - с двумя вставленными один в другой кругами, соединенными шестью лучами [33: рис. 147.283, в центре]. В одном случае за внешний обод круга выводят девять небольших лучей [33: рис. 138.9.1; фото 9, 170]. К этой же группе кругов можно отнести своеобразные розетки - круги с выступами по внешнему ободу, но меньших размеров и без каких-либо элементов во внутренней части круга. Число выходящих за внешний обод выступов-лучей может быть равно шести [33: рис. 138.13.2, 145.211; фото 158], девяти [33: рис. 139.14; фото 161] и более [33: фото 171].

Наконец, имеется два рисунка, в которых круг связан с фигурой горного козла - в одном случае животное стоит, как бы приткнувшись к внешнему ободу круга [33:рис. 147. 283], во втором оно находится внутри простого круга и как бы идет по его внутреннему ободу [33: рис. 136.2.сев.ст.].

Целый блок тамгаобразных знаков открыт на отрогах сая Хавзак (Зарафшанский горный хребет). Наиболее повторяемые: тамга «круг с рогами или крыльями», (квадрат с точкой посередине с многочисленными отростками разной формы) [14: фото 11.1], тамги-«рога с точками» [14: фото 12], «двойные рога с точками» [14, фото 10.2], «кружок с рогами» [14, фото 10.1], символ парящей птицы, тамга двух подков вложенных одна в другую, свидетельствуют о еще одном тотемном предпочтении существовавшем во времени от рубежа эпох и в средние века - орнитоморфности. Здесь же замечено изображение «сова и совёнок», переданное в виде глаз [14: 78-99].

Таким образом, наскальные изображения Таджикистана для религиоведения являются важным источником изучения верований и практик народов, проживавших в данном регионе в древности и средневековье. Исследование наскальных рисунков вносит существенный вклад в понимание общих взаимосвязей архаического изобразительного творчества и религии.

Генезис, существование и функционирование петроглифов тесно связаны с религиозными верованиями и практиками, прежде всего, с анимизмом, зоолатрией, астролатрией, культом предков, почитанием мужского и женского начал и другими ранними формами религии. Важное значение имеет связь петроглифов Таджикистана с шаманизмом.

Наскальные изображения в виде крестов, точек, окружностей, прямоугольников и других геометрических фигур в своём большинстве так же

содержат религиозную семантику и выступали в качестве священных символов солнца, звезд, неба, особых локусов земного пространства, с которыми были сопряжены культовые практики, составлявшие архаическую картину мира на ранних этапах истории. Наскальные изображения также отражают религии последующих эпох (буддизм, христианство, ислам), которые напрямую связаны с трансрегиональными миграциями Великого шелкового пути в древности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агаханянц О.Е. Основные проблемы физической географии Памира. Часть I. - Душанбе, 1965.
2. Бобомуллоев Б.С. Наскальное искусство Таджикистана // Наскальное искусство в Центральной Азии. Тематическое исследование под редакцией JeanClottes.- 2011.- С.281-303.
3. Бобомуллоев Б.С. Сои Сабаг - уникальное скопление петроглифов в верховье Зеравшана // Вестник Таджикского национального университета (серия гуманитарных наук).- Душанбе.- 2012.- 3/6(96).- С. 21-26.
4. Бобринской А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам гр. А.А.Бобринского.- М, 1908.
5. Богомолов Г.И., Буряков Ю.Ф., Жукова Л.И., Мусакаев А.А., Шишкина Г.В.. Христианство в Средней Азии // Из истории древних культов Средней Азии. Христианство.-Ташкент, 1994. - С. 6-18.
6. Бубнова М.А. Горно-Бадахшанская Автономная Область. Западный Памир (памятники каменного века-XX в.). - Душанбе, 2008.- (Археологическая карта Таджикистана).
7. Ван Цзяньлин. Выражение религиозных верований и практик в наскальных изображениях (на материалах религиозных традиций Северо-Восточного Китая) / Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук.- Благовещенск, 2015.
8. Воронцов Н.Н., Ляпунова Е. А. Наскальные изображения Верховьев Зеравшана // Природа, 1976.- N 5.- С. 101-109.
9. Дальский Н.А. Наскальные изображения Таджикистана // ИВГО.-1949.-Т.81.- Вып.2.
10. Дальский А. Н. Наскальные изображения в бассейне реки Зарафшан.-МИА, 1950, N 15.- С.232-240.
11. Исҳоқов А. Саразм-огози тамаддуни халқи тоҷик. Панҷакенти Суғд.- Хучанд.- 2005 .
12. Каримова Г.Р. Реликты шаманизма по археологическим материалам Таджикистана. (в печати).
13. Каримова Г.Р. Таджикистан // Религии Центральной Азии и Азербайджана. Том I. Традиционные верования и шаманизм.-Самарканд: МИЦАИ.- 2016.-С.138-199.

14. Каримова Г.Р., Курбанов Ш.Ф. Наскальные изображения в саяе Хавзак // АРТ.- Душанбе, 2014.-Вып. 37.- С. 78-99.
15. Корженевский Н.А. Ландшафты путей из Ферганы на Памир.- Ташкент, 1922.
16. Литвинский Б.А. Древние кочевники «Крыши мира».- М., 1972.
17. Литвинский Б.А. Изучение Курумов в северо-восточной части Ленинадской области в 1957., Тр. АН Тадж ССР, СШ, 1959. - С. 118-120.
18. Литвинский Б.А. Об изучении в 1955 г. погребальных памятников кочевников в Кара-Мазарских горах // Археологические работы в Таджикистане 1955 г. Тр. АН ТаджССР, т. LXIII, 195., С 39.
19. Литвинский Б.А. Курганы и курумы Западной Ферганы // Наука. – 1972.- С. 194-195.
20. Литвинский Б. А., Зеймаль Т.И.. Аджинатеппа. Архитектура. Живопись. Скульптура. – М.- 1971. – 258 с., ил.
21. Кошеленко Г.А. Культура Парфии.-М.: АН СССР, 1966.
22. Маджи А.Е. Наскальные рисунки в горах Моголтау. Известия отд. общ. наук АН Тадж.ССР.-1957.- Вып. 14.- С. 79-86.
23. Мандельштам А.М. Несколько замечаний о наскальных изображениях бассейна верховьев Зарафшана. -ТИИАЭ АН Тадж. ССР, 1956, вып .42, с. 195-201 // Сб. статей, посвященных искусству таджикского народа.- Душанбе, 1956.- С.95–196.
24. Панфилов О. В. Исследования петроглифов Моголтау в 1982 г. // Археологические работы в Таджикистане. - Душанбе, 1990.-Вып. 22.- С. 91-102.
25. Панфилов О.В. Сакские мотивы в петроглифах Моголтау. // Скифо-сибирский мир (искусство и идеология). - Кемерово, 1984.- С. 54-55.
26. Панфилов О.В. Страницы истории Моголтау. // Советский Киргизстан: страницы истории и современность.- Фрунзе, 1984.- С. 218-219.
27. Парфёнов Г.В. Памятники первобытного искусства Таджикистана (новые данные о наскальных изображениях). - Ташкент, 1949 (рукопись).
28. Разоков А. Саразм.- Душанбе.- 2008.
29. Разоков А. Сангнигораҳои сарғаҳи Зарафшон / Петроглифы Верховья Зеравшана // Дайри Мугон.- 1997.-N 2-8.- С. 24-25.
30. Ранов В.А. Новые наскальные изображения в Кураминском хребте // Сб. статей, посвященных искусству таджикского народа.- Душанбе.- 1960.- С. 121–142.
31. Ранов В.А. Наскальные рисунки у кишлака Лянгар (Западный Памир). // Изв. отд. общ. наук АН Таджикской ССР.- 1960.-Вып.1 (22).- С.19-40.
32. Ранов В.А. Рисунки каменного века в Гроуте Шахты // Советская этнография, 1961.- № 6.- С.70-81.
33. Ранов В.А. Бегущие по скалам: наскальные рисунки Памира.- Душанбе: Дониш, 2016.
34. Ранов В.А. Изучение наскальных изображений Западного Памира в 1972 г. // Археологические работы в Таджикистане.- Душанбе, 1976.- Вып. 12. - С. 5-21.
35. Ранов В.А., Гурский А.В. Краткий обзор наскальных рисунков Горно-Бадахшанской Автономной Области Таджикской ССР // Советская этнография, № 2, 1966. - С. 110-119.

36. Ранов В.А., Жуков В.А. Петроглифы на р. Северная Акджилга (Восточный Памир) // Археологические открытия 1971 года.- М., 1972.- С. 540-541.
37. Ранов В.А., Каримова Г.Р. Наскальные изображения в долине и верховьях Зарафшана // Археологические работы в Таджикистане.- Душанбе, 2013.- Вып. 36.- С.249-273.
38. Рацек В.И. Этнографические и археологические наблюдения в высокогорных районах Тянь-Шаня и Памира // ИВГО.- 1947.- Вып.4.- С. 416-468.
39. Сапожников Г.Н., Панфилов О.В. Зоологическая интерпретация петроглифов Дашти-Эйматк (Верхний Зеравшан). //ИЗИП АН Тадж ССР. Отд. биол. наук, N4 (89), 1982.- С. 71-76.
40. Стецкевич Т. Символика «раскрытой ладони» в шиизме // Символ в религии. Материалы VI Санкт-Петербургских религиозно-научных чтений. - СПб., 1998.
41. Танасийчук В. Загадка Памира // Наука и жизнь, 1967.- С. 111-125.
42. Швец И. Н. Некоторые аспекты современного состояния изучения наскального искусства Центральной Азии // Проблемы изучения первобытного искусства. Материалы дискуссии.- Новосибирск, 2009. (Археология, этнография и антропология Евразии. Специальный номер).
43. Щукина И.С., Гильярова М.А. Таджикистан. Материалы таджикско-памирской экспедиции 1933г.- Л. 1936г.
44. Olufsen O. Through the Unknown Pamirs. The Second Danish Pamir Expedition 1898/99. London, 1904, p. 193-196.
45. Ranov. V.A. Peintures rupestres du Pamir Oriental. International newsletter on Rock Art, № 11.- 1995. P. 2-3.
46. Ranov. V.A. Petroglyphs of Tadjikistan. In: Tashbaeva K. et al., Petroglyphs of Central Asia.- Bishkek, 2001, p. 122-150
47. Trotter H. Captain Trotter's report, ch. VII, Explorations to the Pamir steppes and Wachan. 1879.

РЕЛИГИЯ В ПЕТРОГЛИФАХ ТАДЖИКИСТАНА

В данном исследовании предлагается рассмотреть наскальные изображения (петроглифы), отражающие религию и верования народов населявших Таджикистан в древности. Это дозорострийские верования и шаманизм, буддизм, христианство и ислам, представленные в символах и знаках.

Ключевые слова: *петроглифы, шаманизм, древняя религия, буддизм, христианство и ислам, символы, знаки.*

ДИН ДАР ПЕТРОГЛИФҶОИ ТОҶИКИСТОН

Дар таҳқиқоти мазкур инъикос намудани дин ва эътиқоди халқҳои қадими Тоҷикистон дар нигоҳҳои сангӣ (петроглифҳо) пешниҳод мешавад.

Парастии пеш аз ибтидоӣ ва шаманизм, бутпарастӣ, христианӣ ва ислом дар рамзҳо ва аломатҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *Петроглиф, таҳқиқоти динӣ, сарчашма, шаманизм, динҳои қадим, буддизм, христианӣ ва ислом, аломатҳо, рамзҳо.*

RELIGION IN PETROGLYPHS OF TAJIKISTAN

In this study, it is proposed to consider rock carvings (petroglyphs) reflecting the religion and beliefs of the peoples inhabiting Tajikistan in antiquity. These are the pre zoroastrian beliefs and shamanism, Buddhism, Christianity and Islam, represented in symbols and signs.

Key words: *petroglyphs, shamanism, ancient religion, Buddhism, Christianity and Islam, symbols, signs.*

Сведения об авторе: Каримова Галина Рахимовна-кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Отдела археологии Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша АН РТ. Тел: (+992) 927782501, E-mail: galina karimova@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Галина Рахимовна-номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии Шуъбаи бостоншиносии Институди таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АИ ҶТ. Тел: (+992) 927782501, E-mail: galina karimova@gmail.com

Information about the autor: Karimova Galina Rakhimovna-candidate of historical sciences, leading researcher, Department of archaeology of the Institute of history, archaeology and ethnography named after A. Donish of the AS RT. Tel: (+992) 927782501, E-mail: galina karimova@gmail.com

**АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ
М. А. РУЗИЕВА О РЕМЕСЛАХ ПАМИРА**

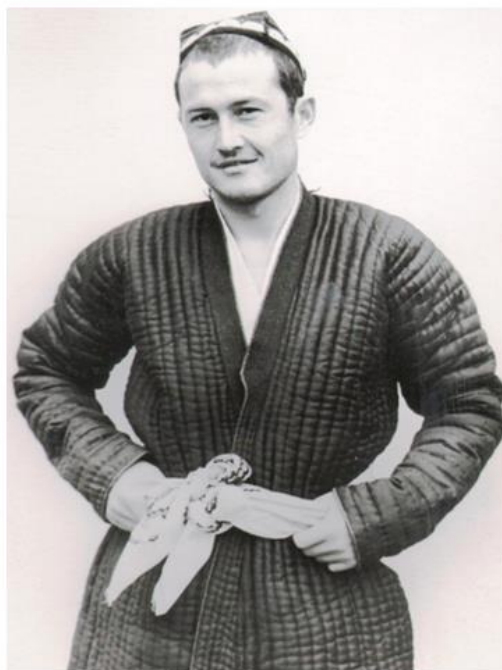
ДОДХУДОЕВА Лариса Назаровна

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

В этнографическом архиве хранится машиннописная версия брошюры «Искусство Памира» известного таджикского искусствоведа, доктора искусствоведения Маннона Абиджановича Рузиева вместе с письмом, адресованным автору этой статьи.

В 2009 г., после того как М.А. РУЗИЕВ покинул Таджикистан и уехал в Киев к своей дочери, ему была отправлена монография “ Atlas Central Asian artistic of crafts and traders. Tajikistan”, которая была выпущена МИЦАИ в 2007г. В свое время он как один из авторов участвовал в подготовке этого издания [8] и был чрезвычайно рад его выпуску, о чем сообщил в своём письме от 26 декабря 2009г[3].

В нем он писал, что хотел бы издать также альбом о народных промыслах Памира, а потому направляет мне материал «Искусство Памира», который обнаружил среди своих архивных материалов. Он также советовал издать альбом на основе коллекции

**М.А. РУЗИЕВ
в экспедиции 1960 г.**

этнографического музея Академии наук, о чем он подробно пишет в письме. К сожалению, вскоре М.А. Рузиев скончался, так и не успев узнать, что под общей редакцией академика Р.М. Масова альбом «Народное искусство Памира» уже был издан в 2009г., также как «Народное искусство Таджикистана»- в 2010г. [1,2].

Манон Абиджанович Рузиев родился 26 апреля 1935г. в г. Душанбе, где окончил сначала Республиканское художественное училище им. М. Олимова, а затем в 1959г. Государственный педагогический институт (немецкое отделение факультета иностранных языков). Долгое время он работал в отделе истории и теории искусств Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана, подготовил и издал несколько монографий и множество научных статей. М.А. Рузиев участвовал в многочисленных искусствоведческих экспедициях в Таджикистане и Узбекистане (Памир, Куляб, Кабадиан, Гиссар, Худжанд, Исфара, Чоркух, Бухара, Самарканд, Косон, Фергана и др.). Он признавался, что совершенно неожиданно для себя открыл шедевр таджикской архитектуры мавзолеей Хазрати-Бобо 1X-Хвв. в деха Чоркух Исфаринского района в Согде. Во время полевых работ в Чоркух он долго ходил вокруг памятника, который был скрыт за скромными постройками XIX-XXв., пока не решился войти внутрь. Здесь он увидел резной деревянный мавзолей и был ошеломлен своей находкой [4].

Полевые работы позволили М.А.Рузиеву собрать уникальный материал по различным традиционным промыслам и ремеслам таджиков разных регионов X-XX вв. Особое внимание исследователя привлекал орнамент, его символика и значимость в различных комплексах. Поэтому его монографические работы и научные статьи в основном посвящены эмблематике, построению таджикского орнамента, его эволюции, а также народным мастерам, с которыми он был хорошо знаком [4-8, др.]. На основе своих материалов он защитил в Академии художеств в г. Москве сначала кандидатскую диссертацию (1968г.), а затем докторскую (1989г.).

Машинописная брошюра М.А. Рузиева «Искусство Памира» (49 страниц) 2003г., которую в своем письме он предлагал автору этих строк совместно подготовить к изданию, имеет оглавление, включающее в себя предисловие, а также разделы «Архитектурный орнамент», «Предметы быта», «Орнамент».

В предисловии он приводит основную информацию о Памире, касающуюся его географического положения, вкладу исследователей в его изучение. В частности он указывает, что искусствоведческие экспедиции сектора истории искусств Института 1960г. и 1968гг. проводились в Хороге, Барушане, Дерушане, Шдажанде, Емце, Бугу, Падруде, Хиджисе, Равмеде, Андаробе, Рине, Шитхарве, Ямге, Вранге, Ширгине, Зонге[3, 4]. Уже в то время им было замечено, что такие виды местных промыслов Памира, как торевтика и гончарное дело, были преданы забвению[3,5].

В разделе «Архитектурный декор» автор детально рассматривает особенности архитектурного построения памирского дома, жилого помещения *чида*, его столбов, колонн, их орнаментальный декор и роспись. Особый интерес представляет описание жилого комплекса Зараба Абдуллаева середины XIX в. в кишлаке Ямг в Вахане, который состоял из четырех помещений: открытого зала для приемов в виде айвана-пешвоз, помещения *долон* с четырьмя колоннами, жилого дома со множеством отсеков и амбара-*ганджина*. Потолок *чорхона* большого помещения *хонаи калон* и части колонн были расписаны резчиком усто Гуломнаби-накқош Саидкатаба и каллиграфом усто Мубораккадамом [3,15-16]. Последнего мастера, известного как Мубораки Вахони (1843-1910), нередко называют Леонардо да Винчи из Ямга. Он энциклопедист-философ, поэт, музыкант, художник, религиовед, суфий, активно занимался астрономическими исследованиями и создал каменный календарь, который сохранился во дворе его дома.

В кишлаке Зонг (Вахан) М.А. Рузиевым были изучены жилые помещения дома бывшего бека с росписью красной и серой красками, сочетающимися с резьбой. Чтобы постичь характер

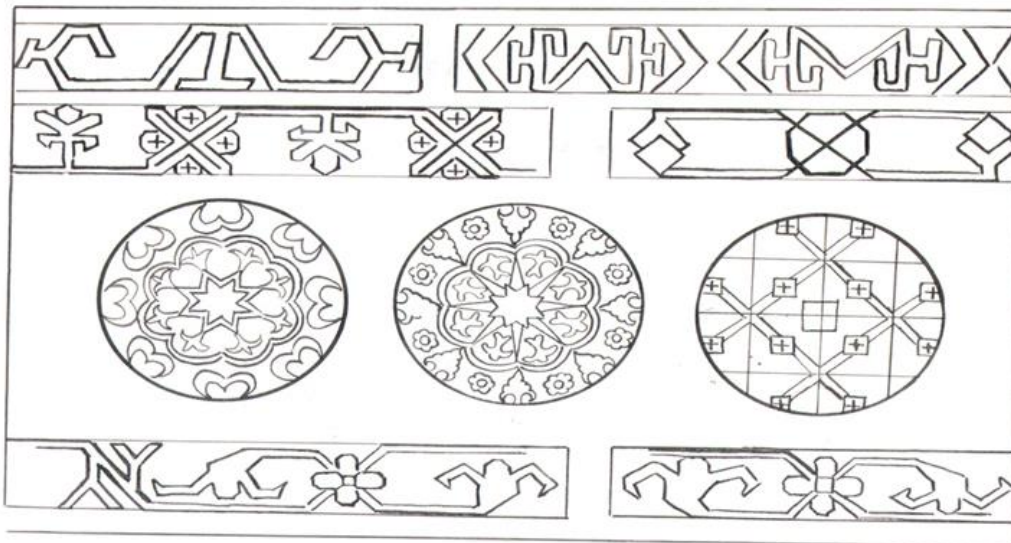
локальной архитектуры он нередко сравнивает ее особенности с принципами строительства на севере Таджикистана и Узбекистана.

Информантом М.А. Рузиева в этом случае был старейший житель деха Ямг Атитан Гуломнабиев. Старик сообщил исследователю, что этот дом был сооружен «за 20 лет до его рождения». В записях ученого читаем: «рядом с этим домом в кишлаке Ямг проживал 117-летний долгожитель Гуломнабиев Атитан» [3,16]. По нашим данным, в то время, когда этнограф посетил его, то есть в 1968 году, ему было приблизительно 86 лет (по некоторым сведениям, он родился в 1868г., по другим - в 1882г.) и умер в 1985г. Некоторые жители селения, хранящие память о своем выдающемся односельчанине, считают, что он дожил до 117 лет, другие-до 120-140 лет [9]. Вероятно, М.А. Рузиев имел в виду тот факт, что старец прожил долгую жизнь и стал очевидцем многих событий, имевших место в селении, или скорректировал свои заметки уже после 1985 года. В любом случае Атитан стал живым проявлением, материализацией памяти о прошлом кишлака Ямг.

В разделе «Бытовая утварь» М.А.Рузиев разбирает особенности декоративного убранства различных предметов домашнего обихода. Так, например, он указывает на характер светильников *сокин* и их орнаментацию, параллели которые он находит в декоративной отделке глиняных построек Самарканда XIXв., его очажков и светильников [3,23].

Другими объектами его изучения стали широко распространенные на Памире надомное производство и рукоделие: вязание, вышивка, войлочные изделия. Им были зафиксированы названия четырех видов локальных тюбетеек, которые ему сообщила мастерица из кишлака Вранг. Так, изделия типа *пурсити* не имели орнаментации и предназначались для пожилых людей, тюбетейки *чархи* из шелковых тканей-для молодежи, головные уборы *кабири*, исполненные гладью,-для детей, а токи типа *драфк* имели узоры, вышитые крестом или гладью [3,27].

Особый интерес вызывает зафиксированное исследователем деление вышитых изделий по цвету на мужские и женские, что пока не встречалось в других исследованиях. Так, в деха Поршнева мастерица Д. Саидайсоева рассказала ему, что для мужчин всегда предназначаются изделия, вышитые красными, черными, желтыми и зелеными нитками, а для женщин те, что изготовлены из черных, красных и зеленых [3,29].

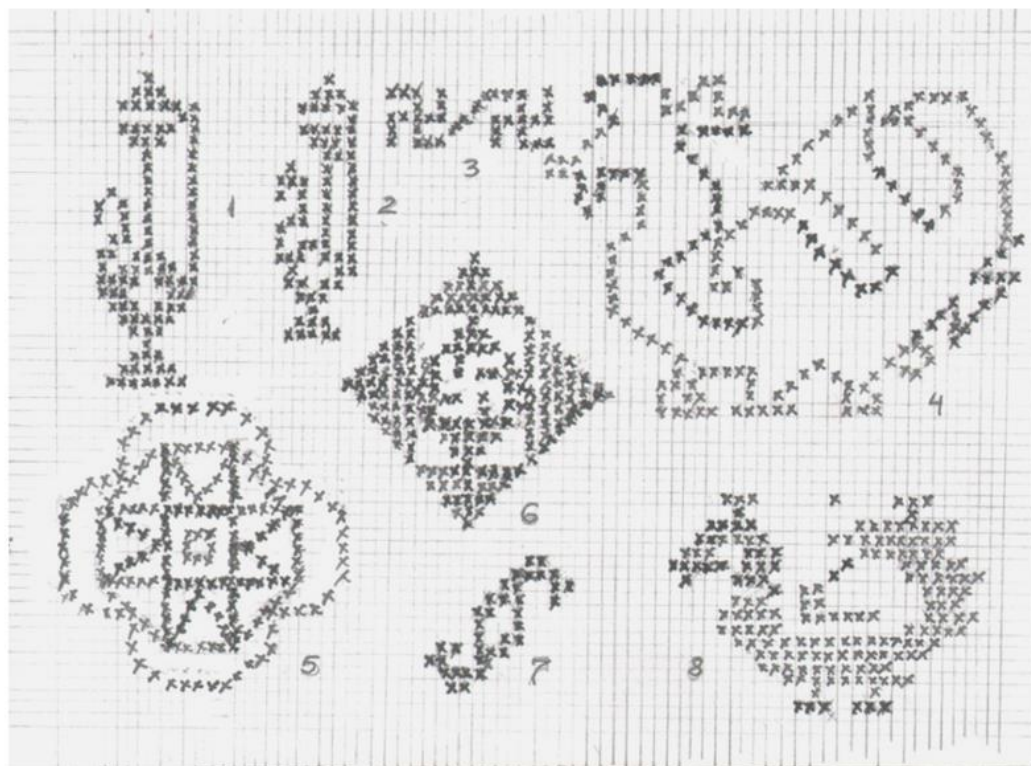

М.А. Рузиев. Схема декора вышитых тюбетеек Памира. 1960г.

В разделе «Орнамент» М.А.Рузиев сосредоточил свое внимание на терминах орнаментального искусства таджиков Памира, символике его отдельных мотивов. Особенно ценно основанное на наблюдениях автора заключение о том, что на Памире существовали свои местные локальные школы. Так, исследователь считает, что Вахан отличается яркой вышивкой и ткачеством паласов, Рушан и Шугнан-виртуозной резьбой по дереву.

Приложением к брошюре М.А. Рузиева «Искусство Памира» служит составленный им «Терминологический словарь» (6 стр.), написанный красными и синими чернилами лично автором. Трудно переоценить значение этого небольшого списка, в котором приведены названия различных орнаментальных мотивов местных

ремесел и промыслов. Часть из них была опубликована автором в своих работах, другие остаются до настоящего времени малоизвестными. Ценность терминологического словаря М.А. Рузиева заключается в том, что многие названия тех или иных элементов декора со временем исчезают, и мастера порой не помнят их происхождение.

М.А.Рузиев. Орнаментальные мотивы вышивки Памира XXв.

Иллюстративный ряд брошюры состоит из карты ГБАО, с обозначением древних караванных путей и современных трасс (автор А. Гусев) из какого-то русскоязычного журнала, десяти фотографий, двенадцати рисунков и чертежей, три из которых находятся в самом тексте, а также одного эстампажа резной деревянной шкатулки *табанг* конца XIX начала XXвв. из деха Равмед (Бартанг).

Фотографии подготовленные самим М.А.Рузиевым, что указано на обороте каждой из них, в большей своей части сделаны

им в Вахане: портрет мальчика (1968г.), вязальщица джурабов (1960г.), портрет легендарного старожилы деха Ямг Атитана Гулямнабиева (род.1882г.), два снимка жилого дома в деха Рын (1968г.). Среди других отпечатков особенно ценным является тот, который представляет мастера за изготовлением паласов в деха Зонг в Ишкашине (1968г.), поскольку это ремесло полностью исчезло на Памире к настоящему времени. Сохранились также фотографии джураба (1968г.), различные ландшафтные виды 1968г.: кишлак Лангар с птичьего полета, дорога на Памир, висячий мост в Бартанге, по которому с особой осторожностью проходит мужчина.

Зарисовки, схемы, чертежи, сделанные М.А. Рузиевым, который хорошо владел карандашом и кистью, также представляют значительный интерес. Часть из них была опубликована им в своих печатных изданиях, другая пока малоизвестна исследователям. Среди них есть акварельные композиции орнаментов войлочной сумки *талих* из деха Рын в Вахане, джурабов с мотивом *кабири* и *арзонгул*, *чаноргул* из кишлака Андароб в Ишкашине (2 экземпляра), а также схема декора тибетеек, образцов резного дерева из Поршнева и Барушана.

В целом, иллюстрированная брошюра известного специалиста в области декоративно-прикладного искусства таджиков Манона Абиджановича Рузиева по стилю изложения носит характер полевых исследований, материалы которых автор еще не успел проанализировать и интерпретировать. Однако эта особенность придает особую значимость этому уникальному труду. Их ценность состоит в том, что ученым были зафиксированы редкие по значимости детали ремесел и промыслов ГБАО, некоторые из которых уже исчезли. Несомненно, будущие исследователи ремесленного производства Таджикистана, в частности Памира, будут обращаться к архивным материалам известного искусствоведа Манона Абиджановича Рузиева в поисках исторических фактов и аргументации своих научных положений и заключений.

ПРИМЕЧАНИЯ

- 1 Народное искусство Памира. The Folk art of the Pamirs. /под общ. ред. Р. М. Масова; авт. текста Р.М. Масов, Н. Юнусова, Л. Додхудоева.-Душанбе, 2009. - 173с.
2. Народное искусство Таджикистана. The folk art of Tajikistan. /под общ. ред. Р. М. Масова ; авт. текста Р.М. Масов, Н. Юнусова, Л. Додхудоева.-Душанбе, 2010.- 317с.
3. Рузиев М.А. Искусство Памира. 2003г. Этнографический архив Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Фонд М.А. Рузиева. Ед.хр..№1.-49с.
4. Рузиев М. Резное дерево Чоркух. - Душанбе, 1975.-108с.
5. Рузиев М. Резные двери жилищ Бухары.- Душанбе, 1967.- 114с.
6. Рузиев М. Искусство таджикской резьбы по дереву (конца XIX-начала XXвв.) - Душанбе. 1976.-128с.
7. Рузиев М.А. Декоративно-прикладное искусство таджиков.-Душанбе, 2003.
8. Atlas of Central Asian artistic crafts and traders. Vol. 4. Tajikistan.-Samarkand-Bishkek, 2007.- 224с.
9. URL: <https://www.news.tj/ru/node/233376>.

АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

М.А. РУЗИЕВА О НАРОДНЫХ РЕМЕСЛАХ ПАМИРА

В статье приводится анализ архивных материалов доктора искусствоведения М. А. Рузиева, хранящихся в этнографическом архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан.

Машинописный текст его брошюры «Искусство Памира» (2003г.) посвящен традиционным ремеслам Горно-Бадахшанской Автономной области и снабжен фотографиями и рисунками автора.

Ключевые слова: *Таджикистан, ГБАО, Памир, Вахан, Ишкашим, Рушан, Барушан, ремесло, промысел, изделие, искусство, терминология, фотография, рисунок, чертеж.*

МАВОДИ БОЙГОНИИ М. А. РУЗИЕВ ОИД БА ҲУНАРҶОИ МАРДУМИИ ПОМИР

Дар мақола маводи бойгонии доктори илми санъатшиносӣ М.А.Рузиев, ки дар бойгонии мардумшиносии Институди таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АИ ҶТ мавҷуд аст, баррасӣ шудааст. Дастхати китобчаи “Санъати Помир”, ки он соли 2003 нашр шудааст ба

хунарҳои мардумии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бахшида шуда, бо расму нақшу нигорҳо аз ҷониби муаллиф ороиш дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, ВМКБ, Помир, хунарпеша, маснуот, санъат, лугат, истилоҳ, расм, нақша.*

ARCHIVAL MATERIALS OF M. A. RUZIEVA ABOUT THE PAMIR CRAFTS

The article provides analysis M. A. Ruziev's archival materials from the ethnographic archive of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. The typewritten version of his brochure

“The Art of the Pamirs” 2003 is dedicated to the traditional crafts of the Mountainous-Badakhshan Autonomous Region. His own photographs and drawings illustrate this text.

Сведения об авторе: Додхудоева Лариса Назаровна-доктор исторических наук, заведующая Отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Тел: (+992) 918619584. E-mail: lorasdodo@rambler.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Додхудоева Лариса Назаровна-доктори илмҳои таърих, мудири Шӯъбаи мардумшиносии Институди таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 918619584. E-mail: lorasdodo@rambler.ru

Information about the autor: Dodkhudoeva Larisa Nazarovna-Dr. of Historical Sciences, Head of ethnographic Department, A. Donish Institute of history, archaeology and ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel: (+992) 918619584. E-mail: lorasdodo@rambler.ru

ИСТОРИЯ ГОНЧАРНОГО ИСКУССТВА И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

ОДИНАЗОДА Б.Э., ХОСТИХУДОЕВА О.Х.

Государственный институт изобразительного искусство и дизайна
Таджикистана

*Слышал я: под ударами гончара,
Глина тайны свои выдавать начала:
"Не топчи меня! - глина ему говорила,
Я сама гончаром была только вчера".*
Омар Хайям.

С давних времен у оседлых жителей Средней Азии - таджиков выработались художественные принципы в обработке глины «гил», «лой». Керамика народов Средней Азии изменяется веками. То, что выглядит восхитительным в одну эпоху, уже не удовлетворяет вкусы иного времени. Поиски нового приводят к отказу от укрепленных традиций керамических типов, обработанных предшествующими керамическими образами, в результате появляются абсолютно новые формы и новые художественные совершенства.

Древняя керамика Средней Азии в изобилии получена при раскопках городищ, поселений, могильников. Она продукт высокоразвитого городского мастерства. Как правило, эта керамика произведена на гончарном круге и обозначена высоким качеством технологии - тонкостенна, несложна и прочна. Она дает многообразные варианты - керамику всей Средней Азии первых веков до и после начала нашей эры: простота и ясность форм, четкость профилей, необычная «керамичность» сосудов, в которых словно бы запечатлен ход рук гончара и вращение гончарного круга. Красота среднеазиатских древних сосудов в самой их форме, в тонкости черепка, в великодушии фактуры и цвета, в интенсивности вишнево-красных ангобных покрытий, иногда бархатно-матовых, иногда залощенных до блеска [2, 120].

При археологических раскопках различных старых городищ Таджикистана-Варахши, Шахристана, Ашта, Пенджикента отыскивали много примеров художественной отделки глины. Одно из таких исследований проводилось в 1952 году в Пенджикенте. Здесь был обнаружен скульптурный фриз, проходящий понизу двух стен южной половины помещения. Полуфантастические существа на фоне условно

изображенной воды представлены в высоком рельефе, выполненном из необожженного кирпича [1, 76].

Глиняные стены были бы одинаковыми, серыми и унылыми, если бы не их орнаментальная резьба. Судя по характеру орнамента, техники и композиции можно говорить, что народные мастера Самарканда не только восхитительно владели искусством построения орнамента, но и были осведомлены о достижениях других видов архитектурной декорации.

Замечательным примером искусства резьбы по глине предыдущего века является усадебная стена на правой стороне пенджикентской улицы квартала Кафтархона г. Самарканда. Как и в других самаркандских усадьбах, плоскость этих стен разделена на прямоугольные сетки. А каждая ячейка, в свою очередь, наполнена косоугольниками.

Свидетельства о художественной обработке глины найдены в различных древних районах Таджикистана: Истаравшане (Ура-Тюбе), Канибадаме, Исфаре. В этих местах керамические изделия отличались друг от друга обработкой и формой. Орнамент наносился двумя-четырьмя пальцами по еще невысохшей штукатурке или деревянным трафаретом.

Основным центром ремесленного производства в Кабадианском бекстве считался Кабадиан, а затем большой кишлак Бешкент. Почти в каждом более или менее большом кишлаке была развита, та или иная область домашнего промысла или мастерства [5 стр. 110].

История свидетельствует что, наравне с мужчинами гончарным искусством занимались также и женщины. Женское гончарное производство было распространено среди таджиков особенно в пределах южного Таджикистана, в основном в различных местностях горных районов. Важным аспектом для развития производства керамического искусства является наличие хорошей гончарной глины.

Гончарную глину-хок-берут часто в специальных местах, избегая брать ее прямо с поверхности земли. В поиске хорошего сырья - глины женщины преодолевали несколько километров и несли ее на своей спине. По какой-то причине если менялось место получения глины, то ее обязательно проверяли, из этой глины изготавливали небольшой сосуд, если получался сосуд хорошего качества, то в дальнейшем использовали глину из этого источника.

Выбором места для добычи глины занимались самые опытные из мастериц, поэтому место, в котором находили хороший сорт глины называли в честь той мастерицы, которая нашла его [3, 24].

Гончарное искусство было не сильно развито. На гончарном круге с последующим обжигом производили глазурь с искусным орнаментом в тонах. Все это требовало большого мастерства. Производство глиняной посуды нередко становилось наследственной профессией.

В квартале Сарай-кишлак Кабадиана жили гончары. Отчасти гончарным промыслом занимались также жители окрестных кишлаков Кабадиана.

Гончарное производство было развито и в крупных населенных местах бекства. Некоторая часть населения кишлаков Бешкентской долины также занималось гончарным мастерством.

В выделке гончарных изделий обычно принимали участие и подростки, они перемешивали глину. Гончар создавал изделия уже из готовой глины, причем один мастер мог делать всякого рода изделия, узкая специализация по тому или иному виду не практиковалась. Он же производил и окраску глиняных предметов.

В конце XIX в. гончарные изделия вырабатывались в большом количестве, потому что другой посуды не было.

Техника производства гончарных изделий оставалась такой же, как и несколько веков тому назад. Никаких улучшений не было.

Чаще всего изготовлением гончарных изделий занимались осенью, когда заканчивались сельскохозяйственные работы, особенно когда были теплые дни, потому что не было нужды укрывать посуду от дождя или заносить ее в помещения.

Ученые пишут о том, что при археологических раскопках в Истаравшане был найден фасад с керамическими вставками одного из жилых домов, а также в интерьере некоторых помещений мазара Ходжа Такровут (Канибадам) были отмечены рисунки, нанесенные пальцами. Растительный узор напоминает стилизованные изображения кустов и деревьев.

Обозначая художественные достоинства отделки необожженной глины, широко применявшейся в архитектурной декорации гражданских и культовых построек городов Самарканда, Исфары, Канибадама, Гиссара и в район Шахритуза нельзя не упомянуть лепную глиняную орнаментацию закровов у жителей Каратегина и Дарваза.

Лепная керамика-одна из самых первых техник изготовления глиняной посуды, изобретенная в эпоху раннего неолита.

Такая керамика, до сих пор есть в горных районах Таджикистана, выполненная вручную, она украшается рельефными орнаментами, покрытыми ангобом. Эта керамика очень архаична, изготавливается, в основном не для продажи, а для собственных нужд.

Лепная керамика на Памире считается домашним ремеслом, и в основном этим занимались женщины на неподвижной подставке, которая позволяла медленно поворачивать заготовку [4, 21].

Изделия создавались в два, три приема, что позволяло нижним слоям подсохнуть перед наложением следующих.

Благодаря появлению гончарного круга повышается скорость изготовления сосуда, постепенно сосуды становятся товарными продуктами, и керамическое искусство переходит к гончарам-мужчинам. Изделия, изготовленные на гончарном круге, получаются легче и изящнее, их черепок более тонкий, а стенки идеально округлые, благодаря чему главным их украшением становится роспись. Этот тип керамических изделий характерен для северных и центральных районов Таджикистана.

Археологические находки лепной керамики на территории Памира многочисленны, ранние её образцы относятся к I тыс. до н. э. Это котлы, горшки, кувшины, миски домашнего производства. В раннее средневековье значительно развивается новая технология. Глиняная посуда, которую по-прежнему изготавливали ручным способом, стала более интересной по форме. Также стали расписывать наружные части сосудов красным и черным цветами [4, 23].

В Кулябе на территории мавзолея Хамадони была обнаружена гончарная печь Ахеменидов, которая могла послужить прототипом для последующих конструкций подобного рода. В средние века мастера обжигали посуду в двухъярусных гончарных печах. В нижнем ярусе располагалась круглая топочная камера, откуда горячий воздух поступал в верхнюю обжигательную камеру.

В XVIII-XIX вв. крупными центрами керамического производства оставались Самарканд, Гиждуван, Бухара, Худжанд, Истаравшан, Дарваз, Куляб, Канибадам, Каратаг. В этот период наступает время нового развития гончарного ремесла. Разнообразие керамических изделий было необыкновенным. Ее ассортимент включал в себя блюда различных форм и размеров, сосуды большие и малые, сложные по конструкции или лаконичные по пропорциям чаши, кувшины, подносы т.д. До конца XIX в., производилась и полуфансовая посуда с высококачественной поливой и богатой орнаментальной росписью.

Керамика северного Таджикистана (Худжанд, Истаравшан, Исфара, Канибадам), исполненная на гончарном круге, обладает, главным образом, растительными мотивами, иногда подражающие росписи китайского фарфора. Колорит глазурованной керамики Истаравшана и Пенджикента больше построен на совмещении желтого и зеленого цветов. В Канибадаме отдавали предпочтение белому, бирюзовому, зеленому, а в Худжанде-розовому и изумрудному тону. Мастера к праздникам, таким как Навруз, Рамазан и Иди Курбон, изготавливали свистульки в виде фантастически раскрашенных птиц и животных или игрушки [3, 42].

В долине Гиссара еще сохранились обычаи искусства орнаментальной обработки глины. Эти традиции продолжают старые мастерицы-таджички. Основное внимание они обращают на декоративное

оформление национальных печей «дегдон» из глины-сырца. В лепном орнаменте расставлены одинаковые тройные винтовые завитушки.

Важное место занимает глазурированная керамика Гиссара, где поверхность сосудов покрывали красновато-охристым подглазурным ангобом. Внутри сосудов на желтом фоне представляли круги с эпиграфическими вставками и фантастическими мотивами. Каратагские игрушки в основном покрывали зеленой и коричневой поливой без глазури. Лепная керамика южного и восточного Таджикистана прекрасна по форме и орнаменту. Здесь гончарные изделия изготавливались вручную без гончарного круга и поливы были получены посредством постепенного накладывания валиков глины друг на друга и лепки нужной формы [3, 43].

Древние традиции гончарного дела продолжали дети и внуки Бободжана Мавлянова (г. Канибадам), братьев Сохибовых (к. Чоркух-города Исфара) и усто Гафура Халилова (г. Истаравшан), Рахмата Ходжаева (к. Урметан Айнинского района), Саида Расулова (к. Каратаг-район Шахринау), Саттора Досакова (г. Куляб). Широко практиковалось привлечение народных мастеров к оформлению интерьеров общественных сооружений в национальном стиле (гостиница «Ленинабад», ресторан «Истаравшан», гостница «Пенджикент», чайхана «Саодат»), где наряду с мастерами художественной обработки дерева и ганча трудились профессиональные художники. Произведения народных мастеров широко экспонировались на Всесоюзных и республиканских выставках, находили сбыт на различных художественных ярмарках и в салонах [6, 45].

ЛИТЕРАТУРА

1. Белинская Н.А., Нурджанов Н.Х. Искусство таджикского народа. - Душанбе, 1979.-215 с.
2. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Очерки искусства Средней Азии. -Москва, 1982.- 270 с.
3. Масов Р., Юнусова Н., Додхудоева Л.Н. Народное искусство Таджикистана (Традиционные ремесла).-Душанбе, 2011.-356 с.
4. Масов Р., Юнусова Н., Додхудоева Л.Н. Народное искусство Памира. - Душанбе, 2009.-174 с.
5. Юсупов Ш. Очерки истории Кабадианского бекства в конце XIX -начале XX вв. -Душанбе,1986.-232 с.
6. Одинаев Б. Керамика Таджикистана XX-XXI в. -Душанбе, 2018. -234 с.

ИСТОРИЯ ГОНЧАРНОГО ИСКУССТВА И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена гончарному искусству таджикского народа в разные исторические периоды с его отличительными чертами в регионах республики, а также использованию этого искусства в жизни и быту народа.

Свидетельства о художественной обработке глины найдены в различных древних районах Таджикистана: в Истаравшане, Канибадаме, Исфаре. В этих местах керамическое искусство отличалось обработкой и формой. В керамике северного Таджикистана (Худжанд, Истаравшан, Исфара, Канибадам), выполненной на гончарном круге, преобладали, главным образом, растительные мотивы, иногда подражающие росписям китайского фарфора. В колорите глазурованной керамики Истаравшана и Пенджикента акцент делался на совмещение желтого и зеленого цветов. В Канибадаме отдавали предпочтение белому, бирюзовому, зеленому, а в Худжанде - розовому и изумрудному тонам. Мастера к праздникам Навруз, Рамазан и Иди Курбон изготавливали свистульки в виде фантастических раскрашенных птиц и животных, а также другие игрушки.

Ключевые слова: *Таджикистан, лепная керамика, гончарное искусство, Памир, Самарканд, Бухара, глазурь, традиционное ремесло, исторические места, место добычи глины, техника производства гончарных изделий.*

ТАЪРИХИ ҲУНАРИ КУЛОЛГАРӢ ВА ХУСУСИЯТИ ХОСИ ОН ДАР МИНТАҚАҲОИ ГУНОГУНИ ТОҶИКИСТОН

Мақола таърихи ҳунари кулолгарии Тоҷикистонро дар давраҳои гуногун фарогир буда, санъати кулолгарӣ ва мавқеи онро дар ҳаёти инсоният муайян месозад.

Шаҳрҳои бостонии Хучанд, Истаравшан, Конибодом, Исфара аз қадимулайём маркази санъати кулолии қадимаи Тоҷикистон ба шумор мераванд. Санъати кулолгарӣ дар шаҳру ноҳияҳо гуногун буда, аз якдигар бо шакл, сохт ва ороиш фарқ мекарданд.

Зарфҳои кулолии қисмати шимолии Тоҷикистон (Хучанд, Истаравшан, Исфара, Конибодом), ки дар ҷарҳи кулолгарӣ омода мешуд, асосан дорои нақшҳои ислимӣ ва баъзан тақлидан нақшҳои фарфори чинӣ буданд. Тобиши рангҳои зарфҳои сирдори кулолии шаҳрҳои бостонии Истаравшан ва Панҷакент бештар бо омезиши рангҳои зард ва сабз сохта мешуд. Дар Конибодом рангҳои сафед, сабз ва қабудҷаро афзалтар медонистанд, дар Хучанд бошад-гулобӣ ва зумрадӣ. Ҳунармандон барои ҷашни Наврӯз, Рамазон ва Иди Курбон хуштокҳои ба шакли ҳайвону парандаҳои ранга ва бозичаҳои гуногун месохтанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, кулолгарии дастӣ, санъати кулолгарии Помир, Самарқанд, Бухоро, сирдор, ҳунармандии анъанавӣ, ҷойҳои таърихӣ, ҷойҳои дастрасии гили маҳсус, техникаи истеҳсоли санъати кулолгарӣ.

THE HISTORY OF POTTERY AND ITS FEATURES IN ANCIENT RASLIANI REGIONS OF TAJIKISTAN

The Article is devoted to the pottery art of Tajikistan at different times and their distinctive features, as well as the use of this art in the life of the people.

Certificate of artistic processing of clay found in various ancient areas of Tajikistan: in Ura-tube, Kanibadam, Isfara. In these places, ceramic art differed from each other in processing and form. Ceramics of Northern Tajikistan (Khujand, Istaravshan, Isfara, Kanibadam), executed on a Potter's wheel, has in the main image plant motifs, sometimes imitating the painting of Chinese porcelain. The color glazed ceramics of Istaravshan and Penjikent are more based on a combination of yellow and green. In Kanibadam to give preference to white, turquoise, green, and in Khujand-pink and emerald tones. Masters for the holidays-Navruz, Ramadan and Edie Kurbon - made whistles in the form of fantastic painted birds and animals or toys.

Key words: *Tajikistan, molded ceramics, pottery of the Pamirs, Samarkand, Bukhara, glazes, traditional craft, molded ceramics, istorichekie places, the place of clay extraction, the technique of pottery.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Одиназода Бахтиёр Эмомалӣ-номзади илмҳои таърих, ноиби ректор оид ба илм ва эҷодиёти Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон. Тел: (+992) 904443180, E-mail: odinaevbahtiyor64@mail.ru

Хостихудоева Ойша Ҳомидовна-магистранти соли 2-юми Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон. Тел: (+992) 900832442. E-mail: oysha.h@mail.ru

Сведения об авторах: Одиназода Бахтиёр Эмомали - кандидат исторических наук, проректор по науке и творчеству Государственного института изобразительного искусства и дизайна Таджикистана. Тел: 904443180. E-mail: odinaevbahtiyor64@mail.ru

Хостихудоева Ойша Хамидовна - магистрант 2-го курса Государственного института изобразительного искусства и дизайна Таджикистана. Тел.: (+992) 900832442; E-mail: oysha.h@mail.ru

Information about the author: Odinaeva Bakhtiyor Emomali-candidate of historical sciences, Prorector of the State Institute of the arts and design of Tajikistan, Tel.: (+992) 904443180; E-mail: odinaevbakhtiyor64@mail.ru

Khostikhudoeva Oisha Hamidovna-2nd course Master, State Institute of the arts and design of Tajikistan. Tel.: (+992) 900832442; E-mail: oysha.h@mail.ru

*ТАЪРИХИ ИЛМ ВА ТЕХНИКА-ИСТОРИЯ НАУКИ И
ТЕХНИКИ-THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY*

**ИЗ ИСТОРИИ ИНСТИТУТА КРАЕВОЙ МЕДИЦИНЫ
АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Юсуф НУРАЛИЕВ

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша
Академии наук Республики Таджикистан

Таджикская традиционная или классическая медицина берет своё начало с авестийской эпохи (XXI-VII вв. до н.э.) По результатам проведенных нами исследований, общее число древних рукописных книг и трактатов, посвященных таджикской традиционной медицине и лекарствоведению, написанных нашими далёкими предками, начиная от «Авесты» [1], до Мухаммада Закария Рази (Разес), Абуали Ибн Сино (Авиценна 980-1037 гг.) и Шахзада Мухаммада Бадахши (умер в 1939 г.), составляет более 600 наименований. Следует отметить, что многие из них являются многотомными. Например: «Ал-Ҳови» (Вместилище медицины) Мухаммада Закария Рази, состоит из 30 томов, «Канон врачебной науки» Ибн Сина - из 5 книг, а «Захираи Хорезмшохи» из 10 книг и тд. [2,3,4].

Это богатейшее письменное наследие, в зависимости от периода этногенеза и развития ираноарийских народов, в том числе таджиков, до завоевания Средней Азии и Ирана арабами (652 г.), написано с помощью трёх национальных алфавитов и письменности-авестийского, пехлевийского, согдийского. Наряду со знанием своей письменности, многие наши предки хорошо владели латинским, санскритским, арабским языками. Они были знакомы с письменным наследием соседних народов, что также свидетельствует о высоком уровне культуры наших предков, их широких познаниях в разных отраслях науки, в том числе и в медицине [5,6].

Древнейшие и древние письменные источники по медицине написаны в форме прозы и поэзии [7]. Начиная с раннего средневековья в Средней Азии, Иране и на обширной территории Индийского субконтинента появились медицинские книги на дари-таджикском языке, посвященные общим и частным вопросам фитофармакологии, фитотерапии, либо теоретическим и практическим вопросам консолидированной медицины иранских народов с древнеиндийской медициной. Здесь четко прослеживается взаимовлияние, взаимосвязь, взаимотрансфармации культур, в том числе в области медицины.

Уместно подчеркнуть, что наши предки тысячелетиями были создателями, разработчиками, производителями лекарств и распространяли их

через Большой и Малый шелковые пути, из Средней Азии и Ирана в десятки сопредельные и дальние страны.

В 1954 году с целью изучения, научной оценки и широкого внедрения двух наших национальных богатств, во-первых многовекового опыта таджикской традиционной медицины и во-вторых изучения фармакологии богатой лекарственной флоры Таджикистана, а также изучения наиболее распространённых в Таджикистане патологии таких, как заболевания печени и желудочно-кишечной патологии (гастритдиология) при АН Таджикистана был организован Институт краевой медицины.

В начале шестидесятых годов под руководством молодого фармаколога, выпускника московской фармакологической школы, кандидата наук Наримана Мавлоновича Кабилова на базе отдела фармакологии и таджикской традиционной медицины проводилась работа с привлечением народных табибов, хорошо владеющих опытом таджикской традиционной медицины и арабским языком. Молодой фармаколог, как высококвалифицированный специалист, фармаколог-экспериментатор, совместно с опытными табибами, составил перечень перспективных лекарственных растений Таджикистана и написал всесторонне обоснованный план фармакологического изучения лекарственных растений, с учетом многовекового опыта их применения в таджикской классической и таджикской этномедицине.

Нариман Мавлонович при личных встречах в Москве или в Душанбе рекомендовал мне наставления собирать сведения в библиотеках г. Ленинграда об Авицене и др. древнетаджикских ученых-медиках. С возмущением он подчеркивал, что из-за недалёковидности некоторых наших учёных, мы теряем золотые страницы различных отраслей древнетаджикской науки и, в том числе, трудов корифеев таджикской классической медицины.

Очень трагично, что в начале шестидесятых годов XX-века Таджикский Институт краевой медицины был реорганизован в Институт гастроэнтрологии. Этим был нанесен большой вред таджикской традиционной медицине и вновь рожденной таджикской экспериментальной фармакологии.

Лаборатория фармакологии и таджикской традиционной медицины была реорганизована. За счет средств от ликвидации этой важной отрасли для науки и экономики республики была расширена клиника гастроэнтрологии.

Последствиями ликвидации таджикского Института краевой медицины были: а) во второй половине XX-века даже в бывшем СССР не каждый знал, что Абуали ибн Сино был по национальности таджик; б) Таджикистан по сей день не может, как Китай, Индия, Тибет и ряд других стран, пользоваться плодами своей богатой традиционной медицины.

В конце 1973 года в Ленинграде у меня закончился срок обучения в докторантуре. Я был обязан освободить аспирантское общежитие и вернуться в Таджикистан. Написал заявление на имя ректора Таджикского

Государственного медицинского института имени Абуали ибни Сино о продлении срока моего обучения в докторантуре на три месяца, но получил отказ.

Заведующий отделом аспирантуры АН РТ Гулруз Наврузов, узнав о моем тяжёлом положении, посоветовал написать заявление о продлении срока моей докторантуры на имя Президента АН Таджикской ССР, члена-корреспондента АН СССР Асимова Мухаммада Сайфиддиновича.

По ходатайству М.С. Асимова срок моего обучения в докторантуре и прописка в академическом общежитии были продлены на 6 месяцев. По завершении обучения меня просили приехать в Таджикистан для оформления документов на должность старшего научного сотрудника Отдела патофизиологии Института гастроэнтерологии АН Таджикской ССР.

Таким образом, с начала 1973 года я стал научным сотрудником бывшего отдела фармакологии бывшего Института краевой медицины.

До оформления документов я зашел на прием к М.С.Асимову узнать об основных направлениях научных исследований на новой работе. «Ваша научная задача,-сказал он,-изучить многовековой опыт таджикской традиционной медицины, особенно наследия Ибн Сино, его современников и последователей. Восстановить забытое, вернее, утерянное наследие наших предков. Вторая задача изучение богатого опыта таджикской этномедицины и фармакологии на основе опыта таджикской древней медицины; фармакологическое изучение перспективных лекарственных растений из числа богатой флоры Таджикистана. Третья задача: -организовать в Таджикистане фармацевтическую промышленность и разработать новые отечественные фитопрепараты». После защиты и утверждения докторской диссертации М.С.Асимов назначил меня заведующим отделом патофизиологии Института гастроэнтерологии Академии наук Таджикской ССР.

При очередной встрече я Мухаммаду Сайфиддиновичу сказал: «Чтобы выполнить поставленные Вами перед мною задач, необходимо организовать при Институте гастроэнтерологии отдел экспериментальной фармакологии и авиценноведения». М.С.Асимов долго думал и сказал: «Начнём с отдела Экспериментальной фармакологии». По рекомендации М.С. Асимова Отдел патофизиологии был реорганизован и назван «Отдел патофизиологии и экспериментальной фармакологии».

Перед новым отделом «Патофизиологии и экспериментальной фармакологии» Института гастроэнтерологии были поставлены те же задачи, для решения которых в 1954 г. был организован Институт краевой медицины при Академии наук Республики Таджикистан.

Организованный новый отдел, фактически стал работать над продолжением изучения тех же актуальных для экономики республики заданий, которые были поставлены перед Институтом краевой медицины:

фармакологическое изучение перспективных лекарственных растений Таджикистана с учетом их применения в древнетаджикской медицине и, особенно, в медицинской системе Абуали ибн Сины и разработке на их основе эффективных антидиабетических, гепатопротекторных фитопрепаратов.

В план НИР нового отдела патофизиологии и экспериментальной фармакологии были включены следующие темы:

- фармакология лекарственных растений Таджикистана, родственные виды, которые входили в фармакопею СССР или других стран;
- фармакология съедобных лекарственных растений Таджикистана;
- фармакология промышленных отходов герани розовой;
- фармакология прополиса и других продуктов пчеловодства;
- фармакология местных заменителей женьшеня (гипсофилы капитуллофры, радиолы холодной и радиолы памироалайской).

До конца 1979 года на базе отдела фармакологии с учетом опыта таджикской этномедицины и таджикской классической традиционной медицины, были изучены фармакологические свойства более 10 перспективных лекарственных растений Таджикистана.

За короткий срок (6-8 лет) сотрудники отдела на основе промышленных отходов герани розовой разработали антидиабетический препарат *Синобет*, на основе промышленных отходов хны красильной-гепатопротекторный препарат *Синолон*, на основе ряда съедобных растений Таджикистана - БАД гепатопротектор «*Юнигент*» антидиабетический сбор «*Юнибет*», на основе листьев чинара гомеостаты «*Платанид*» в таблетках и около 10 других препаратов. На основе эфирных масел, таких как эфирное, впервые нами был разработан Геранол-заменитель болгарского фитопрепарата Розонол из Ирана, эфирное масло фенхеля и ряда других средств, о которых вы можете получить более подробную информацию из доклада признанного фармаколога нашей страны Зубайдовой Точиниссо Махмудовны.

Следует подчеркнуть, что нормативно-технические материалы, а также фармакопейные статьи на все разработанные нами новые фитопрепараты на основе местного лекарственного сырья были, подготовлены ведущими специалистами фармацевтического объединения «Октябрь», Ленинград, которые считаются нашими равноправными соавторами, во всех патентах полученными нами.

В конце 1979 г. по рекомендации председателя отделения Ленинградского общества фармакологов СССР, Заслуженного деятеля науки профессора Петра Прокофьевича Денисенко нами было подготовлено предложение о строительстве экспериментального фармацевтического цеха на базе НИИ гастроэнтерологии АН Таджикской ССР. Экспериментальный фармацевтический цех-проект состоял из трёх производственных участков:

1. Цех по сушке и первичной обработке растительного сырья (с первого дня открытия института), цех по производству растительных и других экстрактов действующих начал из состава лекарственного сырья и цех по выпуску готовых лекарственных препаратов (таблеток, капсул и др.). Цех по экстрагированию лекарственного сырья и выпуску готовых фитопрепаратов занимал площадь в 400 м². Высота помещения около 30 метров. Проект цеха был составлен главными специалистами Московского института биотехнологии Министерства фармпромышленности СССР.

Для приобретения 2-х комплектов чешской экстракционной стеклянной линии через советский Внешэкономбанк, министр сельского хозяйства Таджикской ССР Вахоб Ходжиевич Вахидовым было выделено 60 000 в валюте.

Для приобретения различных технологических линий Шестым медуниверситетом г. Парижа при активном содействии профессора Масуди Миршахи было выделено 600 000 евро. Контракт между Парижским медуниверситетом и таджикской стороной был заключён Ю.Н. Нуралиевым. К сожалению, по неизвестным мотивам современный экспериментальный цех был реформирован в виварий института и, затем ограблен. Все материалы о данном экономическом преступлении сохранены в городском отделе по борьбе с коррупцией г. Душанбе.

Вице-президент, академик П.М.Соложенкин, руководивший научно-производственными делами АН, по неизвестным причинам был абсолютно против открытия фармацевтического цеха.

Дело дошло до министра фармпромышленности СССР академика В.А. Быкова.

В начале восьмидесятых годов главными специалистами минмедпромышленности СССР была организована самостоятельная комиссия по проверке промышленных запасов более, 10 видов лекарственного сырья, на основе которых на базе отдела экспериментальной фармакологии были разработаны ряд новых гепатопротекторных, метаболиз-корректирующих, в том числе антидиабетические, антионкологические и другие ценные лекарственные препараты, основная часть которых была составлена на основе информации, полученной из «Канона врачебной науки» Абуали ибн Сино. При научном обосновании строительства экспериментального фармацевтического цеха мы указали общее количество лекарственного сырья в объеме 17-25 тысяч тонн в год. А общую сумму производимой ежегодно фармпродукции подсчитали в сумме более 30 млн. американских долларов. Почти в три раза больше, чем уровень государственного годового бюджета АН Таджикской ССР, который в 1979 году составлял 13,5 млн. рублей.

По результатам проверки главных специалистов Министерства фармпромышленности СССР, общее количество лекарственного сырья,

которое на тот период можно было ежегодно заготовить в Таджикистане, составляло от 65 до 75 тысяч тонн. Этого объема лекарственного сырья хватило бы для двух современных фармацевтических заводов, работающих в две смены.

По заданию министра фармпромышленности и Совета Министров СССР, начиная с начала восьмидесятых годов и до начала 1992 года в Таджикистане постоянно работали около десятка ведущих специалистов Ленинградского проектного Института «Прогресс» и Московского Института «Биотехнология», над проектами двух крупных фармацевтических заводов в Таджикистане.

Проект каждого фармзавода состоял из 11 томов, всего 22 тома. Душанбинский фармзавод согласно проекту должны были построить рядом с заводом холодильников «Памир». Для строительства этого важного объекта выделили 40 га земли. Кроме того, по проекту должны были построить больницу, школу и жилые помещения для рабочих.

Второй завод по проекту должны были построить в г. Хороге. По представленным Г.О.Одинамамадовым и Ю.Н.Нуралиевым данным, в условиях ГБАО трудно было ежегодно собирать по 30-35 тысяч тонн лекарственного сырья. Поэтому, по личной инициативе и ходатайству Г.О. Одинамамадова, в конце восьмидесятых годов XX века во всех колхозах ГБАО были организованы самостоятельные бригады по выращиванию таких постоянно пользующихся спросом лекарственных растений, как валериана, ноготки, пустырник и ряда других лекарственных растений.

Накануне распада Советского Союза, Совет министров и Госплан СССР выделили по 3 млрд., всего 6 млрд. рублей необходимых для строительства и технологического обеспечения указанных весьма важных для Таджикистана и Советского Союза фармацевтических заводов.

Последний документ, который должны были представить в Госплан СССР-это Гарантия от Совета Министров Таджикистана о возможности обеспечения рабочей силой для строительства этих двух планируемых крупных фармзаводов. Из-за отсутствия требуемой гарантийной справки гарантий деньги не успели перечислить в бюджет Таджикистана.

В заключение ещё раз уместно подчеркнуть, что для успешной реализации указания Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации уважаемого Эмомали Рахмона-в короткий срок и с наименьшими финансовыми расходами необходимо построить два фармацевтических завода, проекты которых составлялись главными специалистами Министерства медицинской промышленности бывшего СССР за период 1982-1992 гг.

Как специалист фармаколог, хочу ещё раз подчеркнуть, что лекарства создаются фармакологами. Самая большая наша ошибка заключается в том, что в республике почти целиком ликвидированы фармакологические центры в том

числе Отдел экспериментальной фармакологии Института гастроэнтерологии, где в настоящее время работает только один специалист фармаколог.

Если проанализировать 15-20-ти летний опыт работы Инновационного Центра АН Таджикистана не трудно выявить, что данный центр за период 10-15 лет работы фактически повторял под другим названием или в другой упаковке те же разработки, которые были сделаны в отделе фармакологии института гастроэнтерологии.

Досадно, что таджики один из древнейших народов имеющий три древних алфавита, письменность, свыше шестьсот рукописей по разным отраслям традиционной медицины, в том числе такого знаменитого на мировом масштабе корифея медицины как Абуали ибн Сино и его последователей а также более трех тысяч простых и сложных лекарств разработанных нашими предками, в настоящее время не пользуются целительными благами, созданными ими тысячелетиями.

Молодой независимый Таджикистан в рамках указаний Президента Республики на мой взгляд, должен в первую очередь по примеру Китая, Индии и ряда других стран построить небольшие фармацевтические цеха по производству таджикских традиционных лекарств и в первую очередь растительных препаратов описанных в «Каноне врачебной науки» Ибн Сино. Уместно подчеркнуть, что за последние 30 лет со стороны старого поколения таджикских фармакологов по своей инициативе расшифрованы и откорректированы более 600 авиценновских фитопрепаратов в соответствии с требованиями современной фармакологии и фармацевтической технологии.

По результат фармакологической оценки расшифрованных рецептов Авиценны опубликовано более 10 монографий изданных на русском, две книги на английском и одна книга на персидском языке 8 раз в Иране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чалили Дӯстхоҳ-Авесто.-Душанбе:Қонуният, 2001.-693 с.
2. Начмободӣ М. Тиб дар Эрони пеш аз ислом. - Техрон,1992. -1020с.
3. Нуралиев Ю.Н. Медицина эпохи Авиценны.-Душанбе: Ирфон, 1981.- 190с.
4. Ковнер С. История арабской медицины. - Киев, 1893.-С. 20-70, 55-150.
5. Нуралиев Ю.Н. Медицина эпохи Саманидов, Душанбе: Деваштич, 203-193с.
6. Нуралиев Ю.Н. Медицинская система Авиценны, Душанбе: Дониш, 2005 г.-300с.
7. Нуралиев Ю.Н., Нодири С.С. 110 рецептов по Авиценны. Санкт-Петербург, 1999. -220 с.

ИЗ ИСТОРИИ ИНСТИТУТА КРАЕВОЙ МЕДИЦИНЫ АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье речь идёт об истории создания Института краевой медицины Академии наук Республики Таджикистан в начале 50-х годов XX века. Автор опирается на уникальное произведение Авиценны и других древних персо-таджикских учёных и показывает использование способов народной медицины и лекарственных растений, рассматривает их использование в здравоохранении, экономике, науке и культуре, а также в фармацевтической промышленности.

Ключевые слова: *Авиценна, медицина, здравоохранения, лекарственные растения, медицинские знания, наследие предков, фармакология, цех, национальное богатство.*

АЗ ТАЪРИХИ ПАЖЌҲИШГОҲИ ТИББИИ КИШВАРШИНОСИИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи таърихи таъсисёбии собик Пажӯҳишгоҳи тиббии кишваршиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 50-уми асри XX меравад. Муаллиф ба осори гаронбаҳои Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино ва дигар намояндагони тибби қадимаи форсу тоҷик така қарда, роҳҳои истифодаи тибби мардумӣ ва гиёҳҳои шифобаҳши кишварамонро пешниҳод намуда, истифодаи онҳоро дар соҳаи тандурустӣ, иқтисодиёт ва илму фарҳанг ва инчунин саноати дорусозӣ басо муфид меҳисобад.

Калидвожаҳо: *Абӯалӣ ибни Сино, тиб, тандурустӣ, гиёҳҳои шифобаҳи, растаниҳо, донишҳои тиббӣ, осори ниёгон, дорусозӣ, дастгоҳ, боигарии миллӣ.*

FROM THE HISTORY OF THE CREATION OF THE INSTITUTE OF REGIONAL MEDICINE, ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article deals with the history of the creation of the Institute of Regional Medicine of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan in the early 50s of the 20th century. The author relies on the unique work of Avicenna and other ancient Persian-Tajik scientists and shows the use of methods of traditional medicine and medicinal plants, considers their use in health care, economy, science and culture, as well as in the pharmaceutical industry.

Key words: *Avicenna, medicine, health care, medicinal plants, medical knowledge, heritage monument, pharmacology, equipment, national wealth.*

Сведения об авторе: Юсуф Нуралиев-доктор медицинских наук, главный научный сотрудник Отдела истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии Академии наук Республики Таджикистан. Телефон: 918358484. Email usuf-nurali@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуф Нуралиев-доктори илмҳои тибб, сарҳодими илмии Шуъбаи таърихи илм ва техникаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 918358484. Email usuf-nurali@mail.ru

Information about the author: Yusuf Nuraliev-Doctor of Medical Sciences, Chief Researcher of the Department of the History of science and technology of the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Telephone: 918358484, E-mail usuf-nurali@mail.ru

*РОБИТАҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ -
МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО-
INTERNATIONAL REALATIONS*

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ КРУГЛЫЙ СТОЛ
«КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В КОНТЕКСТЕ
ТРАДИЦИОННЫХ И МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ»**

Г.Р. КАРИМОВА

28-30 марта 2019 года в г. Пенджикенте прошел Международный научный круглый стол «Культурное наследие в контексте традиционных и междисциплинарных исследований», организованный Институтом истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Конференция проводилась на базе Саразмско-Пенджикентского археологического заповедника и стационарной Пенджикентской археологической базы.

В работе Круглого стола приняли участие ученые Российской Федерации (Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, Институт археологии и этнографии Сибирского отделения РАН, Алтайский Государственный университет, Лаборатория междисциплинарного изучения археологии Западной Сибири и Алтая), Узбекистана (Самаркандский государственный университет, Академия «Туран»), Киргизии (Российский университет г. Бишкек) и Таджикистана (Институт истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан, Пенджикентская археологическая база Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ, Бохтарский государственный университет им. Н. Хисрава г. Бохтар, Университет финансов и экономики Таджикистана г. Душанбе, Пенджикентский педагогический институт).

Торжественное открытие Круглого стола состоялось в Конференц-зале Молодежного центра им. Л. Шерали г. Пенджикента.

Заседание Круглого стола открыл директор **Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Н.К. УБАЙДУЛЛО**, который пожелал присутствующим успеха в их научных изысканиях и плодотворной работы Круглому столу. Он отметил, что с обретением государственной независимости Республика Таджикистан вступила в новую эру самостоятельного развития, прежде всего, опираясь на богатый культурный и исторический потенциал. Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон еще 1997 г., выступая на встрече с интеллигенцией республики отметил, что «Одним из источников национального самосознания является историческое наследие в его широком смысле, которое отразилось в культурных и научных достижениях, в величии созданного нами государства. Без опоры на достижения прошлого мы не достигнем прогресса ни в одной области». В годы независимости для изучения и сохранения культурного наследия в республике сформировались плодотворные и взаимовыгодные отношения с авторитетными международными и региональными организациями. Таджикистан в 1993 г. вступил в ряды ЮНЕСКО, и в этот же год была учреждена Национальная комиссия Таджикистана по делам ЮНЕСКО. С этого момента сотрудничество между республикой и ЮНЕСКО плодотворно расширялось и наполнялось новым конструктивным содержанием. Одним из первых исторических памятников Таджикистана, включенных в список Всемирного наследия ЮНЕСКО, стало древнее городище Саразм.

Проблема традиционного и междисциплинарного подхода в исследованиях культурного наследия, которому посвящен круглый стол, на сегодняшний день является очень актуальной. Содружество ученых всегда создавало благоприятную обстановку для успешного изучения многих проблем касающихся эволюции региональных культур и их взаимодействия, как с соседними, так с мировыми культурами. Дальнейшее расширение наших научных связей с коллегами международного научного сообщества гарантия профессионального сохранения и изучения культурного наследия Таджикистана».

С приветственным словом так же выступили:

- **заместитель председателя города Пенджикента П. Ш. Шодизода,** «Наша земля знаменита древней историей и культурой. Имеет мировую известность памятник, внесенный в список Всемирного наследия ЮНЕСКО древний Саразм. Не меньшую значимость и известность имеет древнее городище Пенджикент.

Президент Республики Таджикистан в 2018 году объявил год проведения празднования 5500-летие городища Саразм в 2020 году. И Ваш форум проводимый в преддверии подготовки вышеназванного празднования будет для нас начальным этапом, трамплином научного анализа готовности международного научного сообщества к проведению последующих мероприятий.

Потенциал международного сотрудничества по проблемам культурного наследия включает в себя широкий комплекс областей взаимодействия, что в первую очередь объясняется сбалансированной стратегией в области науки двух стран, основанной на взаимном интересе исследований и стремлении к

поддержанию совместных археологических исследований в регионе. Важно отметить, что необходимым условием повышения эффективности подобного вида мероприятий является обмен информацией об открытиях, новых достижениях в стандартных и междисциплинарных методах исследований.

На сегодняшнем мероприятии присутствуют представители научных учреждений России, Узбекистана, Киргизстана и конечно Таджикистана.

- **академик Академии наук Таджикистана, доктор исторических наук Юсуфшо ЯКУБШО:** «Свою трудовую деятельность я начинал сотрудником пенджикентской археологической базы. Затем на протяжении 30 лет занимался изучением и раскопками памятников Верховьев долины Зарафшана. Я написал и защитил кандидатскую диссертацию по материалам Паргара. Свою докторскую диссертацию я тоже защитил по материалам памятников Верховьев долины Зарафшана. И сегодня находясь в рядах участников Круглого стола, я ощущаю себя пенджикентцем, настолько близка мне история этого края. Пользуясь моментом, хочу пожелать всем присутствующим благополучия, мира, достойного продолжения славной истории и наследия согдийской земли. Участникам Круглого стола успехов в труде и плодотворной работы на протяжении данного мероприятия».

- **заведующий отделом археологии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ, кандидат исторических наук Н.Н Сайфуллоев:** «Это не первое мероприятие, которое проводится в рамках Круглого стола. В прошлом году также весной в г. Душанбе прошёл Международный научный круглый стол «Таджикистан и Россия: актуальные вопросы археологии и этнографии». В этом году рамки круглого стола значительно расширились. К нам присоединились представители братских республик, которые выразили желание принять участие в научном диалоге по вопросам культурного наследия. Мы планируем продуктивно использовать время проведения Круглого стола. Согласно программе, запланировано ознакомление участников с коллекциями музеев и материалами археологических раскопок древнего прото городища Саразм и городища Пенджикент.

- **заведующая Пенджикентской археологической базы, кандидат педагогических наук Н.М. Худоерова:** «Всемирно известные памятники истории и культуры расположенные на территории Пенджикентского района это капитальный задел для многоплановых, долгосрочных и плодотворных исследований проводимых в рамках международного сотрудничества наших братских государств.

История наших совместных исследований и работы научных достижений уходит в прошлое столетие. Заявка на совместные работы и планка поднятая высоко по результатам Экспедиций российских и таджикостанских

археологов является наглядным примером правильности программы проводимой руководителями научных сообществ.

Больше чем полвека проводятся раскопки древнего городища Пенджикент совместно с Институтом материальной культуры РАН и Государственным Эрмитажем г. Санкт-Петербурга. Результаты этих совместных исследований на городище Пенджикент - это научный подвиг не одного поколения исследователей-археологов, востоковедов, реставраторов, архитекторов, художников и многих других представителей, смежных, но не менее важных дисциплин.

Ещё одним примером совместной плодотворной работы ученых является археологические работы в Саразме. С 1984 года к исследованиям Саразма подключились ученые Научно исследовательского Центра Франции, которые продолжают работы по сегодняшний день. История совместных исследований древнего Саразма объединила археологов Америки, Германии, Италии и конечно России. В результате, Саразм стал признанным на весь мир памятником и внесен в список всемирного наследия ЮНЕСКО».

• **ректор Пенджикентского педагогического института М.К. Ансори:** «Пенджикентский педагогический институт имеет давнюю традицию проведения в стенах Института научных и практических конференций при участии и поддержке различных преподавательских коллективов и учёных стран ближнего и дальнего зарубежья. Мы горды тем, что сотрудничаем и поддерживаем контакты с учеными, принимающими непосредственное участие в раскопках уникальных памятников Саразм, Пенджикент и Санджаршах. Студенты нашего Института принимают участие в раскопках, пишут курсовые и дипломные работы по материалам этих памятников. В Институте имеется кафедра археологии и наследия, которая, я не побоюсь этого определения, является кузницей кадров. Мы готовим будущих археологов, которые с первых дней обучения включаются в процесс проведения необходимых работ по изучению, сохранению и рекламированию культурного наследия пенджикентцев - древних согдийцев. Мы горды тем, что дальнейшая работа Круглого стола будет проходить в стенах нашего Института. Добро пожаловать».

• **зам. директор Института археологии и этнографии Сибирского отделения РАН, доктор исторических наук А.И. Кривошапкин:** «С Таджикистаном, с таджикскими учёными, отделом археологии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ нас связывают давние контакты. Ещё в советское время мы принимали участие в совместных исследованиях, раскопках и изучениях памятников Таджикистана и проблем с ними связанных. Отрадно, что научные контакты не прекращались и в беспокойные годы гражданского противостояния в Таджикистане. Сегодня у

нас есть возможность расширить ареал исследований. И применяя новые междисциплинарные методы, мы можем более достоверно, более результативно продолжать исследования памятников на таджикской земле. Тем самым пополняя изучение Центрально Азиатской истории и археологии новыми уникальными материалами и открытиями».

- **заведующая сектором этнической экологии Института этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, доктор исторических наук Н.А.Дубова:** «Таджикский народ всегда славился своим гостеприимством. Эта его черта проявляется во всём. Как нас принимают в различных уголках Таджикистана. Как создают нам условия для работы. Как бережно хранят и чтят свою историю. Как стараются своим трудом приобщиться к исследованиям. И сегодняшнее мероприятие ещё одно яркое подтверждение этому».

- **заведующий кафедрой археологии, этнографии и музеологии Алтайского Государственного университета, доктор исторических наук А.А.Тишкин:** «По своему составу участников Круглого стола, по заявленным научным докладам, по предложенной теме «Культурное наследие в контексте традиционных и междисциплинарных исследований» создаётся ощущение, что мы находимся на международном форуме-симпозиуме. И мне бы хотелось, чтобы это так и было. Не замыкаться в рамках Круглого стола, а заявить себя шире-Симпозиум по вопросам культурного наследия».

За время работы Круглого стола было заслушано около 30 докладов. Тематически первый блок докладов, был посвящен кругу вопросов археологии самого древнейшего периода истории человечества, каменному веку. В данном направлении были заслушаны и обсуждены доклады, привезённые Сибирскими исследователями: А.И.Кривошапкин «К вопросу о происхождении пластинчатого варианта среднего палеолита Таджикистана», К.А. Колобова «Верхний палеолит Таджикистана (по материалам памятника Шугноу)», С.В. Шнайдер «Первые на крыше мира: Изучение памятников каменного века на территории Памира», а так же Р.Н. Курбанов (МГУ) «Современное состояние изученности лёссово-почвенных серий Таджикистана», Т.У. Худжагелдиев (Таджикистан) «Междисциплинарные исследования стоянок каменного века на юге Таджикистана».

В рамках Круглого стола неоднократно поднимались актуальные проблемы исследования, которые составили второй блок докладов. Учёные Алтайского государственного университета (Барнаул, Россия) выступили со следующими докладами: А.Л.Кунгуров «Результаты изучения Нижнетыткескенской пещеры на Алтае»; Н. Н. Серегин «Погребально-поминальный комплекс Чобурак-I, как показатель процессов культурогенеза в Северном Алтае в эпоху энеолита-средневековье: результаты полевых

исследований»; А.А. Редников «Некоторые результаты междисциплинарного изучения археологического комплекса Советский Путь-1 в предгорьях Алтая»; А.А. Тишкин «Нижний головной убор хуннского времени (по материалам изучения памятника Яломан-II на Алтае)». В.В. Радилиловский (Российский университет в Бишкеке) сообщил о результатах исследования печатей в докладе на тему «Печати древности: герменевтические и экзегетические анализы». В.В. Куфтерин «Опыт комплексного экспресс-анализа массового скелетного материала в процессе охранных археологических исследований в зоне затопления Рогунской ГЭС». Н.А. Дубова «Опыт проведения реставрационных мер на памятниках бронзового века Туркменистана».

Ученые из Самаркандского государственного университета сделали доклады: академик Р.Г. Назарьян «Архитектурное наследие Самарканда буржуазной эпохи», Р. Каюмов «Роль музеев в сохранении культурного наследия».

Проблемность и междисциплинарный подход отразил третий блок докладов таджикских ученых, которые представили Юсуфшо Якубшо «Миджмар-алтарь огня и его генезис в зороастризме», Ш.Ф. Курбанов «Уникальные находки из Санджаршаха», Ф. Абдувахидова «Гиссарское бекство по материалам путешественников и исследователей XIX в.».

В отдельный блок сложились доклады по Саразму. Это доклады: О.Х. Отабоева «Методы реставрации и консервации памятников сырцово-архитектуры (на примере протогородского поселения Саразм)», Х.К. Абдуназарова «Саразм в контексте мировой цивилизации», Ш.Х. Вохидова «Саразм, в контексте культур бронзового века Центральной Азии», Т.Г. Филимоновой «Новая каменная индустрия Саразма», Г.Р. Каримовой «Феномен Саразма (энеолит)». Отдельное сообщение и знакомство с памятниками было сделано во время экскурсии по Саразму и Пенджикенту, которые провели сотрудники пенджикентской археологической базы И.Р. Рахматуллоев и А.Р. Раззоков.

Итогом проведения Круглого стола явилось принятие Резолюции, которая включала предложения всех исследователей, принимавших участие в Круглом столе.

РЕЗОЛЮЦИЯ

1. Организация и проведение Отделом археологии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ Круглого стола «Культурное наследие в контексте традиционных и междисциплинарных исследований», который собрал около 30 специалистов по данной проблематике признать результативной и целесообразной как один из методов совместных научных действий.

2. На заседаниях было заслушано и обсуждено более 30 докладов по актуальным вопросам этой тематики. По результатам работы рекомендуется выпуск сборника материалов Круглого стола «Культурное наследие в контексте традиционных и междисциплинарных исследований».
3. При подведении и обсуждении итогов работы круглого стола были сделаны следующие предложения и рекомендации:
 - Шире использовать проведение конференций, круглых столов, семинаров по проблемам сохранения объектов археологического наследия, как практику, направленную на обмен опытом в указанной сфере, практику разработки и применения нормативных правовых документов и методик охранных мероприятий;
 - музеефикацию археологических объектов на территории России, как эталонную форму сохранения культурного наследия;
 - дальнейшее внедрение практики создания специализированных музейных фондов, предназначенных для хранения и научного изучения массового археологического материала;
 - улучшение условий хранения в существующих музеях, совершенствование системы хранения археологических предметов и археологических коллекций с учетом их специфики, приведения технических условий хранения к современным мировым стандартам;
 - расширение преподавания археологии в ВУЗах как одной из дисциплин, важных для формирования научного исторического самосознания и широкого гуманитарного кругозора, подготовку профессиональных археологических кадров, соответствующих требованиям современной науки;
 - повсеместное внедрение современных методик проведения археологических полевых исследований, направленных на более тщательную фиксацию материала;
 - проведение ведущими организациями археологических полевых исследований, активной работы по подготовке к публикации научных отчетов;
 - активное привлечение средств массовой информации и использование интернет-ресурсов в освещении результатов научных археологических раскопок, а также в целях борьбы с грабительскими раскопками и кладоискательством;
 - оказание молодым ученым содействия, необходимого для дальнейшего развития науки, в возможности повышения квалификации через механизм специализированных стажировок, обменов и иных мероприятий.

Резолюция конференции отмечает высокий информативный уровень представленных научных докладов, высокий методический уровень полевых археологических изысканий, пополнение источниковедческой базы, позволяющее расширить и углубить реконструкцию древней истории Центральной Азии.

Участники конференции выразили благодарность за высокий уровень подготовки и организации международного круглого стола «Культурное наследие в контексте традиционных и междисциплинарных исследований» и пожелали продолжение практики проведения совместных международных консультативных научных мероприятий. Отдельная благодарность была выражена рабочей группе в составе Н.Н. Сайфуллоева, Г.Р. Каримовой, Т.Г. Филимоновой, Н.М. Худоёровой.

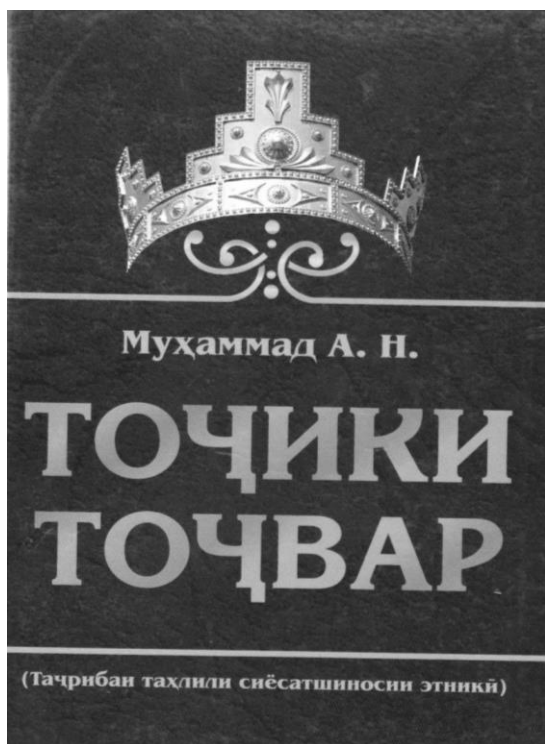

ТАҚРИЗ-РЕЦЕНЗИЯ-REVIEW

«ТОЧИКИ ТОЧВАР» МАСЪУЛИЯТИ ТАЪРИХӢ ДОРАД

Китобе, ки хушдор медиҳад ва раҳнамоӣ мекунад

Бахшида ба истиқболи 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли гузашта Ҷамъияти дорони масъулиятш маҳдуди «Эр-граф»-и шаҳри Душанбе китоби ноиби Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви вобастаи Академияи илмҳо, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, барандаи Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино дар соҳаи илм ва техника Мухаммад Абдурахмон Наврӯз «Тоҷики тоҷвар» (Таҷрибаи таҳлили сиёсатшиносии этникӣ)-ро аз ҷоп баровард.

Китоб ба забонҳои тоҷикиву русӣ ва англисӣ

интишор шудааст. Мухаррири масъули китоб, ходими калони илмии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовиддинови АИ ҶТ Шарифов А., муқарризон, академик, доктори илмҳои таърих, профессор Ёқубшо Ю. ва Нуриддинов Р.Ш.-доктори илмҳои сиёсӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва З. Мадаминҷонова-номзади илмҳои таърих, ходими калони илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ Ҷ Т мебошанд.

Китоб бо Қарори Шӯрои олимони Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовиддинови АИ ҶТ аз таърихи 29-уми июни соли 2018 ба нашр тавсия гардидааст.

Феҳристи матолиби китоб аз сарсухан ва боби мукаммале таҳти унвони «Оид ба масъалаи пайдоиши этноними тоҷик» иборат буда, ҳамчун асари таҳлилӣ ба масоили мубрами баҳсноки баромади вожаи «тоҷик» ва шарҳу тафсири он, инчунин хувияти миллӣ баҳшида шудааст. Асари мазкур барои олимон, омӯзгорон, сиёсатшиносон, хизматчиёни давлатӣ ва умуман доираи васеи хонандагон пешниҳод гардидааст.

Китоби мазкур ба чуз аҳамияти бузургаш дар баёни ҳақиқати таърихӣ, нигоҳе ба таърихи гузашта ва пурғановату фалсафаи халқи тоҷик назар афканданро водор намуда, дар замири хонанда ҳисси ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббатро нисбат ба Ватан ва сарзамини аҷдодӣ меафзояд. Дар саҳифаҳои китоб хонанда аз маънои баромади калимаи тоҷик огоҳ гардида, аз ҳафт марҳалаву русуми баланди тоҷварон ва се фарзияи таърихӣ сухан меравад, ба таври мухтасар шинос мешавад.

Дар китоб аз хусуси хидматҳои шоиста ва нақши бузурги Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, инсонии дорои ақли табиӣ инсонӣ ва начобат Эмомалӣ Раҳмон, ки дар душвортарин лаҳзаҳои ҳассос ва тақдирсоз чон ба каф гузошта, баҳри якпорчагии Ватан ва муттаҳид намудани миллати пароканда ва дар роҳи расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ хизматҳои шоиста ба анҷом расонидааст, сухан меравад. Тоҷикистониён ба шарофати хидматҳои бузурги абармарди миллат Эмомалӣ Раҳмон ба эҳёи давлатдорӣ хеш муваффақ шуданд. Ин на танҳо вазифа, балки қарзи ҳар як фарди калонсол раҳнамоии насли ҷавон ба ишқи Ватан, бедор кардани алоқа ба гузаштаи бошуқух ва шахсиятҳои ҷоннисори миллат ва ба сифати намунаи ибрат нишон додани онҳоест, ки барои саодати миллати хеш аз худ фидокорӣ ва қаҳрамонӣ зоҳир намудаанд. Муаллифи китоб нигоштааст, ки «...асарҳои зиёди Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, хусусан «Тоҷикон дар оинаи таърих». Китоби яқум, «Аз Ориён то Сомониён», «Ориёиҳо ва эътирофи тамаддуни ориёиҳо», «Чеҳраҳои мондагор» ва ғайра гувоҳ аз ҳисси баланди ватандӯстӣ ва муҳаббат ба таъриху фарҳанг ва анъанаҳои гузаштагони хеш мебошад.

Дар баробари ин, таҳқиқоту андешаҳо вобаста ба пайдоиш ва номгузори миллати тоҷик хеле гуногунанд, ки бузургони миллати мо устод С.Айнӣ ва Б.Ғафуров дар ин самт хизматҳои шоёне намудаанд».

Аз ин рӯ, бо итминони комил метавон гуфт, ки Эмомалӣ Раҳмон дар радифи дигар абармардони бузурги миллатамон наҷотбахши миллат ва давлати тоҷикон аст.

Тоҷикон яке аз халқҳои қадимтарини муқимие ба шумор мераванд, ки дар минтақаи паҳновари Варорӯду Хуросон дорои таърихи пурасрори нуҳуфта мебошанд. Муаллиф кашфиёту навоариҳои зиёди илмӣ имрӯзаро оид ба ин масъала ҷамъбаст намуда, нуқтаи назари худро пешниҳод менамояд.

Дар рисолаи мазкур бештар масоили давраҳои сарҷамъ гардидани тоҷикон ва баъзе хусусиятҳои мафҳуми калимаи «тоҷик» мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Боиси зикр аст, ки нахустин маротиба вожаи «тоҷик» дар сарҷамъҳои таърихӣ дар нимаи аввали асри VII мелодӣ баён гардидааст.

Муаллиф дар асоси сарҷамъҳои хаттӣ ва катибаҳои таърихӣ ба ҳулоса омадааст, ки вожаи «тоҷик» аз калимаи «тоҷ», «тоҷвар» буда, ба халқи таҷҷоие иртибот дорад, ки ориёитабор аст. Ба пиндори муаллифи асар имрӯз ҳифзи мафҳуми муқаддаси «тоҷик» аз тафриқаандозону ноошӯни миллат яке аз масъалаи муҳими замони соҳибистиклолӣ ба шумор меравад. Этноними «тоҷик» ифодакунанда, ҳувиятсоз ва муаррифгари миллати тоҷик ва ин марзу бум аст, ки феълан эҳтирому эътирофи он барои ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ масъулияти бузурги таърихӣ дорад.

Лозим ба тазаққур аст, ки ҳифзи истиқлолият-ин ҳифзи асолат, ҳувият, забон, расму оин, садоқату вафодорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва риояи одобу ахлоқи миллӣ аст. Бинобар ин, имрӯз барои мо тоҷикистониён, зарур аст, ки ин арзишҳои фарҳангӣ маънавии халқамон-амонату мероси гаронбаҳои аҷдодиро ба бехтарин шакл ҳифз ва дар бороварии он талош намуда, онро ба ояндагон мерос гузорем.

Муҳаммад Абдурахмон Наврӯз дар китоби арзишманд ва пурмухтавои худ рочез ба таъсири манфии чаҳонишавӣ ба ахлоқи миллӣ ва шеваю роҳҳои мубориза алайҳи онро бо далелу санадҳои мушаххас пешниҳод намуда, таъкид мекунад, ки шахсе, ки ба таърихи гузашта ва фалсафаи халқи тоҷик ошноӣ пайдо мекунад, бо таҳаммул ва рӯҳи қавӣ ба омӯзиши он камар мебандад. Воқеъан, омӯзиши таърихи пурғановати тоҷикон аз аҳди қадим то ба имрӯз чаҳонбинии хосаест, ки рӯҳи инсонро болида намуда, ҳисси ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббаташро нисбат ба Ватан ва мулки аҷдодӣ меафзояд.

Хуллас, асари мазкур басо зарурӣ, хонданӣ ва дорои далелу санадҳои муътамад буда, хонандаро ба дӯст доштани меҳан, марзу буми он, ҳифзи истиқлолият, худшиносии миллӣ, арҷ гузоштан ба фарҳангу тамаддун ва гиромидошти забони модарӣ ҳидоят менамояд. Умед аст, ки хонандаи арҷманд аз мутолиаи ин рисолаи муфид баҳра гирифта, ба ин васила бо бисёре аз масоили баҳсноки этникӣ ошно мегардад.

Асари мазкур воқеан ҳам асари хубу шоистаи сиёсӣ, омӯзишӣ ва таърихӣ ба ҳисоб рафта, тухфаи арзандаест ба шарафи чашнҳои таърихии дар пеш истодаи 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 5500-солагии Саразми бостонӣ.

Ба андешаи муаллиф рисолаи мазкур метавонад дар раванди ташаккули худшиносии миллӣ ва хувияти ҷавонон нақши арзанда ва бориз дошта бошад. Ҳамзамон, гиромидошти номи муқаддаси тоҷик барои тамоми тоҷикони дунё боиси ифтихору масъулияти бузурги таърихӣ мебошад. Этнониими «тоҷик» ифодакунанда ва муаррифгари ин миллату ин сарзамин аст, ки эътирофи он эҳтироми Тоҷикистони азиз аст.

Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ
доктори илмҳои таърих,
директори Осорхонаи миллии
бостонии Тоҷикистон

Мухбирҷон КЕНЦАЕВ,
узви Иттифоқи журналистони
Тоҷикистон, Аълоҷии матбуот,
фарҳанг, маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон

БА ТАВАЧЧУҲИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Муаррих» нашрияи илмӣ-назариявии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, маводи соҳаи илмҳои таърихро дар бар мегирад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори омма» ба нашр омода мешавад.

ҲАДАФҲОИ МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ ТАҚРИЗШАВАНДАИ «МУАРРИХ»

-инъикоси саривактии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин олимони мамолики хориҷии наздику дур, аз рӯи соҳаҳои зерини илм: таърихшиносӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, сиккашиносӣ, таърихи илм ва техника, таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ, таърихи санъат, фарҳанг, фалсафа.

-инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаҳои таърихшиносӣ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ;

-ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони наشري натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

-инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори илмҳои таърихшиносӣ;

-ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он;

-тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони институт, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои соҳаи илму маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ШАРТҲОИ НАШРИ МАҚОЛА ДАР МАҶАЛЛАИ «МУАРРИХ»

-ҳайати таҳририяи маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, тавзеҳҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалӣ оид ба соҳаҳои дониш дар илми таърихшиносӣ дар бар гиранд;

-қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

-муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи маълумотеро, ки мақола, тавзеҳ ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зиммадоранд;

-ҳамаи маводи ба идораи маҷалла воридгардида хатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

-ҳамаи мақола, тавзеҳ ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

-мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.taj-history.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

-агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳои пешниҳодшуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқаррӣ (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

-муаллиф маводи тақмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро яқоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрирӣ мефиристад;

-хайати таҳририя ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани муҳтавои илмии он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоию услубиро мусахҳеҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешаванд;

-нусхаи барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар муҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва чопӣ бояд ба идора баргардонда шавад;

-мақолаҳое, ки ба чоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди чопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияи асоснок ирсол мекунад;

-тибқи дархости шӯроҳои коршиносии ҚОА назди Президенти ҶТ идораи маҷалла ба онҳо тақризҳоро пешниҳод мекунад.

ТАЛАБОТ

БА ТАҲҲИЯИ МАҚОЛАҲО (ТАВЗЕҲҲО, ТАҚРИЗҲО), КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИЙ «МУАРРИХ» -И ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН» БАРОИ ЧОП ИРСОЛ МЕГАРДАНД:

1. Барои ҷойгир қардан дар маҷалла мақола, тақриз ва тавзеҳҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07.00.02-таърихи Ватан; 07.00.03-таърихи умумӣ (мувофиқи давра); 07.00.06-бостоншиносӣ; 07.00.07-мардумшиносӣ, этнология ва симошиносӣ; 07.00.09-таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва усулҳои таҳқиқоти таърихӣ; 07.00.10-таърихи илм ва техника; 07.00.15-таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ, ки қаблан дар ҳеч ҷой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.**

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

-матни мақола ба забонҳои русӣ ва англисӣ (ба таври имконият бо тарҷумани русӣ) ё забони тоҷикӣ, ки дар мактуби роҳнамо бо имзои ректор (ноиби ректор) ё роҳбари муассиса ва ё ин ки ташкилот ба шакли чопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

-тақризи доктор ё номзади илм, ки онро мудири шуъбаи кадрҳои ҷойи кори муқарриз муҳр ва имзо гузоштааст;

-маълумотнома аз ҷойи таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо);

-шакли чопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ-33, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бинои асосӣ, ошӯнаи I, ҳуҷраи 21, тел.: 221-37-42.

-шакли электронии мақоларо ба почтаҳои электронии manzura_h@mail.ru, (агар мавод ба забони русӣ бошад) ва (агар мавод ба забони тоҷикӣ бошад) ба mukhbirjon.kendjaev@mail.ru ирсол намоед. Телефон барои маълумот: 221-37-42; суроғаи сомона: www.taj-history.tj

ТИБҚИ ТАЛАБОТИ ҚОА НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МАҚОЛА БОЯД УНСУРҲОИ ЗЕРИНРО ДАР БАР ГИРАД:

-индекси УДК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-индекси ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-ному насаби пурраи муаллиф (хаммуаллифон) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-унвони илмӣ, дараҷаи илмии муаллиф (хаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-аспирантон, унвонҷӯён, омӯзгорон, докторантҳо номи муассисаи илмиро (магистрантҳо-самти тайёриро) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ зикр мекунанд;

-зикри мансаб, ҷои кор, шахру мамлакат ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ;

- e-mail ва телефон барои тамос;

-номи мақола бо забонҳои тоҷикию русию англисӣ бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman Tj 14, тароз дар марказ);

-фишурда ба забонҳои русӣ ва англисӣ ҳуруфи Times New Roman бо курсив, аз 100 то 250 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва ҳулосаҳои асосие, ки навоари илми корро дар бар мегирад;

-калидвожаҳо ба забонҳои русию англисӣ оварда мешаванд, 5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаҳо дарбар мегирад; ҳуруфи Times New Roman 14, тарҳаш-курсив, тароз дар бар, вожаҳо ё ибораҳои калидӣ бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд);

-мақола ҳатман бояд номгӯи адабиёти истифодашударо бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида дар бар гирад. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Ҳангоми навиштани рӯйхати мазкур тартиби ҳуруфи алифбо ва талаботи ГОСТ бояд ҳатман риоя карда шаванд;

-иқтибосҳо дар қавсайни квадратӣ бо қайди рақами адабиёт мутобиқи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд, масалан: [5, 25] ё [5, 25; 6, 77];

Матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой махсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти салоҳият, боэътимодии аснод ва мухтавои мақолат бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Историк»-научно-теоретический журнал Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Академии наук Республики Таджикистан публикующий материалы серии исторических наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

ЦЕЛЯМИ НАУЧНОГО РЕЦЕНЗИРУЕМОГО ЖУРНАЛА «ИСТОРИК» ЯВЛЯЮТСЯ:

-оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: история, историография, археология, этнография, антропологии, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии.

-развитие международного сотрудничества в сфере истории, археологии и этнографии;

-предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;

-освещение актуальных проблем и перспективных направлений исторических наук;

-поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;

-пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Академии наук Республики Таджикистан, а также исследователей других ВУЗов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

УСЛОВИЯ ПУБЛИКАЦИИ СТАТЕЙ В ЖУРНАЛЕ «ИСТОРИК»:

-редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям исторической науки: история, историография, археология, этнография, антропологии, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии;

-решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;

-авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;

-все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте **antiplagiat.ru**, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;

-поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте **antiplagiat.ru** направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;

- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.taj-history.tj;

-если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;

-доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;

-Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);

-вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;

-статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

-редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК МОН РФ.

ТРЕБОВАНИЯ

К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ (ОБЗОРОВ, ОТЗЫВОВ, РЕЦЕНЗИЙ), ПРИСЫЛАЕМЫХ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ИСТОРИК» ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМ. А. ДОНИША АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07.00.02** - отечественная история; **07.00.03**-всеобщая история (соответствующего периода); **07.00.06**-археология; **07.00.07** - этнография, этнология и антропология; **07.00.09** - историография, источниковедение и методы исторического исследования; **07.00.10** - история науки и техники; **07.00.15** - история международных отношений и внешней политики.

1. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

-текст статьи на русском или английском (по возможности с переводом на русский язык), или таджикском языке с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

-рецензию доктора или кандидата наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

-справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Академии наук Республики Таджикистан, главный корпус, 1-

этаж, кабинет 21. Электронные версии по адресу электронной почты: manzura_h@mail.ru, или mukhbirjon.kendjaev@mail.ru Телефон для справок: 221-37-42; адрес сайта: www.taj-history.tj

В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ВАК МОН РФ,
СТАТЬЯ ДОЛЖНА СОДЕРЖАТЬ:

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
 - индекс ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
 - фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
 - учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
 - аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты-направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
 - указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
 - e-mail;
 - название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
 - аннотация на русском и английском языках (шрифт TNR 14, начертание- курсив, выравнивание по ширине, от 100 до 250 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну);
 - ключевые слова на русском и английском языках (5-7 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание-курсив, выравнивание по ширине);
 - статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в алфавитном порядке в соответствии с ГОСТ.
 - ссылки даются в скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.
- Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.
- Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением вышеперечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.
- За компетентность и содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

МУАРРИХ-мачаллаи илмӣ-назариявӣ

Муассис: Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ақидаи ҳайати таҳририя метавонад ба нуктаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ
наояд. Барои мазмуни мавод ва маълумоти саҳеҳ муаллифони масъуланд. Истинод ба
сарчашма, муаллиф ва шумора ҳатмист.

Мусахҳеҳ: **Манзура ҲАСАНОВА**

Котиби масъул: **Мухбирҷон КЕНЦАЕВ**

Ороишгар ва саҳифабанд: **Илҳоми БАХРОМ**

Ба матбаа 27.05.2019 сол тахвил шуд. Ба чопаш 10.06.2019 имзо шуд. Андозаи 70x108 ^{1/8}. Когази
офсетӣ. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 10. Адади нашр 100 нусха. Супориши № __?__

Матбааи Муассисаи нашриявии «Дониш»-и Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734029, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни, 299/2.

ИСТОРИК-научно-теоретический журнал

Учредитель: Институт истории, археологии и этнографии
им. Аҳмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан

Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикаций.
Ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов несут авторы. При
полной или частичной перепечатке или воспроизведения любым способом ссылка на
источник обязательна.

Корректор: **Манзура ХАСАНОВА**

Ответственный секретарь: **Мухбирҷон КЕНДЖАЕВ**

Дизайн и верстка: **Илҳоми БАХРОМ**

Сдано в типографию 27.05.2019 г. Подписано в печать 10.06.2019 г. Формат 70x108 ^{1/8}.
Офсетная бумага. Офсетная печать. Печатный лист 10. Тираж 100 экземпляров. Заказ № __?__

Отпечатано в типографии УП «Дониш» Академии наук Республики Таджикистан,
734029, г. Душанбе, ул. Айни, 299/2.